

RUBICON

FORRADALMAK

1917

1640

1789

1848

1919

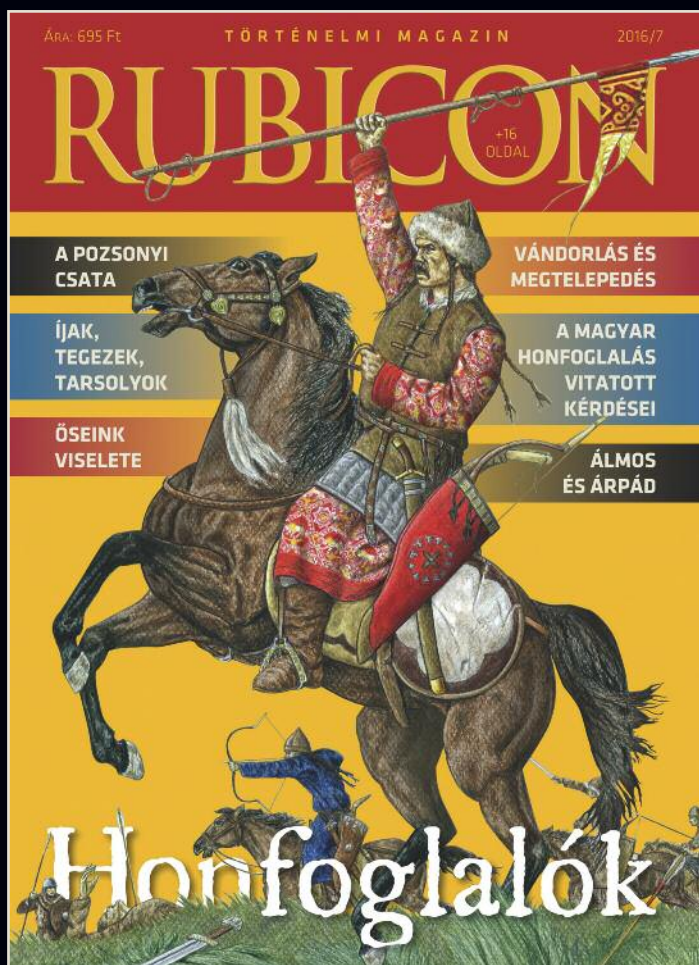
1933

ÚJRA KAPHATÓ!

Rubicon 2016/7.

HONFOGLALÓK

KERESSE

A NAGYOBB ÚJSÁGÁRUSOKNÁL:

a Relay-, Inmedio-, Auchan-hálózatban,

valamint a nagyobb Tescókban, Intersparokban,

Shell-, Mol- és OMV-kutaknál

Honlapunk:

RUBICONLINE

TÖRTÉNELMI MAGAZIN
ALAPÍTVÁ 1989

nyitólap | kapcsolat | előfizetés | mesterkurzus | hírfelvétel | keresés | cinkék | RSS

TARTALOM

Sudár Balázs: Bizonytalan a bizonytalannal...
A magyar őstörténet kérdései

Türk Attila: A honfoglalás kori régészeti
hagyatékek keleti kapcsolatrendszere

Sudár Balázs: A magyarok vándorlása
történelemszemmel

Tóth Sándor László: A honfoglalás és
a Kárpát-medence birtokba vétele

Szabados György: Álmos és Árpád

Négyesi Lajos: A pozsonyi csata

B. Szabó János: A sztyeppei hadviselés
és a honfoglalók

Petkes Zsolt: A honfoglaló magyarság
fegyverzete

Igaz Levente: A régi magyar íjászat.
Kísérletek a honfoglalók íjászatának
megismerésére

Flesch Márton: Honfoglalók lóháton.
A 10. századi magyarok lovai és lószerszámai

Révész László: A honfoglalás
és államalapítás kori temetők tanulságai

Füredi Ágnes: Tarsolyok

Boldog Zoltán: Őseink viselete

Vásáry István: A keleten maradt magyarok

**Pamjav Horolma – Fehér Tibor –
Németh Endre – Csáji László Koppány:**
A populáció- és filogenetikai adatok őstörténeti
értelmezésének lehetőségei és korlátai

Sudár Balázs: Őstörténeti kacsák.
Az írott források buktatói

Pusztai Tamás: Elit alakulat.
A karosi temető titkai

Sándor Klára: Beszéltek-e törökül is
a honfoglalók?

Tóth Valéria: Etelköztől Tihanyig.
A helynevek és a magyar őstörténet

www.rubicon.hu

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXVIII. ÉVFOLYAM 312. SZÁM

LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztő bizottság:

Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György,
Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

Fax: 402-1849

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádas utca 8.

Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.

Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

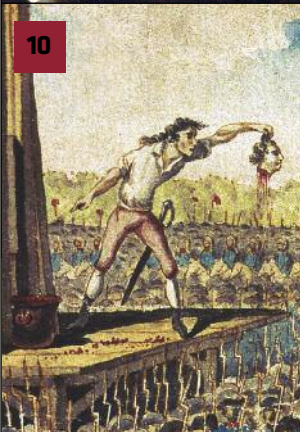
Tel.: +36 1 243 9232

www.colorinterpress.hu

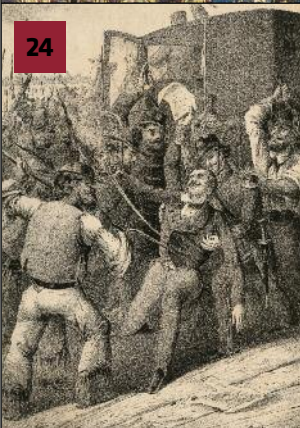
HU ISSN 0865-6347

4

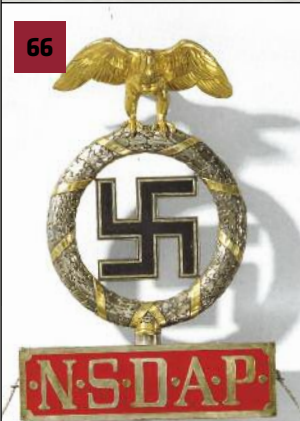
10

24

50

66

TARTALOM 2017/10

A HÓNAP TÉMÁJA: FORRADALMAK

4

Hahner Péter

Az angol forradalom

10

Hahner Péter

A francia forradalom

24

Hermann Róbert

1848

Forradalom és/vagy szabadságharc?

34

Hahner Péter

1917

Forradalom vagy puccs?

A bolsevik hatalomátvétel

37

Kolontári Attila

Bolsevik dilemmák

42

Révész Tamás

1919

A Magyarországi Tanácsköztársaság kérdőjelei

50

Bödök Gergely

A nagy vörös május

A proletárdiktatúra erődemonstrációja

66

Németh István

Barna forradalom

Nemzetiszocializmus német földön

76

Hahner Péter

Hitler mint forradalmár?

78

Hahner Péter

Mi a forradalom?

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Tár · Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár · Magyar Közlekedési Múzeum Történelmi Fényképtára · Hermann Róbert · Fortepan · Photocon

www.rubicon.hu

Oliver Cromwell.
Robert Walker festménye

Az 1640 és 1660 közötti korszakot a kortársak „Anglia gondjai” (England’s Troubles) néven emlegették. Ha királpártiak voltak, a „nagy lázadásról” vagy „interregnumról” beszéltek, ha a parlament hívei, akkor „az Ügy”-ként idézték fel a történeteket. Mivel az 1689–90-es politikai fordulatokat „dicsőséges forradalomnak” nevezték el, Cromwell kora az „angol polgárháború” nevet kapta – figyelmen kívül hagyva az ír és skót problémákat.

A marxisták a „polgári forradalom” kifejezést használták, de nem sikerült bizonyítaniuk, hogy a válságot a nemesség és polgárság „antagonisztikus osztályellentéte” okozta. Egyes történészek „a parlamentek válságait” emlegették, mások „brit polgárháborúkat”, ami azonban anakronisztikus, hiszen a Nagy-Britannia nevet csak 1707-től használták. Talán a leghosszabb elnevezés a legpontosabb: „a három királyság háborúi”.

A „forradalom” elnevezés azonban használható, ha mindössze annyit értünk rajta, hogy 1640 és 1660 között megsemmisült a monarchikus berendezkedés, számtalan politikai újítással kísérleteztek, és egyes radikálisok az emberi természet megváltoztatásáról álmodtak.

A 17. század első felében Európa több országában is megerősödött a királyi hatalom. A Brit-szigeteken ezzel ellentétes folyamat játszódott le: az előző száz év történelméből az angol társadalom azt a következtetést vonta le, hogy a király tulaj-

a katolicizmushoz közel álló egyházi liturgiával és hierarchiával egyesítette. Ezen az egyházon belül élesen szembe kerültek egymással a katolicizmussal rokonszenvező, úgynevezett „felső egyház” és a kálvinizmus felé közelítő „alsó egyház” hívei. Akik a katolicizmus vala-

HAHNER PÉTER

Az angol forradalom

donképpen a parlament két házával közösen kormányoz. Anglia, Skócia és Írország uralkodójának nem volt sem állandó hadserege, sem jelentősebb jövedelme. A háborúzáshoz a képviselők által megszavazott adóra volt szükség, és minél több adót kért az uralkodó, a parlament annál nagyobb beleszólást követelt a politikai élet irányításába.

EGY KIRÁLY GONDJAI

A királynak el kellett fogadnia, hogy a társadalom politikai hatalommal bíró képvisellel rendelkezik (bár ez a képviselőlet meglehetősen szűk rétegre, a nemességre, főpapságra és néhány város gazdag polgárságára korlátozódott). A Brit-szigeteken a társadalom jóval nagyobb része kapcsolódott be különböző szinteken a kormányzatba, mint Európa más országaiban. Így aztán ha a vezető csoportok észszerűnek és igazságosnak tekintették a kormány politikáját, aktív támogatással rendkívül megszilárdíthatták a társadalmi-politikai rendet. Ha viszont úgy érezték, hogy szabadságjogaik, tulajdonuk vagy vallásuk veszélyben van, ugyanilyen aktívan és hatékonyan szállhattak szembe az uralkodóval.

Az uralkodók helyzetét alaposan megnehezítette, hogy Anglia mellett Skócia és Írország is elvileg önálló királyság volt. Skóciában valójában a klánok főnökei és a skót parlament élén álló főnemesek kormányoztak. Írországnak is volt parlamentje, de ritkán hívták össze, a rendkívül szegény ír társadalmat a ki-nevezett alkirály igazgatta, katonai erőre támaszkodva.

A legnagyobb problémát mindhárom királyságban a vallási megosztottság okozta. Anglia egyháza (amelyet csak 1660 után neveztek szélesebb körökben is anglikánnak) a kálvinista tanításokat

menyi maradványát fel kívánták számolni, azokat puritánoknak nevezték. Csak kisebbségük követelte a püspökségek nélküli államegyházat (a presbiteriánusok), s még kevesebben az államegyháztól független gyülekezeteket (independensek, akiket ma kongregacionistának neveznek). Ráadásul 1640 körül még mindig hatvanezer katolikus élt Angliában. Skóciában a presbiteriánus kálvinizmus volt az államvallás, de a király ragaszkodott a püspökségek fenntartásához, egyes skót nemesek pedig a katolicizmushoz. Írországbán az írek többsége hű maradt a katolicizmushoz, az angol és skót kisebbség azonban az anglikán egyházhoz tartozott, amelynek itt Írország egyháza volt a hivatalos neve.

A forradalmak általában különböző tényezők egymásra hatásának következtében törnek ki, de a történészek manapság úgy vélekednek, hogy a Brit-szigetek válságának fő oka minden bizonnyal az a robbanásveszélyes helyzet volt, amely a három királyság belső vallási konfliktusaiból s az egymás iránti kölcsönös bizalmatlanságból származott.

Az 1625-től uralkodó I. Károly király józan, mérsékelt, takarékos és családszerető ember volt. 1628-ban aláírta az angol alkotmány egyik alappilléreinek tekintett *Jog nyilatkozatát* (*Petition of Right*), mellyel törvénytelennek nyilvánította az önkényes bebörtönzést és a parlament beleegyezése nélkül kivetett adót. Tizenegy éven át (1629–1640) sikeresen kormányzott a parlament nélkül is. Több politikai ellenfelét meghívta magántanácsába, megnövelte az állami bevételeket, és hajóépítési programot indított.

Csak hogy az áremelkedés következtében egyre több jövedelemre lett volna szüksége. Tekintélyét megnövelte volna, ha hatékonyan bekapcsolódik az európai nagyhatalmi küzdelmekbe, azaz az

ekkor zajló harmincéves háborúba. A király azonban nem tudott bizalmat ébreszteni önmaga iránt, s ezért sokan úgy vélekedtek, hogy az államadósságnak nem a jövedelmek csekély volta, hanem az udvar pazarlása az oka. A király kísérletet tett a társadalom fokozottabb megadóztatására a partvidékre kivetett régi adó, a „hajópénz” országos kiterjesztésével, de ez nagy felzúdulást keltett. Az ellenállók pedig az országos jogrendszeren kívül álló, úgynevezett magántörvényszékeivel (Csillagkamara, Főbizottság, Északi Tanács) íteltette el, s ezt a jogászok törvénytelennek tekintették.

A legnagyobb aggodalmat az váltotta ki, hogy a királyt a katolicizmus iránti rokonszenvvel gyanúsították. A királyné, a francia Henrietta Mária ugyanis katolikus volt, I. Károly pedig az arminianizmus nevű protestáns irányzattal rokonszenvezett, amely a prédikáció helyett a szertartásosságra helyezte a hangsúlyt, és a predesztinációval szemben az emberi akarat jelentőségét hangsúlyozta. A teológiában járatlanok szemében mindez a rettegett „pápizmus” bevezetésére tett kísérletnek tűnt. A beszédkibbas, kisebrendűségi komplexussal küzdő király megközelíthetetlennek látszott, képtelen volt tisztázni céljait a parlament előtt, s nem tudta megnyerni alattvalói bizalmát. Így aztán sorra fellázadt ellene mindhárom királysága.

ÚT A POLGÁRHÁBORÚKHOZ

Simon Schama szellemes megállapítása szerint „*a brit háborúk 1637. július 23. reggelén kezdődtek, s az első lövedékek szármolyok voltak*”. (A dátumokat az Angliában ekkor érvényben lévő Julianus-naptár szerint adjuk meg.) A király ugyanis Skóciában új imakönyv használatát rendelte el, mire az edinburgh-i Szent Giles-katedrálisban zsámolyokkal dobálták meg a rendeletet kihirdető dékánt. A skótok Nemzeti Szövetségbe (*National Covenant*) tömörültek és presbiteriánus alapon szervezték újjá egyházukat. Károly erre hadat indított, ám a „püspökök háborúiban” (1639, 1640) vereséget szenvedett. Békeidőben ugyan sikerült a parlament hozzájárulása nélkül is működtetnie az államot, a háborúzáshoz azonban a képviselők által megszavazott adóra volt szüksége. Ezért összehívta az angol parlamentet.

A rázúduló panaszáradat miatt azonban három hét múlva feloszlatta a Rövid Parlamentnek elnevezett gyűlést (1640),

de hamarosan össze kellett hívnia egy másikat, az úgynevezett Hosszú Parlamentet (1640–1653). A válság I. Károly és az ellenzék vezetőinek (John Pym, John Hampden, Oliver St. John, Essex és Warwick earljei) kölcsönös bizalmatlansága miatt egyre jobban kiéleződött. A király köztársasági törekvésekkel gyanúsította a parlamentet, a képviselők pedig katolikus és zsnarnoki törekvésekkel a királyt. Ezért megfosztották őt magántörvényszékeitől, jövedelmei egy részétől, a parlament összehívásának és feloszlásának jogától. Majd vádat emeltek Károly fő támogatói, Strafford earlje és William Laud érsek ellen. Mivel a vádak nem sikerült igazolni, a parlament bírósági ítélet nélkül, pusztá határozattal ítélte halálra az earlt. A király aláírta az ítéletet, de Strafford lefejezése (1641. május 12.) miatt élete végéig lelkiismeret-furdalás gyötörte. Ezért úgy döntött, elfogadja a skótok követeléseit, hogy lecsap hasson angol ellenfeleire.

1641 októberében azonban az írek felkelést robbantottak ki az országukban élő angolok és skótok terjeszkedése miatt. A mézárások hírért alaposan felnagyították, s ez felerősítette az angol protestánsok ír- és katolikusellenes előítéleteit. Az alsóház vezetői a felkelés hírére *Nagy tiltakozás (Grand Remonstrance)* című határozatukban egyházi reformot követeltek, valamint ellenőrzési jogot a király tanácsosainak kinevezése és az írországi katonai kiadások felett. Ez már a királyi szuverenitás elleni támadás volt, amely felháborította I. Károlyt, rokonszenvet ébresztett iránta, s megnövelte támogatóinak számát.

Londonban erőszakos tüntetéseken követelték a katolikus királyné vád alá helyezését, s ezért a király úgy döntött, átveszi a kezdeményezést. Előbb a főügyésszel, majd 1642. január 4-én személyesen próbálta letartóztatni az ellenzék vezetőit (Pymet, Hampdent, Arthur Hesilrige-et, William Strode-ot, Denzil Hollest és Mandeville őrgrofot). De csak annyit állapíthatott meg haragosan a parlamentben, hogy „*a madarak kirepültek*”. Távozásakor kiáltások figyelmeztették a parlament kiváltságaira.

A letartóztatási kísérlet nagy felzúdulást váltott ki Londonban, ezért a király elhagyta a fővárost, és igyekezett sereget gyűjteni. A parlament tizenkilenc javaslatot terjesztett elé, melyekkel befolyása alá kívánta vonni a bírók és miniszterek kinevezését, a hadsereg ellenőrzését, a hadüzemtetet és békekötést, a király gyermekeinek nevelését és kiházasítását. Ezt egyetlen korabeli uralkodó sem fogadta

volna el, s a háború elkerülhetetlenné vált. 1642. augusztus 22-én Károly felállította harci lobogóját Nottinghamban – de rossz előjelnek bizonyult, hogy még az éjjel ledöntötte a vihar.

GAVALLÉROK ÉS KEREFJEJÜEK

Az első polgárháborúban (1642–46) valamennyi régió és valamennyi társadalmi csoport megoszott a király támogatói és ellenfelei között. Károlynak valamivel nagyobb támogatottsága volt Anglia északi és nyugati grófságaiban, Walesben s az udvartól távol élő vagy címküket újonnan szerző nemesek körében. A király híveit a spanyol *caballero* (lovag, lovas) szó alapján „gavalléroknek” nevezték. Ezzel az ellenfeleik arra kívántak utalni, hogy a királyt csak a spanyol katolicizmus és abszolutizmus hívei támogatják. A parlament mellett álltak a népesebb és módosabb déli és keleti grófságok, London, valamint az udvar közelében élő, ellenálláshoz szokott, régebbi nemesek. Őket a puritánok háború előtti hajviseletére utalva „kerékfejűeknek” gúnyolták.

A „gavallérok” a királyi hatalom, az állami és egyházi hierarchia fenntartásáért, a „kerékfejűek” a szabadságért, a tulajdonért és a „pápista sallangoktól” mentes egyházért harcoltak. Mindkét oldal megosztott volt, egy-egy radikális kisebbség sodorta magával a kiegyezésre hajló csoportokat. A társadalom többsége azonban fontosnak tartotta mindkét fél értékeit, egyik oldal mellett sem foglalt állást, szenvedett a háborútól, a magas adóktól, és várta a békét.

A parlament végül azért győzedelmeskedhetett, mert rendkívül hatékony adóztatásának köszönhetően jobban fizette a katonáit. 1643-tól számíthatott 20 000 skót katonára támogatására is, fegyelmezett és elkötelezett („új mintájú”) hadserege élére pedig Thomas Fairfax és Oliver Cromwell személyében tehetséges vezetőket állított. Több forradalomban – az amerikaiban, a franciában és az oroszban is – végzetesnek bizonyult az uralkodók számára, ha úgy tűnt, „idegenekkel” szövetkeznek saját népük ellen. I. Károly népszerűségének is sokat ártott, hogy a katolikus írektől és franciáktól remélt segítséget. Az éven át folyó, eldöntetlen harcok káoszt, zűrzavart és gyűlölködést eredményeztek. A katonákat a zsoldhátralék, a londoniakat a magas adók háborították fel, s oly gyorsan terjedtek a radikális politikai és vallási nézetek, hogy az 1640-es

I. Károly angol király hármastestű portréja.
Anthony van Dyck festménye

években több nyomdai termék jelent meg, mint a korábbi százhetven év alatt.

A kiegyezést a kölcsönös bizalmatlanság akadályozta meg. Károlytól azt követelték, hogy fogadja el a püspökségek felszámolását, engedje át húsz évre a hadsereg ellenőrzését, s ne adjon kegyelmet azon támogatóinak, akiket a parlament megbüntet – vagyis mondjon le egyházáról, hatalmáról és barátairól. Hűségese híveinek kivégzésébe vagy bebörtönzésébe azonban a lovagias I. Károly Marston Moornál (1644) és Nasebynél (1645) elszenvedett vereségei ellenére sem egyezhetett bele. Inkább a skótokhoz menekült (1646), de mivel az általuk követelt presbiteriánus egyházszervezetet sem fogadta el, a következő évben a skótok 400 000 font fejtéje kiszolgáltatották az angoloknak.

A parlamentet ekkorra elhagyta a képviselők 40%-a s a lordok háromnegyede. Azokat, akik csekély engedmények fejében visszaültették volna

Károlyt a trónra, s megőrizték volna a püspökségeket, immár presbiteriánusoknak nevezték. Azokat pedig, akik jelentősen korlátozni szerették volna hatalmát, s toleranciát követeltek minden protestáns számára, independenseknek. Az angol társadalom többsége a presbiteriánusok mellé állva várta az adók csökkentését, a békét és a hadsereg feloszlását. A presbiteriánusok kidolgoztak egy újabb kompromisszumot a királlyal, ezzel viszont felháborították a hadsereg vezetőit.

SZÍNRE LÉP A HADSEREG

1647 tavaszán drámai fordulat következett be: a hadsereg beavatkozott a politikai folyamatokba, és önálló követelésekkel állt elő. Augusztusban bevonult a fővárosba, s tizenegy presbiteriánust eltávolított a parlamentből. A tisztek által elkészített, *Javaslatok tárgykörei*

(*Heads of Proposals*) című indítvány kedvezőbb volt a király számára a presbiteriánusok javaslatánál. I. Károly azonban nem bízott abban, hogy a hadsereg el tudja fogadtatni a parlamenttel az enyhébb feltételeket, amelyek mind a skótokat, mind a presbiteriánusokat felháborították. Az uralkodó úgy vélte, ki játszhatja őket egymás ellen. 1647 végén úgy döntött, hogy a skótokkal szövetkezik, akik immár saját egyházukat féltették az angliai fejleményektől. Szökni próbált, de Wight szigetén a hadsereg őrizetbe vette. Mégis sikerült titkos egyezményt kötnie a skótokkal az Anglia elleni támadásról.

A szélsőséges lépésekre, a király kivégzésére, a politikai rendszer megváltozására nem azért került sor, mert a

társadalom bizonyos csoportjai így kívánták, hanem azért, mert a polgárháborúban megerősödött, radikális eszmék hatása alá került hadsereg önálló politikai tevékenységbe kezdett. 1648 januárjában az independens vezetés alatti parlament kimondta, hogy nem tesz több ajánlatot a királynak, a hadsereg pedig már azt követelte, hogy „a vér emberét számoltassák el az általa ontott vérről!” Számtalan apró politikai és választási csoport állt a hadsereg mellé. A vidék viszont megelégedte a grófságokat kormányzó bizottságok és katonai parancsnokok zsarnokoskodását. Wales déli részén és Észak-Angliában zavargások törtek ki, az essexiek pedig azt követelték, oszlássák fel a hadsereget, csökkentsék az adót, s egyezzenek ki a királlyal. A radikálisokat ez nem érdekelte. John Milton kijelentette: „Jobb, ha egy kisebbség kényszeríti a többséget a szabadságra, mint ha a többség a kisebbséget arra, hogy rabszolgatársa legyen!”

Cromwellnek a helyi lázongások dacára Prestonnál sikerült vereséget mérnie a skótokra a második polgárháborúban (1648). Ez megriasztotta a parlamentet, s felbátorította a tiszteket. Mivel a képviselők újra tárgyalni kezdtek a királlyal, a hadsereg decemberben ismét bevonult Londonba. December 6-án Thomas Pride ezredes irányításával negyvenöt képviselőt letartóztattak, másokat pedig nem engedtek be a parlamentbe. Az eredetileg mintegy 500 fős testületből egy ideig csak ötven-hatvan fő ülészhathat, s számuk később sem emelkedett kétszáz fölé. Ezért Csonka Parlamentnek nevezték.

A tisztek az independens képviselőkkel törvényszéket alkottak, s vád alá helyezték a királyt. A százharmincöt fős törvényszéknek mintegy nyolcvan tagja vett részt az eljárásban, s a „zsarnok” halálos ítéletét ötvenkilencen írták alá. I. Károly méltóságteljesen viselkedett a perben, s figyelmeztette alattvalóit, hogy ha őt koncepció perben elítélik, másokra is hasonló sors várhat. Lefejezésére 1649. január 30-án került sor a Whitehall-palota díszbédője előtt. Ezután felszámolták a monarchiát, a Lordok Házát és a püspökségeket. A protestánsok vallás-szabadságot kaptak. A király, az egyház és egyes királypártiak földjeit, az angliai földek 10%-át eladták. A jogrendszer, a társadalmi rend, a tulajdonjog és a helyi kormányzat azonban érintetlen maradt, tehát nem társadalmi, hanem politikai forradalomra került sor. Forradalomra, amelyet senki sem kívánt, de azok a lépések, amelyeket a „pápisztáktól” és a

„zsarnokságtól” tartva megtettek, ide vezettek. Ahogy Blair Worden brit történész megállapította: „Az angol polgárháborúknál nincs jobb példa a nem kívánt következmények törvényére.”

CROMWELL URALMA

G. E. Aylmer brit történész szerint „az 1648 decemberétől 1649 februárjáig tartó időszak eseményei anélkül szűkítettek le a rendszer támogatóinak bázisát, hogy bármilyen más erőforrást biztosítottak volna számára a hadsereg és a puritán szekták kisebbségén kívül, akiknek a támogatását csekélyebb eszközökkel is el lehetett volna nyerni. Tulajdonképpen az a meglepő, hogy az angol köztársaságnak olyan sokáig és – sok szempontból – olyan eredményesen sikerült működnie.” A radikálisok – a nép akaratára hivatkozva – különböző politikai megoldásokkal kezdtek kísérletezni, de tisztában voltak azzal, hogy egy szabad választás kisöpörné őket a hatalomból, s helyreállítaná a monarchiát.

Az új rendszert először államközösségnek (*Commonwealth*, 1649–53) nevezték el. A hatalmat – az államtanács legtekintélyesebb tagjaként – a hadsereg parancsnoka, a kismemesi származású Oliver Cromwell vette át. Társadalmilag konzervatív, vallási téren toleráns volt, s azért állt a radikális hadsereg élére, hogy elkerülje mind az anarchiát, mind a királypárt győzelmét. Letartóztatta a társadalmi reformokat követelő levellerek és a vagyonszűkösséggel kísérletező diggerek vezetőit, s leverte a hadsereg lázadó ezredeit. Külpolitikai téren jelentős sikert könyvelhetett el: kormánya győzelmet aratott a protekcionista tengerészeti törvény miatt kirobbant első angol-holland háború tengeri küzdelmeiben (1652–54). Sikerült megvalósítani Nagy-Britannia teljes egységét is. 1650-ben Cromwell vereséget mért a lázadó Írországra, bár a harcok még két évig elhúzódtak. A földek 40%-át elkobozták, s protestáns bevándorlóknak vagy leszerelt katonáknak adták. Mivel a skótok megkoronázták a lefejezett I. Károly fiát, Cromwell hadserege élén Skóciába vonult, 1651-ben Dunbarnál és Worcesternél legyőzte őket, és Angliához csatolta az országot.

E sikereket azonban nem sikerült összekapcsolni a belpolitikai rendezéssel, mert nem lehetett tartós együttműködésre bírni a magas adókból fenntartott, immár 70 000 fősre duzzasztott, radikális hadsereget és az alacsony adó-

kat követelő, konzervatív földbirtokosokat. Cromwell hatalma ezért mindvégig katonai diktatúra maradt, bár újra meg újra megpróbálta parlamentáris eszközökkel módosítani.

Mivel a Csonka Parlament nem volt képes új választási törvényt hozni, Cromwell 1653 áprilisában indulatosan feloszlatta. Helyére az egyházközségek és a katonatisztek által javasolt személyekből 140 fős Kinevezett Parlamentet állítottak fel, amelyet gúnyosan Szentek Parlamentjeként vagy az egyik tagjáról Barebones Parlamentjeként is emlegettek. Tagjai nem tudtak megegyezni a reformokról, s a radikálisok egyházügyi tervei olyannyira megijesztették a mérsékeltet, hogy 1653 végén leköszöntek.

Újra a hadseregnek kellett döntenie. A John Lambert tábornok tervei szerint készített, *A kormányzás eszköze (The Instrument of Government)* című alkotmánnyal az államközösség helyére a protektorátust állították (1653–59), Cromwellt pedig Lord Protectorrá (fővédnökké) nevezték ki (1653–58). 1657-re már szinte királyi szerepet játszott, hatalma örökös lett, s felsőházat nevezhetett ki. A rendszer egyre jobban hasonlított az angolok többsége által kívánt államformához, melyben az uralkodó kormányoz kétkamarás országgyűléssel. Cromwell nem fogadta el a felkínált koronát, de a királyokkal ellentétben hűszfős államtanácsával a parlament nélkül is hozhatott törvényt.

Külpolitikai téren újabb sikereket ért el. A kormány Franciaország szövetségeseiként 1655-ben győzelmet aratott Spanyolország felett, fejlesztette a hadiflottát, elfoglalta Jamaica szigetét (1655) és megkapta Dunkerque-et (1658). Belpolitikai téren azonban továbbra sem sikerült összeegyeztetni a hadsereg és a társadalom igényeit. A két újabb parlament (1654–55, 1656–58) tagjai közül kizártak száz-egynéhány képviselőt, majd adócsökkentési követeléseik miatt Cromwell mindkettőt feloszlatta.

Cromwell ezután államtanácsára támaszkodva kormányzott. 1655-ben kisebb királypárti felkelésre került sor, ezért Nagy-Britanniát 12 kerületre osztotta fel, melyek élére egy-egy tábornokot állított (1655–56). E tábornokok próbálták megreformálni az erkölcsöket, betiltották a népszerű sportokat és szórakozási formákat, s bezáratták a kocsmákat. Nem csoda, hogy a magas adók, a diktatórikus kormányzat és a radikális szekták tevékenysége miatt nyugtalankodó köznemesség és polgárság úgy érezte, a tulajdont, a szabadság-

jogokat és az anglikán vallást az új rendszer sokkal nagyobb mértékben veszélyezteti, mint a régi.

VISSZA A KIRÁLYSÁGHOZ

Cromwell halála (1658) után fia, Richard Cromwell protektor már nem tudta ugyanúgy uralma alá vonni a hadsereget és a parlamentet, mint apja. 1659 folyamán két parlamentjét is feloszlatta a hadsereg, a protektor lemondott, a társadalom pedig nem fizette az adót. A fenyegető politikai és gazdasági anarchia miatt egyre többen látták be, hogy a stabilitást csak a Stuartok visszahívásával lehet biztosítani. Londonban 1659 végén a lakosságnak annyira elege volt a hadsereg költséges és erőszakos uralmából, hogy utcai összecsapásokra került sor a céhlegények és a katonák között.

Végül George Monck tábornok megelégtelte a zűrzavart, a skóciai sereggel bevonult Londonba, s 1660 februárjában lehetővé tette, hogy a régi, Csonka Parlamentbe visszatérjenek az 1648-ban kizárt képviselők. Ezután Monck kizárta a hadsereget a politikai életből, s így érvényesülhettek a társadalom vezető rétegeinek törekvései. A helyreállított Hosszú Parlament 1660 márciusában megszavazta saját feloszlását, hogy az új választásokkal lehetővé tegye a restaurációt. A kivégzett király fia pedig breidai nyilatkozatában amnesztiát ígért, s közölte, hogy a parlamentre bízta a rendezést. Ezzel az utolsó aggodalmak is szertefoszlottak. 1660 májusában az új, úgynevezett Konvenciók Parlament II. Károly néven királlyá nyilvánította őt, az angol társadalom pedig ujjongva fogadta visszatérését.

ÖSSZEGZÉS

A forradalom eredményeit nem szabad eltúlozni. Egyes kisebb csoportok sokat szónokoltak a megújulásról, új ember és új világ létrehozásáról, az angol társadalom többsége azonban konzervatívnak bizonyult. A forradalom érintetlenül hagyta az angol társadalmi rendszert, a jogrendszert, a helyi kormányzatot és a tulajdonviszonyokat. 1660 után ugyanazon rétegek képviselői ültek a parlamentben, gyakorolták a helyi hatalmat a grófságokban és a városokban, mint 1640 előtt.

A forradalom „exportálásának” gondolata fel sem merült – megmaradt brit belügynek. Európa más országaiban alig

szereztek tudomást az angol forradalomról, s aki tudott róla, elszörnyedve emlegette egy „felkent” uralkodó kivégzését és a véres polgárháborúkat, melyek áldozatainak száma a civilekkel együtt megközelíthette a kétszázévezret. Az elesettek aránya a korabeli népességhez viszonyítva nagyobb volt, mint az első világháborúban. Anglia lakossága 3,7%-kal, Skóciáé 6%-kal, Írországé 41%-kal csökkent.

A forradalom nyilvánvalóvá tette, hogy az angol társadalom nem tűri el a parlament nélküli kormányzást és adóztatást, az önkényes letartóztatásokat, a beavatkozást a helyi önkormányzatok ügyeibe, valamint az anglikán vallás veszélyeztetését. Mivel az adórendszert a polgárháborúk idején modernizálták, a kormánynak kizárólag a parlament által megszavazott adókra kellett hagyatkoznia, ezzel a parlament hatalma tovább növekedett. A királyi magánbírókat

I. Károly angol király (1625–1649) lovas portréja.
Anthony van Dyck festménye

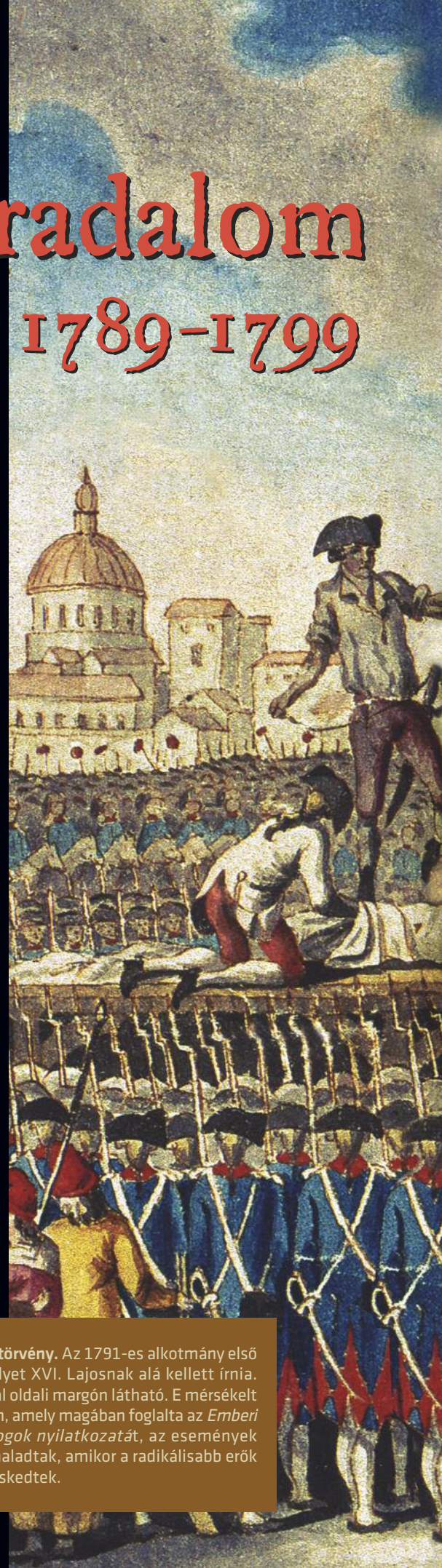
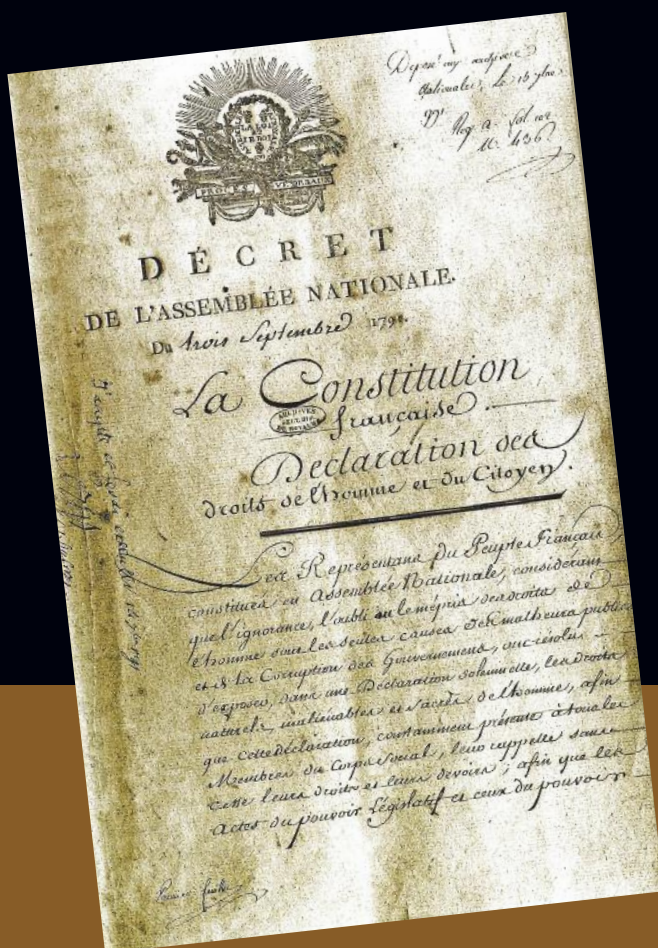
nem állították helyre, az uralkodó ezután már csak a rendes bíróságok elé állíthatta politikai ellenfeleit. A radikális vallási szekták agitációja rövid távon intoleranciát váltott ki az anglikán többség körében. Hosszabb távon azonban meggyőzte a politikai vezető rétegeket, hogy a vallásról csak úgy érdemes törvényeket hozni, mint a társadalmi rend nélkülözhetetlen eszközéről, s nem úgy, mint az üdvösség módjáról, amelyet egyre többen magánügynek tekintettek. A társadalom vezető rétegei, a gazdag nemesség és polgárság az új forradalomtól való félelmükben ezután még jobban elsáncolták magukat a hatalomban, s száz éven át még észszerű társadalmi reformokról sem akartak hallani. ♦

HAHNER PÉTER

A francia forradalom

1789-1799

Az újkor egymást követő forradalmi egyre jobban radikalizálódtak s egyre egyetemesebb célokat fogalmaztak meg. Az angolok még a hagyományok megőrzésére hivatkoztak, amikor az anglikán vallás, az ősi tekintett szabadságjogok és a tulajdonjog védelmében szembeszálltak királyukkal. Az amerikaiak is a régóta élvezett szabadság védelmében fogtak fegyvert, s az angol politikai hagyományokra építettek – de már azt hangoztatták, hogy „minden ember egyenlőnek teremtett”. A franciák viszont teljesen felszámolták a régi rendszert, valamennyi népet felszólították példájuk követésére, támogatást ígértek nekik, s fegyveresen is terjeszteni kezdték az új eszméket és intézményeket.

Az első alaptörvény. Az 1791-es alkotmány első oldala, amelyet XVI. Lajosnak alá kellett írnia. Aláírása a bal oldali margón látható. E mérsékelt alkotmányon, amely magában foglalta az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatát*, az események gyorsan túlhaladtak, amikor a radikálisabb erők győzedelmeskedtek.

A király halála. Franciaország királyát,
XVI. Lajost guillotine-nal fejezték le
1793. január 21-én, tíz óra huszonnégy perckor
a Forradalom terén (a mai Concorde téren).

Martin Malia amerikai történész úgy fogalmazott, hogy ez volt az utolsó „ártatlan forradalom”. Vagyis kirobbanását még egyáltalán nem tulajdoníthatjuk hivatásos forradalmárok munkálkodásának. A későbbi forradalmak is váratlanul érték a kortársakat, de ezek előkészítésében már részt vettek olyanok, akik számára a francia forradalom volt a követendő példa. 1789 előtt viszont még nem létezett a hivatásos forradalmár, aki meg akarja semmisíteni a régi rendet, s a világ totális átalakítására törekedve az erőszakot is vállalja. A felvilágosodás képviselői ellenezték az erőszakot, a népet alkalmatlannak tartották a kormányzatban való részvétellel, és kizárólag felülről irányított refor-

moktól várták egy jobb világ létrejöttét. Még a forradalmárok által oly sokat idézett Rousseau is úgy vélekedett *A társadalmi szerződésről...* harmadik könyvének IV. fejezetében, hogy „*ha volna nép, amely csupa istenből állna, az a nép demokratikus kormányzat alatt élne. Az embereknek azonban nem való ilyen tökéletes kormányzat.*”

A FORRADALOM OKAI

A francia forradalom ellenfelei általában szubjektív tényezőknak, emberi szándéknak tulajdonították a forradalom kirobbanását (a szabadkőművesek, a felvilágosult filozófusok vagy mások összeesküvésének), a forradalom hívei

pedig objektív történelmi folyamatoknak (a néptömegek nyomorának, az állam elnyomó hatalmának vagy a nemesség és a polgárság társadalmi ellentétének). Csakhogy a francia királyság széles körű társadalmi támogatást élvező, az önkormányzat elemeit megőrző rendszer volt, amely készen állt a modernizációra, elősegítette a gazdaság fejlődését, és lépéseket tett a képviselet kiterjesztésére. Bár 1789-ben a 28 millió francia nagy része megélhetési gondokkal küszködött, Európa legtöbb országában jóval nagyobb volt a szegénység, mint Franciaországban. A francia nemesség nem volt parazita, sok adót fizetett, felső rétege bekapcsolódott a nagyipari és nagykereskedelmi vállalkozásokba, és a rend nyitott volt a feltörekvő polgárság előtt. A polgárság nem tartotta önálló érdekekkel rendelkező, elkülönült osztálynak magát, hanem átmeneti rétegnak a nép és a nemesség között, s célja az volt, hogy nemesi rangot szerezzen. A 18. század pedig Franciaország gazdasági és kulturális aranykorának tekinthető.

XVI. Lajos 1774-ben az általános optimizmus légkörében kezdte meg uralkodását, és jó ideig népszerűnek bizonyult. Kormányzata sorra hozta a reformokat, első pénzügyminisztere az adóügyi egyenlőség bevezetését tervezte, s egy időre a céheket is felszámolta. Más miniszterei eltörölték a kínvallatást, javítottak a falusi papság helyzetén, fejlesztették a hadsereget, a haditengerészetet, és 1787-re egyenjogúsították a protestánsokat a katolikusokkal. Még a képviseleti rendszer kiterjesztésére is intézkedéseket hoztak: helyi, tartományi képviselő-testületek felállítását készítették elő. Minden jel arra mutatott, hogy a névleg abszolút monarchia előbb-utóbb önként átadja a helyét egy képviselő-testületek által korlátozott monarchiának.

Az ostrom.

1789. július 14. délutánján a Bastille-t bekerítette a nép. Kormányzója, de Launay márki megpróbálta védeni az erőd bejárait, és elrendelte, hogy tüzeljenek, amikor a támadók benyomultak az úgynevezett kormányzói udvarba. A felkelők visszavonultak, ám néhány óra múlva a helyzet gyökeresen megváltozott: háromszáz francia lázadó gárdista érkezett, ágyúval felszerelve. Ez az erődemonstráció bírta rá a kormányzót a megadásra.

A történelemkönyvek a francia forradalom hosszú távú okai között fel szokták sorolni a hivatalvárláson, kiváltságon és udvari befolyáson alapuló, elavult kormányzatot, a pénzügyi rendszert, amely nem volt képes megadózni a társadalom megnövekedett gazdaságát, a rivalizálást, földéhséget és munkanélküliséget eredményező népességnövekedést, valamint a felvilágosodás következtében megváltozó társadalmi értékrendszert, amely megkérdőjelezte a hatalom legitimitációját. A középtávú okok közé tartozik a nemzetközi vetélkedés felerősödése, a francia nagyhatalom tekintélyének csökkenése, az úgynevezett „közsféra” megerősödése, a „közvélemény” fogalmának megjelenése, amelyre a kormányzatnak tekintettel kellett volna lennie, s a széles körökben terjedő röpirat-irodalom, amely aláásta a monarchia tekintélyét. A rövid távú okok között pedig az 1770-es évektől tartó kisebb gazdasági válságot, valamint az amerikai függetlenségi háborúba való belépést szokták emlegetni, amely a végsőkig fokozta az állam eladósodását.

A fő tényező azonban mégiscsak a néptömegeket aktivizáló gazdasági válság és az államgépezetet megbénító pénzügyi-politikai válság egybeesése volt, valamint a felvilágosult elit azon meggyőződése, hogy a régi rendszert teljesen át kell alakítani. 1787-re a király belátta, hogy az államcsődöt csak átfogó

pénzügyi, gazdasági és közigazgatási reformprogrammal lehet elkerülni. A reformok azonban vitákhoz, majd elhúzódó politikai válsághoz vezettek – éppen akkor, amikor az előző évi tornádó és a rendkívül hideg tél miatti magas kenyérárak mozgósították Franciaország szegényebb rétegeit. A kormány a régi rend kiváltságos testületeitől kért támogatást reformjaihoz. Az előkelők gyűlése, a legfelső bíróságok és a tartományi rendi gyűlések azonban sorra deklarálták, hogy ilyen átfogó reformokat csak a szélesebb társadalmi csoportokat képviselő országos rendi gyűlés fogadhat el. XVI. Lajos engedett, és 1789 májusára összehívta a rendi gyűlést. A gabona ára azonban ekkorra soha nem látott magasságba emelkedett.

1789 FORRADALMAI

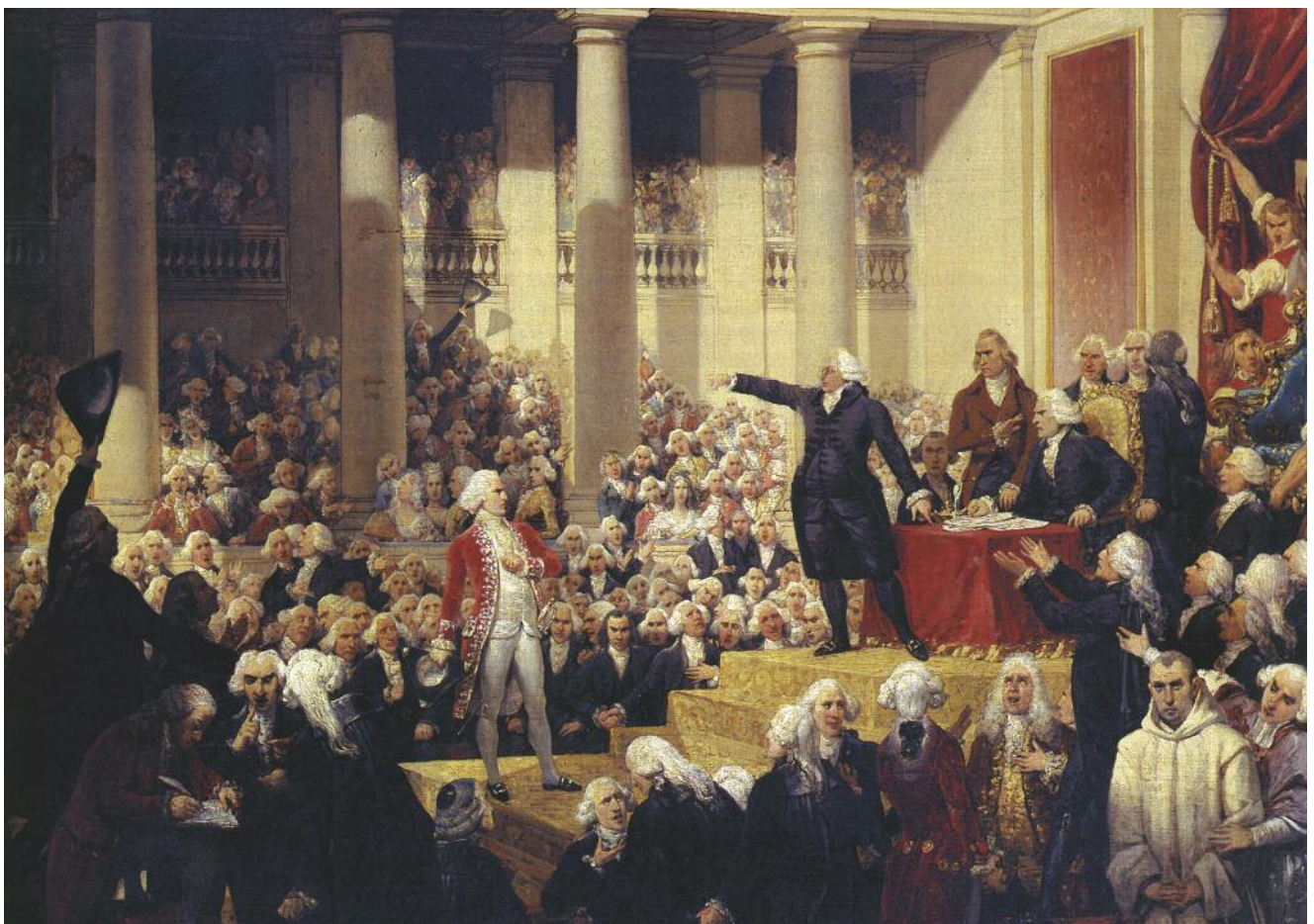
A közvélemény szemében már igazságtalannak tűnt, hogy a rendi gyűlés három rendje, a papság, a nemesség és a harmadik rend (a franciák 98%-át képviselő közrendűek) egyenlő számú képviselőt választanak, akik külön üléseznek és rendenként egy szavazatuk van. 1789 elején Emmanuel Sieyès abbé fogalmazta meg a forradalmi ideológiát *Mi a harmadik rend?* című röpiratában. Kifejtette azt a hamis, de a politikai harcokban jól felhasználható tételt, hogy a kiváltságokat egyetlen szűk, a társada-

lomnak semmiféle hasznot nem hajtó réteg, a nemesség bitorolja, amely könnyűszerrel leválasztható a nemzetről. (Valójában mindenkinek volt valamilyen kiváltsága, aki rendelkezett munkahellyel és állandó lakhellyel.) A király engedett: a rendi gyűlésben annyi képviselője lett a harmadik rendnek, mint a két kiváltságos rendnek együttvéve.

1789 nyarán három forradalom is zajlott: a rendi gyűlésé, a városoké és a falvaké. A Versailles-ban ülésező rendi gyűlés felvilágosult papi, nemesi és polgári vezetői a rendi különbségeken túl lépve Alkotmányozó Nemzetgyűléssé nyilvánították magukat, s június 20-án a híres „labdaházi esküvel” megfogadták, hogy nem oszlanak szét, amíg alkotmányt nem készítenek Franciaországnak. Ez forradalmi lépés volt, mert

Lázadás.

A harmadik rend, mert nem hallgattak rá a viták során, válaszként Nemzetgyűléssé nyilvánította magát. XVI. Lajos odaküldte a (vörös ruhás) Dreux-Brézé márkít, hogy szakítsa meg ülésezésüket. Mirabeau (középen) a következő híres kijelentéssel küldte vissza: „*Mi a nép akaratából vagyunk itt, és csak a szuronyok hatalmának engedünk!*” A nép egyik választottja először szállt szembe nyíltan az állam legfelsőbb tisztviselőjének döntésével.

erre senki sem kérte fel őket: a franciák reformokban reménykedtek, de nem kívánták életkörülményeik gyökeres megváltoztatását, a társadalmi-politikai rendszer teljes felforgatását. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjai azonban önmagukat tekintették a nemzeti szuverenitás, az osztatlan hatalom képviselőinek, s amikor XVI. Lajos ismertette velük saját reformterveit, még arra sem voltak hajlandók, hogy azokat megvitassák.

A király a népi lázongás féken tartására hadsereget vont Párizs és Versailles köré. Ezzel nagy riadalmat keltett a magas kenyérárak miatt nyugtalankodó városi nép körében. A népszerű pénzügyminiszter, Jacques Necker elbocsátásának hírére Párizsban július 12-én felkelés tört ki. A városházán nemzetőrséget és új városi előljáróságot hoztak létre, majd július 14-én a fegyver és lőpor után kutató felkelők elfoglalták a Bastille nevű erődöt. A városok ország-szerte követték Párizs példáját, s a régi,

királyi kormányzat megsemmisült. Az előző évi rossz termés, a felfokozott politikai várakozások, valamint a terjedő rémhírek mozgósították a falvakat is. A parasztok felfegyverkeztek, a földesurakat lemondatták kiváltságaikról, hatalmuk dokumentumait és külső jeleit pedig megsemmisítették.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés azzal próbálta lecsendesíteni a forrongó társadalmat, hogy 1789. augusztus 4. éjszakáján hazafias lelkesedés közepette eltörölte a földesúri jogokat, a rendi, városi, tartományi, adóügyi és testületi kiváltságokat, a hivatalvásárlást és a papi tizedet. Ezzel teljesen felszámolták a régi társadalmi rendszer alapjait. Az új rend alapelveit az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatában* fogalmazták meg, amely kimondta, hogy „*az emberek szabadnak, jogilag egyenlőnek születnek, és azok is maradnak. A társadalmi megkülönböztetések csak a közhasznosságon alapulhatnak.*” A nyilatkozat a szabadságot, a tulajdont, a biztonságot és az elnyomtasnak való ellenállást „*az ember természetes és elvülhetetlen jogainak*” nyilvánította, s kimondta, hogy senki sem gyakorolhat olyan hatalmat, amelyet nem a nemzet ruházott rá. Vagyis egy olyan társadalmi rendszert alapozott meg, amelyben nem a születés, hanem a vagyon előkelősége lesz az uralkodó osztály, és felvázolt egy képviseleten alapuló politikai rendszert.

Labdaházi eskü.

A harmadik rend küldöttei június 17-én a Nemzetgyűlés nevet vették fel, s ezzel egy új hatalom előtt nyitották meg az utat. Három nappal később a labdaházi esküvel megfogadták, hogy nem oszlanak szét, amíg alkotmányt nem adnak Franciaországnak. Ez volt a politikai forradalom kezdete.

AZ ALKOTMÁNYOZÓ NEMZETGYŰLÉS ÖSSZETÉTELE

A HARMADIK REND (578 KÜLDÖTT)

A társadalom 98%-át képviselte. A képviselők kétharmada jogász volt. Közéjük tartozott azonban két olyan híresség is, aki más rendből érkezett: Mirabeau gróf és Sieyès abbé – az utóbbi 1789 januárjában kiadott egy nagy hatású „bestsellert” e megvetett rend védelmében. A harmadik rend első célja az volt, hogy fejeként és ne rendenként szavazzanak.

A NEMESSÉG (285 KÜLDÖTT)

Soraiban a monarchia illusztris személyiségei foglaltak helyet: címzetes nemesek és arisztokraták (La Rochefoucauld, Noailles, Choiseul, Orléans hercege), de egyszerű nemesek és a legfelsőbb bíróságok bírái is voltak közöttük.

A PAPSÁG (291 KÜLDÖTT)

Többségük egyházközségi pap és vidéki plébános volt, de közéjük tartozott 46 püspök és érsek is. Egységük azonnal felbomlott, amint a nép nyomora miatt több küldöttük az adóterhek egyenlőbb elosztásáért szállt síkra.

FORRADALOM BÉKEIDŐBEN

A forradalom első öt évének (1789–1794) dinamikáját a „túllicitálás” politikája határozta meg. A pártok egymás után jelentették be, hogy a társadalmi rend és a tulajdon védelmében be kell fejezni a forradalmat, s fel kell számolni a népi mozgalmat. Ellenfeleik a népi erőszakra támaszkodva, a forradalom védelmére és elveire hivatkozva kerekedtek felül rajtuk. Így sikerült sorra kiszorítani a hatalomból 1789-ben a brit típusú alkotmányt kívánó anglo-mánokat, 1791-ben a mérsékelt alkotmányos monarchistákat, 1793-ban pedig a mérsékelt köztársasági pártot, a Gironde-ot.

A forradalom mérsékelt hűveit már az is felháborította, hogy a kenyérhiány és a rémhírek miatt nyugtalanodó párizsi asszonyok 1789 októberében Versailles-ba vonultak, ahol rávették a királyt az augusztus 4-i határozatok és az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatának* elfogadására. Majd megtámadták a palotát, és arra kényszerítették a királyi családot, hogy költözzön Párizsba.

A mérsékelt alkotmányos monarchisták, az úgynevezett Hazafias Párt tagjai leszavazták az angol típusú, két-kamarás törvényhozó gyűlés és az ab-

szolút érvényű királyi vétőjog híveit, az anglo-mánokat, s 1791-re alkotmányt dolgoztak ki. Ezzel a kiváltságos csoportokból álló, rendi társadalom helyére a törvény előtt egyenlő, személyes szabadságjogokkal rendelkező egyének társadalmát állították. Az elvben abszolút monarchiát pedig a nemzeti szuverenitáson alapuló képviselői rendszerrel váltották fel. Felszámolták a nemességet, a politikai jogok gyakorlását pedig vagyoni előfeltételekhez kötötték. Átszervezték a közigazgatást, az adórendszert, az egyházügyet és az igazságszolgáltatást. Minden későbbi konfliktus abból származott, hogy a társadalom csak reformokat várt, a képviselők viszont egy egészen új világot hoztak létre, a lakosság többsége számára idegen és ismeretlen elvek, a felvilágosodás elvei szerint.

Felerősödtek a városok és falvak ellentétei, aggodalmat keltett az emigráció, valamint a hadsereg felbomlása. A nyugtalanságot a radikális sajtó és a felerősödő klubmozgalom fokozta. A legsúlyosabb következményeket azonban az egyházügy és a pénzügy átszervezése vonta maga után. Az egyházi reformokhoz a Nemzetgyűlés nem kérte sem a pápa, sem a francia egyház beleegyezését. Ezért a papság fele nem volt hajlandó esküt tenni az új egyházi tör-

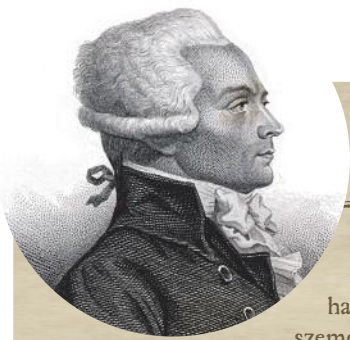
A királyság megdöntése.

A korabeli rajz 1792. augusztus 10. eseményeit foglalja össze. A kép bal oldalán a párizsi nemzetőrök a Tuileirák palotájára támadnak, melyet a vörös ruhás svájci testőrség védelmez. A kép jobb oldalán a királyi család a Törvényhozó Nemzetgyűlés épületében keres menedéket. A kép jobb szélén egy arisztokratát a lámpavasra akasztanak.

vényekre, szembefordult a forradalommal, s híveik követték a papok példáját.

Az egyház földjeit eladták, hogy ezzel rendezzék az államadósságot. A földek beváltható államkötvényeket (az assignátákat) azonban papírpénznek nyilvánították. Oly sokat adtak ki, hogy megindult az infláció, és fokozatosan szétzilálódott a francia gazdaság. A bérből élők helyzete egyre nehezebbé vált, akik ezért ármaximálást, irányított gazdaságot s a felelősök megbüntetését követelték.

A békés kompromisszumokat a forradalmi ideológia tette lehetetlenné. A forradalom vezetői nem ismerték el az egyéni vagy csoportérdekeket, s azt követelték, hogy mindenki azonosuljon az általuk megfogalmazott közérdekkel. A nemzeti szuverenitást ugyanolyan egységes és osztatlan hatalom-

MAXIMILIEN ROBESPIERRE | 1758-1794

Polgári családból származott, árván nevelkedett, s a legnagyobb hatást Rousseau művei gyakorolták személyiségére. Ügyvéd lett, majd az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (1789-91) balszárnyának képviselőjeként a polgárjogok kiterjesztését, általános választójogot, teljes sajtó- és vallásszabadságot követelt, s a halálbüntetés eltörlését javasolta. Liberális és demokrata elveit feladva a Nemzeti Konventben a Hegypárt egyik vezetője, a Közjóléti Bizottság tagjaként pedig (1793. július 27. - 1794. július 27.) a forradalmi diktatúra egyik legtekintélyesebb irányítója lett. Megfogalmazta a terror ideológiáját, és ellenforradalmi szándékra gyanakodva sorra szembefordult minden politikai irányzattal, amely nem azonosult a Közjóléti Bizottság politikájával.

A forradalom céljainak morális alapon történő meghatározásával próbálta leplezni, hogy a diktatúrát és a terrort nem támo-

gatja a társadalom: 1794 tavaszán már azt hangoztatta, hogy a forradalom az erény harca a bűn ellen. A Hegypárt irányítóinak többsége úgy gondolta, hogy csak a háborús győzelemig van szükség a terrorra - Robespierre azonban úgy vélekedett, hogy azután is fenn kell tartani. A megfélemlített Konvent és a Közjóléti Bizottság tagjainak többsége szembefordult vele. 1794. július 27-én barátaival együtt a Városházára menekült, de a párizsi nép többsége nem támogatta, és ő sem volt hajlandó felkelést szítani a Nemzeti Konvent ellen. Elfogták és lefejezték.

A későbbi korok radikális forradalmárai és diktatúrát dicsőítő történészei nagy tiszteletben részesítették ezt a szigorú, aszketikus személyiséget. Sohasem mulasztották el megemlíteni, hogy kortársaitól a „Megvesztegethetetlen” nevet kapta, mintha a francia történelemben rajta kívül nem is lennének tiszta kezű és elvhű politikusok. Csakhogy az anyagi ügyekben tanúsított megbízhatósága aligha ellensúlyozhatja az emberéletek feláldozása terén mutatott nagyvonalúságát.

nak tekintették, mint a régi rend idején a királyi szuverenitást. Ezért nem voltak hajlandók figyelembe venni a társadalom egyes csoportjainak érdekeit, és nem adtak tényleges hatalmat a király kezébe sem, aki megaláztatásai miatt egyre jobban szembefordult a forradalommal.

XVI. Lajos 1791 júniusában családostól elszökött Párizsból, hogy csapatainak körében kedvezőbb helyzetből tárgyalhasson a Nemzetgyűléssel. Egy Varennes nevű kisvárosban fogták el, s megalázó körülmények között szállították vissza. A forradalom szélsőséges hívei ezután nem bíztak meg a királyban. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés viszont a további radikalizálódás megelőzésére visszaültette őt a trónjára, a nemzetország pedig július 17-én egy köztársaságot követelő petíció aláírói közé lőtt a Mars-mezőn. II. Lipót császár és a porosz király egy semmire sem kötelező nyilatkozatot adott ki Pillnitzben XVI. Lajos támogatására, de ez is elegendő volt ahhoz, hogy Franciaországban elterjedjen a fenyegetett-ség érzése.

Az alkotmányt életbe léptették. Az általános gyanakvás légkörében összeülő új törvényhozó szerv, a Törvényhozó Nemzetgyűlés (1791-92) a vidéki zavargások és a közellátási nehézségek miatt bűnbakot keresett: az arisztokratákat, a papokat, a királyi udvart és az emigránsokat okolta a nehézségekért. E politikából szervesen következett az emigránsokat befogadó külföldi fejedel-

mek megfenyegetése, és 1791 őszétől a forradalom különböző irányzatai egyaránt a háborúban vélték megtalálni a kiutat a belpolitikai válságból.

FORRADALOM HÁBORÚ IDEJÉN

Bár az európai nagyhatalmak nem kívánták megtámadni Franciaországot, a Törvényhozó Nemzetgyűlés 1792. április 20-án hadat üzent a német-római császárnak. A háború azonban, ahelyett, hogy megszilárdította volna az alkotmányt, inkább „forradalmasította a forradalmat”. A katonai kudarcok felerősítették az ellenségnek tekintett csoportok üldözését, és aktivizálták a radikális kisebbséget. Ez utóbbiak egyre veszedelmesebb ellenségnek tekintették XVI. Lajost, s 1792. augusztus 10-én a Tuileriák palotája elleni véres rohammal megdöntötték a királyságot.

Az államhatalom összeomlott, Párizsban börtönmészárlásokra került sor, a valmyi csatában azonban sikerült visszavonulásra bírni az országba betört osztrák, porosz és emigráns hadseregeket. Az új alkotmányozó szerv, a Nemzeti Konvent (1792-1795) választásain a zűrzavaros viszonyok miatt a társadalomnak csak egy radikális kisebbsége, 18%-a vett részt. 1792. szeptember 21-22-én pedig, amikor a képviselők többsége még meg sem érkezett, a jelen lévő kisebbség kikiáltotta

a köztársaságot. Nem csoda, hogy a társadalom többsége nem fogadta lelkesen a történeteket.

A Nemzeti Konventben a Hegypárt tagjai (Georges Danton, Jean-Paul Marat, Maximilien Robespierre, Louis Antoine de Saint-Just stb.) a háborús győzelem érdekében készen álltak engedni a néptömegek követeléseinek: ideiglenesen korlátozni a szabadságjogokat és a tulajdonjogot. Az utókor által Gironda névre keresztelt párt (Jacques Pierre Brissot, Jean-Marie Roland, Pierre Vergniaud vezetésével) ezt veszedelmesnek tartotta. A harmadik csoportosulás, a Síkság képviselői a külpolitikai veszély növekedése vagy csökkenése szerint támogatták hol az egyik, hol a másik pártot.

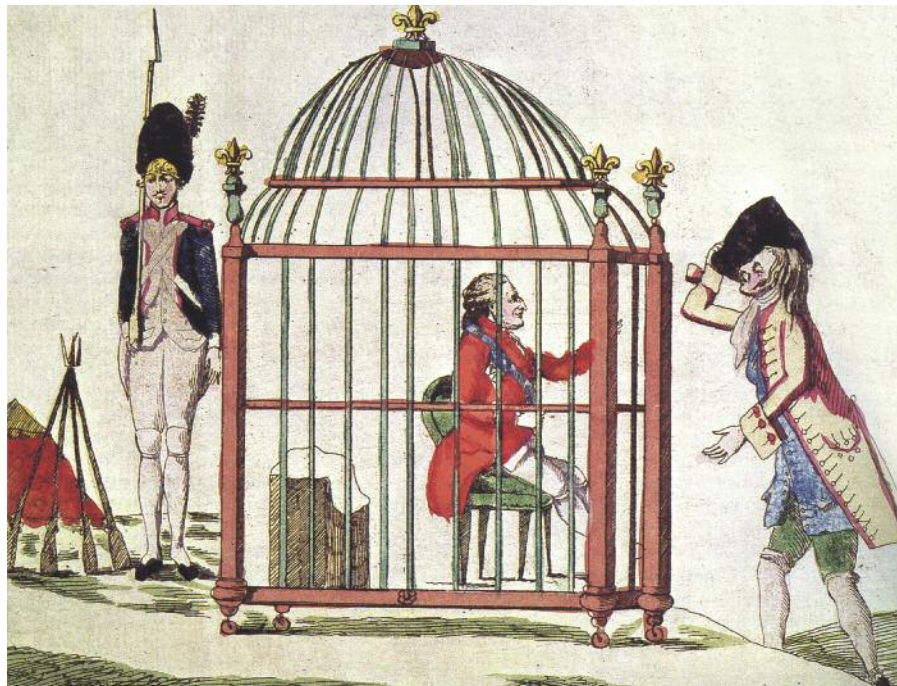
A francia hadseregek sikerei miatt elbizakodott Konvent 1792 végén közvetlen kihívást intézett minden európai monarchia ellen. Segítséget ígért a külföldi lázadóknak, s a megszállt területeken bevezette a forradalmi vívmányokat. Egy elfogult, koncepciós per után pedig 1793. január 21-én lefejeztette a királyt.

1793 tavaszára súlyos válság bontakozott ki. Nagy-Britannia vezetésével létrejött az európai nagyhatalmak első koalíciója (1793-1797) Franciaország ellen. A parasztság az új adók, az egyházi reformok, az élelmiszerek elkobozása és a sorozások miatt fegyvert fogott, s a Loire folyótól délre kitört a véres vendée-i polgárháború. A párizsi sans-culotte-ok, a forradalom népi tá-

mogatói pedig olcsóbb kenyeret, az árak szabályozását és a bűnösök megbüntetését követelték. A forradalmi gondolkodásmódot jellemző türelmetlenséget és büntető intézkedésekre való hajlamot a háború és polgárháború rendkívül felerősítette. A Hegepárt és a Gironde politikai küzdelmét a párizsi sans-culotte-ok döntötték el: 1793. június 2-án ágyúkkal felszerelve körülvették a Konvent épületét, s a Gironde vezetőit letartóztatták. Ezért több város (Caen, Bordeaux, Lyon, Toulon, Marseille) fellázadt a párizsi kormányzat ellen. E válság miatt a Nemzeti Konvent mérsékeltabb képviselői is elfogadták, hogy a párizsi tömegek által követelt terrorral és diktatúrával kell elejét venni a külföld és a belső ellenforradalom győzelmének.

TERROR ÉS DIKTATÚRA

A Nemzeti Konvent a háború idejére lemondott 1789 nagy vívmányairól, az alkotmány által biztosított emberi jogokról, a személyes szabadságról és a törvény előtti egyenlőségről. Nem lépettette életbe az 1793 nyarán elkészült, demokratikus alkotmányt, hanem fokozatosan bevezette a forradalmi kormányzatot, vagyis rendkívüli hatalommal ruházta fel saját Közjóléti Bizottságát. Felállította a Forradalmi Törvényszéket, teljhatalmú konventbiztosokat küldött a megyékhez és a hadseregekhez, 1793 nyarán meghirdette az álta-

lános mozgósítást, ősszel pedig bevezette a terrort és az ármaximálást. Az ország erőforrásainak mozgósításával sikerült felfegyverezni – és élelemmel ellátni – a 750 ezer fősre növelt hadsereget.

A háborúban és a polgárháborúban aratott győzelmeket azonban beárnyékolta, hogy a terrornak 40 000, a terrorból következő polgárháborúnak pedig 200–300 000 áldozata volt. Nemcsak a forradalom ellenfeleit és korábbi vezetőit (az alkotmányos monarchistákat és a Gironde tagjait) végezték ki,

Őrizetben. A korabeli karikatúra arra utal, hogy XVI. Lajost 1791 júniusában megkísérelt szökése után úgy őrizték párizsi palotájában, mint egy kalitkába zárt madarat.

hanem 1794 tavaszán a forradalmi kormányzat balról támadó ultraforradalmárokat (Jacques Hébert) és a terrort mérsékelni kívánó hegepártiakat (Danton, Camille Desmoulins) is. Elfojtották a népi mozgalmakat, csak a kormány-

A FRANCIA FORRADALMI NAPTÁR

A Nemzeti Konvent 1793. november 24-i hatállyal új köztársasági naptárt vezetett be. Az új időszámítás kezdőnapjának a köztársaság kikiáltásának napját, 1792. szeptember 22-ét tette meg, de az évek kezdőnapja nem

lett állandó, azt az őszi napéjegyenlőséghez igazították s a csillagászok jelölték ki. Napoleon császár 12 év múltán, 1806. január 1-jei hatállyal állította vissza a Gergely-naptár érvényét.

A HÓNAP NEVE	EREDETE	MAGYAR ELNEVEZÉSE	A GERGELY-NAPTÁR SZERINTI KEZDETE
Vendémiaire	a latin vindemia, szüret szóból	Szüret hava	szeptember 22., 23., 24.
Brumaire	a francia brume, párásság, ködfátyol szóból	Köd hava	október 22., 23., 24.
Frimaire	a francia frimas, ködös, hideg idő szóból	Dér hava	november 21., 22., 23.
Nivôse	a latin Nivosus, havas szóból	Hó hava	december 21., 22., 23.
Pluviôse	a latin pluviosus, esős szóból	Eső hava	január 20., 21., 22.
Ventôse	a latin ventosus, szeles szóból	Szél hava	február 19. 20., 21.
Germinal	a latin germen, csíra, hajtás szóból	Sarjadás hava	március 21., 22.
Floréal	a latin flor, virág szóból	Virágzás hava	április 20., 21.
Prairial	a francia prairie, rét, mező szóból	Rét hava	május 20., 21.
Messidor	a latin messis, arat szóból	Aratás hava	június 19., 20.
Thermidor	a görög thermos, forró, meleg szóból	Hőség hava	július 19., 20.
Fructidor	a latin fructus, gyümölcs szóból	Gyümölcs hava	augusztus 18., 19.

JAKOBINUS DIKTATÚRA?

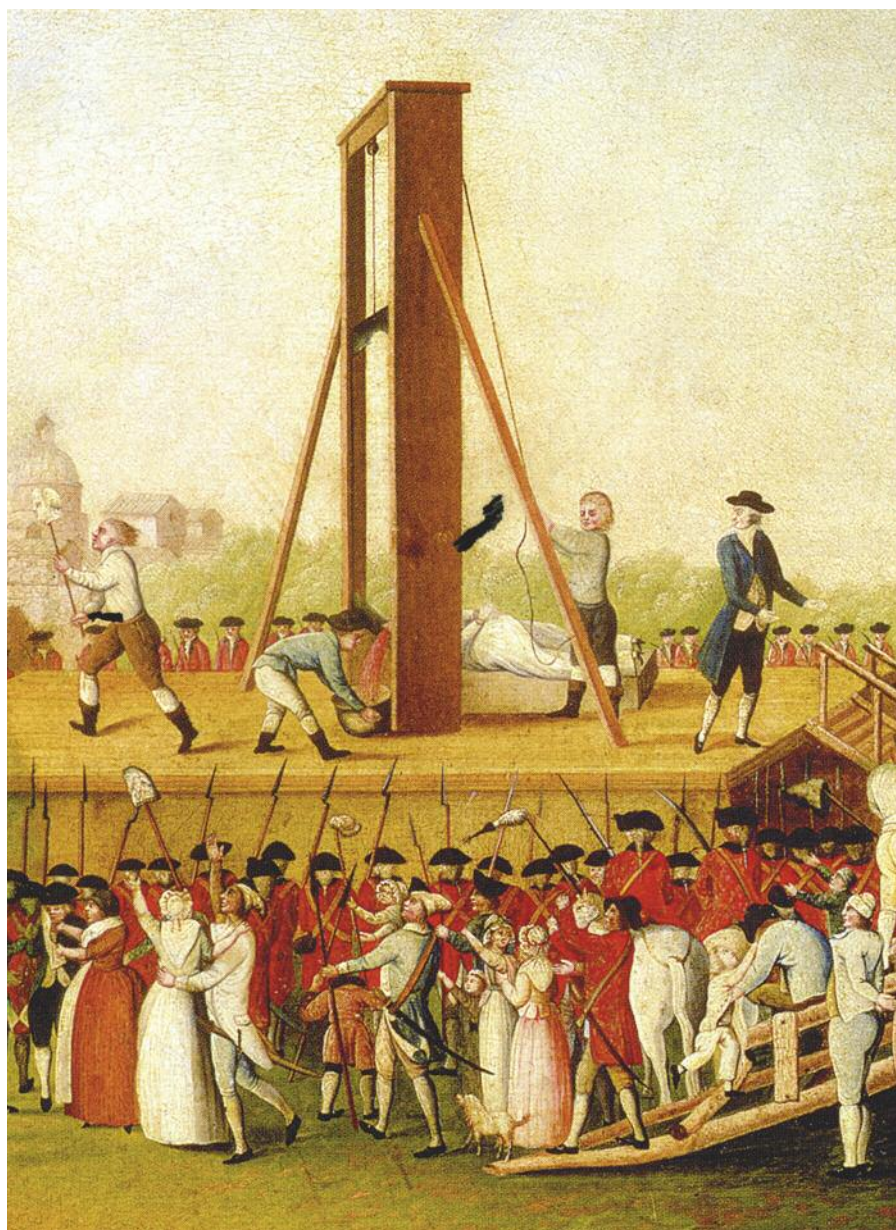

Ez ugyanolyan hazug elnevezés, mint a „proletárdiktatúra”. Ahogy a „proletárdiktatúrának” nevezett rendszerekben nem az ipari munkásság, vagyis a proletariátus gyakorolja a hatalmat, hanem a kommunista párt vezetői, ugyanúgy az 1793–1794-es francia diktatúrát sem a jakobinus klubok tagsága gyakorolta, hanem a Nemzeti Konvent végrehajtó bizottságaiba megválasztott képviselők. Ez utóbbiak közül pedig egyáltalán nem volt mindenki tagja a párizsi jakobinus klubnak. A klub csak támogatta a forradalmi kormányzat intézkedéseit, de távolról sem játszott vezető szerepet a politikai döntések meghozatalában.

A kortársak egyszerűen forradalmi kormányzatnak nevezték az 1793 tavaszától kialakított s 1794 augusztusától fokozatosan felszámolt politikai rendszert. A „jakobinus diktatúra” elnevezést egyes baloldali történészek kezdték terjeszteni, akik de-

mokratikusabb színben szerették volna feltüntetni a diktatórikus forradalmi kormányzatot. A leninista szovjet történészek pedig kizárólag ezt az elnevezést használták, mert olyannyira emlékezett a „proletárdiktatúra” fogalmára. Mindkét elnevezés azt sugallja, hogy a diktatúrát voltaképpen a többség, a nép, a jakobinusok és a proletárok gyakorolták.

A marxista francia történészek csak nagyon ritkán használták ezt a fogalmat, magyar kiadású könyveikbe olykor a fordítók csempészték bele a „jakobinus diktatúra” szóösszetételt. A kommunista Albert Soboul, a francia marxista társadalomtörténeti iskola vezető képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja (1976) következetesen forradalmi kormányzat néven emlegette az 1793–94-es időszakot. Jó lenne, ha tankegyetünkben követnénk a példáját.

zat minden intézkedését elfogadó Jakobinus Klub működhetett.

A fleurus-i csatában (1794. június 26.) kivívott győzelem katonai szempontból feleslegessé tette a forradalmi kormányzat fenntartását. Mind a társadalmat, mind a politikai vezetőket megremítette az ideológiai alapon felfokozott terror, amelyet ekkor már mindenki szemében a Közjóléti Bizottság vezető személyisége, Robespierre testesített meg. 1794. július 27-én (a forradalmi naptár szerint thermidor 9-én) a Konventben drámai vita során barátaival együtt letartóztatták, s egy elvetélt felkelési kísérlet miatt másnap kivégezték. A Nemzeti Konvent hamarosan felszámolta a forradalmi kormányzatot, vagyis a terrort és a diktatúrát.

A MÉRSÉKELT KÖZTÁRSASÁG

A forradalom második öt évében (1794–1799) megváltozott a „forradalmi forogatókönyv”, vagyis átalakult a politikai élet dinamikája. Immár nem egyre ra-

← Gépesített kivégzés.

A guillotine a Forradalom terén – Pierre Antoine Demachy festménye. Louis doktor építette a törvényhozási bizottság felkérésére 1791-ben, ezért a gépezetet először Louisonnak vagy Louissette-nek nevezték. Végleges nevét azonban Guillotin doktról kapta, aki 1789-ben az Alkotmányozó Nemzetgyűlés előtt javaslatot tett a kivégzések egységesen, lefejezéssel történő végrehajtására. Becslések szerint 17-20 000 személyt végeztek így ki.

dikálisabb csoportok ragadták ki egymás kezéből a hatalmat, hanem a terrort, a diktatúrát és a királyságot egyaránt elvető Hegypárt „királygyilkosai” próbálták megvédelmezni a forradalom vívmányait és saját hatalmukat a jobbról és balról érkező kihívásokkal szemben. Csakhogy az úgynevezett „thermidori Konvent” és a Direktórium korszakának ugyanaz volt a fő problémája, mint a forradalom korábbi kormányzatainak: a társadalmi támogatás hiánya.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés katasztrofális pénzügyi és egyházügyi intézkedéseivel a franciák nagy részét szembefordította a forradalommal, a Törvényhozó Nemzetgyűlés egy hadüzenettel rendkívüli háborús válságot robbantott ki, amelyen a Nemzeti Konvent a terror és a diktatúra eszközével próbált úrrá lenni. 1795-ben a Konvent levonta a tanulságokat, és megpróbált áttérni a békés, parlamentáris kormányzásra. Kritikusan viszonyult az Alkotmányozó Nemzetgyűlés politikai örökségéhez, hiszen 1789 alapelveit megtagadva kísérletet tett a kétkamrás törvényhozással a hatalmi ágak kiegyensúlyozására, a helyi közigazgatás kormányzatnak történő alárendelésével pedig a végrehajtó hatalom megerősítésére.

Előbb 1794 őszén felelősségre vonták a terror irányítóit, majd 1795 tavaszán leverték a párizsi sans-culotte-ok utolsó felkeléseit, és halálra ítélték a Hegypárt azon képviselőit, akik támogatni próbálták őket. Délen fehérterror bontakozott ki, ám az 1795 júniusában partra szállt fegyveres emigránsok selegét megsemmisítették. A katonai sikerek folytatódtak, anektálták Belgiumot, megszállták a Rajna bal partját és Hollandiát, majd Poroszország és Spanyolország Baselben békét kötött Franciaországgal. A győzelmek azonban nem tették népszerűbbé sem a Nemzeti Konventet, sem új, 1795-ös alkotmányát, amely a végrehajtó hatalom élére az öttagú Direktóriumot, a törvényhozás élére pedig az Ötszázak és a Vének Tanácsait állította.

Ez az alkotmány nagy jelentőségű újítás volt a forradalom történetében, mert megfogalmazói a hatalmi ágak erőteljesebb elkülönítésével próbálták elkerülni a zsarnokság visszatérésének lehetőségét, s nem a kormányzók és kormányzottak azonosításának hangsúlyozásával, vagyis annak ismételtetésével, hogy a nép szuverenitása a képviselő-testületben testesül meg, tehát semmi szükség a zsarnokság elleni in-

tézményes biztosítékokra. Ők ismerték el elsőként – amint ezt Patrice Gueniffey megfogalmazta –, hogy „*az állampolgárokat nem elegendő a népi-nek nyilvánított hatalommal védelmezni, hanem még a népi hatalom ellen is meg kell védelmezni őket. [...] Az ellenfél elpusztítására való törekvést felváltották a politikai számítgatással, s ezért ekkor tették meg az első lépéseket a (modern értelemben vett) demokrácia elsajátítása felé. Ezek az első lépések kétségkívül kaotikusak voltak: az egyik oldalon túl sok bosszúvágy, a másikon pedig túl sok félelem halmozódott fel, s főleg a forradalmi harcban elsajátított sok rossz szokás. Így aztán a franciák forradalmi erkölcsökkel léptek be a posztforradalmi politika korába.*”

A terror és diktatúra által felszított gyűlölködés, bosszúvágy, a társadalmi, vallási, politikai és regionális ellentétek miatt nem lehetett egyik napról a másikra áttérni a békés politizálásra, hiszen az elmúlt évek során az erőszak

Marat halála. 1793. július 13-án egy Caenből érkezett lány lépett be Jean-Paul Marat-hoz, *A Nép Barátja* című lap radikális szerkesztőjéhez, hogy leleplezi a Gironde összeesküvését. Marat épp kénis vízzel töltött kádban áztatta magát – így ápolta bőrbaját –, s egy keresztbe tett deszkán írogatott. A látogató – Charlotte de Corday d'Armont volt a neve – arra törekedett, hogy elnyerje az újságíró bizalmát, akit oly sok ártatlan ember gyilkosának tekintett, s neveket kezdett sorolni. Majd közelebb lépve egyetlen késszúrással átdöfte a kádból kiemelkedő Marat mellét. Ez a merénylet inspirálta David itt látható, híres festményét, amelyet egy sokkal realistább vázlat után készített el. Charlotte-ot letartóztatták, az Abbaye börtönbe szállították, s július 17-én került a Forradalmi Törvényszék elé, majd a vécpadra.

a politikai cselekvés megszokott eszközévé vált. A köztársaság vezetői csak saját hatalmuk meghosszabbításával bízhattak a köztársaság fennmaradásá-

ban. Ezért kimondták, hogy az új törvényhozás kétharmadát a Nemzeti Konvent volt tagjainak kell alkotniuk. A párizsi jobboldal emiatt kirobbant felkelését 1795 októberében a fiatal Bonaparte Napóleon tábornok közreműködésével verték le.

A kormányzat a külügyek és pénzügyek terén jelentős sikereket ért el. Bonaparte itáliai hadjáratának (1796–97) köszönhetően a campoforniói békével (1797) győzelemmel zárhatták le az első koalíció háborúját. A pénzügyek rendezésével pedig lehetségessé vált a kiegyensúlyozott állami költségvetés létrehozása. A direktórium megtette azt, amire XVI. Lajos nem mert

vállalkozni: az államadósság egy részére csődöt jelentett be, és megemelte az adókat.

ÚT AZ ÚJ DIKTATÚRÁHOZ

A kormány mégis arra kényszerült, hogy hol jobboldali, hol baloldali ellenfeleire csapjon le alkotmányellenes eszközöket is felhasználva s ezzel tovább fokozva népszerűtlenségét. 1796-ban a kommunista François Noël Babeuf vezette Egyenlők összeesküvését kellett felszámolni. 1797-ben a mérsékelt királpárt aratott győzelmet a szabad választásokon. Kiderült, hogy a francia társadalom a forradalom valamennyi vívmányát elfogadná, kivéve a köztársaságot. Az egykori „királygyilkosoknak” azonban nem lett volna helyük egy alkotmányos monarchiában, ezért szeptemberben a köztársaság védelmére hivatkozva a hadsereg támogatásával letartóztatták a jobboldal vezetőit. A következő évben a baloldal aratott győzelmet a választáson, s a Direktórium újra módosított az eredményeken. A politikai vezetők társadalmi tá-

mogatás hiányában a köztársaság védelmére hivatkozva éppen a forradalom egyik alapelvét szegték meg, mely szerint a hatalmat a nép választásokon kifejezett akaratára kell alapozni.

A béke nem bizonyult tartósnak: a Direktórium ideológiai és pénzügyi okokból egyaránt ragaszkodott a forradalomtól örökölt agresszív, terjeszkedő külpolitikához. Csatlósállamokat hoztak létre a megszállt Hollandiából, Észak-Itáliából, Genovából, Rómából és Svájcban, Bonaparte pedig hadsereget vitt Egyiptomba (1798). Az európai hatalmak ezért létrehozták a második koalíciót (1798–1802) Franciaország ellen, és 1799-ben jelentős győzelmeket arattak. A külső veszély belső radikalizálódáshoz vezetett. Az 1799-es választásokon a baloldal aratott győzelmet, Párizsban újra szervezkedni kezdtek a jakobinusok, vidéken viszont ellenforradalmi lázongásokra került sor.

A katonai vereségek, a belső ellenforradalom és a baloldali fenyegetés légkörében a kormányzat vezető politikusai belátták, hogy a köztársaság megszilárdításához erősebb végrehajtó hatalomra van szükség. Mivel a törvé-

Robespierre halála.

Thermidor 9. és 10. éjszakáján Merda zsandár Robespierre-re süti pisztolyát, akit Saint-Just támogat. A Megvesztegethetetlen előtt, a földön Couthon próbálja magát leszúrni, s egy zsandár rátámad. Philippe Lebas is a földön fekszik, miután föbe lőtte magát. Robespierre öccse kiveti magát az ablakon. Tassaert metszete Harriet rajza után.

nyes alkotmánymódosítás éveket vett volna igénybe, katonai fenyegetéssel akarták rákényszeríteni a képviselőket a szükséges reformok elfogadására. Az Egyiptomból visszatérő Bonapartét kívánták ehhez felhasználni, azt remélve, hogy a képviselők megfélemlítése után visszavonul, s nem szól bele az új alkotmány megszerkesztésébe. Ő azonban ennél sokkal nagyravágóbb volt: magához ragadta az irányítást.

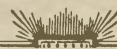
Bonaparte katonái a – forradalmi naptár elnevezése szerint – brumaire-i államcsíny során (1799. november 9–10.) szétkergették az Ötszázak Tanácsát, majd az összeesküvők új alkotmányt állítottak össze. Ez már a forradalom lezárásának dokumentuma volt, mert szakított a nemzeti szuverenitás elvével, nem tartalmazta az emberi jogok nyilatkozatát, s a köztársasági formák megőrzésével tulajdonképpen monarchikus hatalmat hozott létre.

A FORRADALOM KÖVETKEZMÉNYEI

Franciaországban 1789 és 1799 között az elvben abszolút királyi hatalmon alapuló politikai rendszer és a kiváltságokon alapuló társadalmi rendszer összeomlott, de nem sikerült viszonylag gyorsan megtalálni azt a nemzeti szuverenitásra alapozott politikai rendszert, amely megfelel a törvény előtt egyenlő állampolgárok új társadalmi rendjének, s ugyanakkor elfogadható a franciák többsége számára is. A forradalom a régi rendszerrel együtt a feudalizmus maradványait (de már csak jelentéktelen maradványait!) is felszámolta, s bizonyos intézkedéseivel elősegítette – míg más intézkedéseivel kifejezetten megnehezítette – a kapitalizmus 19. századi győzelmét Franciaországban. Mégsem lehet a forradalom kirobbanását, fordulatait és eredményeit a polgári rétegek törekvéseivel megmagyarázni: a politikai és ideológiai tényezők jóval nagyobb hatást gyakoroltak az eseményekre, mint a gazdaságiak és társadalmiak.

A forradalom társadalmi téren megpecsételte a korábban lezajlott, hosszú távú átalakulást: az új Franciaországban nem a születés, hanem a vagyon előkelősége lett az uralkodó osztály. Ezután egyetlen rendszer sem tagadhatta meg az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, és egyik sem nélkülözhetette a választások útján összehívott törvényhozó képviselői testületeket.

A FORRADALOM FELFALJA SAJÁT GYERMEKEIT

A görög mitológia szerint Kronosz istennek, aki megdöntötte apja, Uranosz uralmát, megjósolták, hogy őt is az egyik gyermeke fogja megfosztani a trónról. Ezért sorra felfalta Rheia istennőtől született gyermekeit, Hesziát, Démétért, Hérát, Hádészt és Poszeidónt.

Az utolsó gyermek, Zeusz helyett azonban az anya egy bepólyázott követet adott át Kronosznak, aki ezt nyelte le. Zeusz pedig férfitá serdülve valóban átvette a hatalmat, és még elnyelt testvéreit is életre hívta apja gyomrából. A római mitológiában Kronosz a Saturnus, Zeusz pedig a Jupiter nevet kapta, ezért a római klasszikusokon nevelkedett, 18. századi francia értelmiségiek már latin nevükön emlegették ezeket az istenségeket.

1793 tavaszán, amikor a francia forradalmat az európai koalíció és a lázongó parasztság veszélyeztette, Párizsban a szélsőséges forradalmárok újabb felkelést terveztek. A Nemzeti Konvent, amely március 10-én megalapította a Forradalmi Törvényszéket, két nap múlva fenyegető levelet kapott a Belgiumot megszálló hadsereg parancsnokától, Charles François Dumouriez tábornoktól. Vagyis nemcsak a külföldi hadseregek, a francia parasztfelkelők és a párizsi ultraforradalmárok veszélyeztették a forradalom vívmányait, hanem saját tábornokai körében is felütötte fejét az árulás.

Március 12-én az egyik párizsi szekció küldöttsége már nemcsak Dumouriez vád alá helyezését, hanem a Gironde nevű, mérsékelt köztársasági párt vezetőinek fejét is követelte. Ezt ekkoriban még a radikális újságíró, Jean-Paul Marat is túlzásnak tartotta. A Gironde egyik vezetője, Pierre Victorien Vergniaud pedig a szószékre lépett, és nagyszabású beszédben tiltakozott az ellen, hogy „*immár nem lehet a törvények, az emberségesség, az igazságosság és az emberi jogok tisztelétéről beszélni anélkül, hogy legalábbis intrikusnak vagy éppenséggel arisztokratának vagy ellenforradalmárnak nevez-zék az embert!*” Klasszikus utalásokkal

megtűzdel beszédében emlegette Catilinát, Brutust, majd megfogalmazta az oly sokat idézett gondolatot: „*Polgártársak, attól kell tartanunk, hogy a forradalom, mint Saturnus, sorra felfalja valamennyi gyermekét, és despotizmust eredményez, annak minden velejáró szerencsétlenségével!*” Vergniaud pontosan megjósolta saját sorsát: hét és fél hónap múlva a Gironde vezető politikusaival együtt végezték ki.

A 19. század történészei közül csak kevesen idézték fel ezt a gondolatot – mindössze François Mignet tartotta érdemesnek arra, hogy terjedelmes részletet közöljön a beszédből 1824-ben megjelent forradalomtörténetében. E század történészei még nem sejtették, hogy a későbbi forradalmak igazolni fogják Vergniaud jóslatát. Szélesebb körökben egy irodalmi mű terjesztette el: Georg Büchner *Danton balála* című drámája. A cselekmény azonban már Vergniaud halála után játszódik, ezért a dráma első felvonásának ötödik jelenetében Danton szájából hangzik el a kijelentés: „*Hát jól tudom, a forradalom, akárcsak Saturnus, fölfalja a saját fiait.*” Ennek köszönhető, hogy egyes internetes honlapokon Büchnernek vagy Dantonnak tulajdonítják a híres szállóige megfogalmazását.

Vergniaud kijelentését a 20. század folyamán emlegették egyre gyakrabban, miután Sztálin kivégeztette egykori bolsevik harcostársait, Mao Ce-tung sorra megvádolta a kínai kommunista vezetőket, és más forradalmak hírességeire is erőszakos halál várt. Több forradalomról – bár távolról sem valamennyiről! – elmondható, hogy egyre radikálisabb csoportok követték egymást a hatalomban, amelyek nem csupán ellenfelekkel, hanem egykori harcostársaikkal is kegyetlenül elbántak. Ennek oka azonban teljesen nyilvánvaló. Ha az erőszak a hatalomváltás elfogadható eszköze lesz, ha a hagyományos kormányzatot meg lehet dönteni erőszakkal, akkor a következő kormányzatokat is meg lehet – az erőszak fokozásával.

1787–1788

Az „előforradalom”. Az előkelők gyűlése, a legfelsőbb bíróságok és a tartományi rendi gyűlések deklarálják, hogy a kormány reformterveit csak az országos rendi gyűlés fogadhatja el.

1789. május 4–5.

Az országos rendi gyűlés megnyitása. Június 17-én felveszi a Nemzetgyűlés, július 9-én az Alkotmányozó Nemzetgyűlés nevet.

1789. június 20.

A labdaházi eskü.

1789. június 23.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés szembeszáll a királlyal.

1789. július 14.

A Bastille elfoglalása.

1789. július

Országszerte városi és parasztfelkelések (a „nagy félelem”).

1789. augusztus 4–5.

A régi rend felszámolása.

1789. augusztus 26.

Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata.

1789. október 5–6.

A párizsiak Versailles-ba vonulnak, a királyt Párizsba költöztetik.

1789. november 2.

Az egyházi javakat az állam ki-sajátítja.

1789. december 19.

Az assignaták kibocsátásával megteszik az első lépést az infláció felé.

1790. július 12.

Közvétség az egyházügy át-szervezését (a papság polgári alkotmányát).

1790. július 14.

Országos szövetségi ünnep a párizsi Mars-mezőn.

1790. november 27.

A Nemzetgyűlés megfosztja hivataluktól a papság polgári al-

kormányára felesküdni nem hajlandó papokat.

1791. június 20–25.

A királyi család szökési kísérlete Párizsból.

1791. július 17.

A Mars mezei mérszálás.

1791. szeptember 3.

Az 1791-es alkotmány közzététele.

1791. október 1.

Összeül a Törvényhozó Nemzetgyűlés (1791–1792).

1792. április 20.

Hadüzenet a Habsburg Birodalomnak.

1792. augusztus 10.

A párizsi felkelők megdöntik a királyságot.

1792. szeptember 2–7.

Börtönmérszálások Párizsban.

1792. szeptember 20.

A valmyi csata.

1792. szeptember 21.

Összeül a Nemzeti Konvent (1792–1795), és eltörli a király-ságot.

1792. november 19.

A Konvent segítséget ígér minden felkelő népeknek.

1793. január 21.

XVI. Lajos kivégzése.

1793. február 1.

A Konvent hadat üzen Nagy-Britanniának és Hollandiának.

1793. március

Parasztfelkelések Nyugat-Franciaországban.

1793. június 2.

A párizsi nép felkelése, a Gironde vezetőinek letartóztatása.

1793. június 24.

A Nemzeti Konvent elfogadja, de nem lépteti életbe az 1793-as alkotmányt.

1793. szeptember 17.

A gyanúsak törvényével kezdetét veszi a terror.

1793. szeptember 29.

Az árak maximálásának törvénye.

1793. október 10.

Határozat a forradalmi kormányzatról.

1793. október 16.

Marie Antoinette kivégzése.

1793. október 31.

A Gironde vezetőinek kivégzése.

1794. február 4.

A rabszolgaság felszámolása.

1794. március 24.

Az ultraforradalmárok (Hébert és társai) kivégzése.

1794. április 5.

A mérsékelték (Danton és társai) kivégzése.

1794. július 27.

A Nemzeti Konvent letartóztatja s másnap kivégezti Robespierre-t és társait.

1794. augusztus–szeptember

A terror és a forradalmi kormányzat felszámolása.

1795. április 1. és május 20.

Az utolsó népfelkelések Párizsban.

1795. július 21.

A Quiberonnál partra szálló emigránsok legyőzése.

1795. augusztus 22.

A Nemzeti Konvent elfogadja az 1795-ös alkotmányt.

1795. október 5.

A párizsi jobboldal (vendémiaire-i) felkelésének leverése.

1795. október 28.

Összeül az Ötszázak és a Vének Tanácsa (1795–1799).

1795. október 31.

Megválasztják a végrehajtó szervet, a Direktóriumot.

1796–1797

Bonaparte itáliai hadjárata.

1796. május 10.

Az „Egyenlők összeesküvése” vezetőinek letartóztatása.

1797. április

Jobboldali győzelem a választásokon.

1797. szeptember 4.

A jobboldal vezetőinek letartóztatása (fructidori államcsíny).

1797. szeptember 30.

Az államadósság felszámolása.

1797. október 17.

Campoformiói béke a Habsburg Birodalommal.

1798. április

Baloldali győzelem a választásokon.

1798. május 11.

A választás eredményeit a kormány módosítja (floréali államcsíny).

1798. május 19.

Bonaparte egyiptomi hadjáratának megindulása.

1799. március 12.

Újabb hadüzenet a Habsburg Birodalomnak.

1799. tavasz

Katonai vereségek.

1799. június 16.

A tanácsok felelősségre vonják a Direktóriumot.

1799. június 28.

Kényszerkölcson kivetése a gazdagokra.

1799. július 10–12.

Elfogadják a túsztörvényt.

1799. október 9.

Bonaparte partraszállása.

1799. november 9–10.

Bonaparte a brumaire-i államcsínnel átveszi a hatalmat.

A gazdasági következmények ellentmondásosak. Bár a kiváltságok felszámolásával, a vállalkozás szabadságának meghirdetésével, az egységes piac és jogrendszer megteremtésével a forradalom elősegítette a kapitalizmus kibontakozását Franciaországban, a kistulajdon megszilárdításával, a tőkekoncentráció megnehezítésével, valamint a gazdasági fejlődést visszavetítő háborús és polgárháborús viszonyokkal hátráltatta azt. A távolsági kereskedelem tönkrement, az ország elveszítette gyarmatait, az ipar csak az 1810-es években érte el újra az 1789 előtti szintet, az ipari forradalom pedig csak az 1840-es években kezdett kibontakozni.

A forradalom mind Franciaországban, mind külföldön nagy lendületet adott a nemzeti fejlődésnek. Hadügyi következményei is jelentősek: a háborút a társadalom ügyévé nyilvánították, megjelent az általános hadkötelezettség eszméje, s példát adtak az ország valamennyi erőforrásának a győzelem érdekében történő mozgósítására. A hadsereg felduzzadtak, a defenzív stratégia helyét az offenzív vette át, a józan számítás helyét a nemzeti elfogultság, s felmerülhetett a teljes győzelem és az ellenség elpusztításának célja.

Kulturális téren nagyszabású közoktatási tervek születtek, megvalósításuk azonban elmaradt. Létrejött sok tudományos központ, ugyanakkor rengeteg

kulturális értéket semmisítettek meg. E pusztítás jellemzésére alkotta meg 1794-ben Henri Grégoire abbé, a Nemzeti Konvent tagja a „vandalizmus” kifejezést. Valamennyi 19. századi politikai irányzat hívei (reakciósök, konzervatívok, liberálisok, radikálisok és kommunisták) megtalálhatták a maguk ideológiai előfutárait 1789 és 1799 között. Ezért egyes történészek a forradalmat hatalmas kohóhoz hasonlították, amelyben az utóbbi két évszázad politikai nézeteit kovácsolták ki.

A felvilágosodás külföldi hívei kezdetben megünnepelték a forradalom eseményeit, egy jobb világ eljövételében bizakodva, amelyben eltörlik a személyes függőség minden fajtáját, lehetlenné teszik a zsarnokság létrejöttét, s mindenkire kiterjesztik az emberi jogokat. Csak a tisztánlátó brit politikai gondolkodó, a modern politikai konzervativizmus megalapítója, Edmund Burke hívta fel honfitársai figyelmét az elvont elvek alapján történő politizálás veszedelmeire.

A forradalmi háború azonban véget vetett a lelkesedésnek. A francia hadseregek a megszállt területeken felszámolták a kiváltságokat, elkobozták az egyház földjeit, és megdöntötték a régi kormányzatot. Mindez azonban nem ellensúlyozhatta a háború pusztításait, a régi életmód teljes felforgatását. A megszállás mindenhol felszította a

Egy „forradalmi szállítmány”.

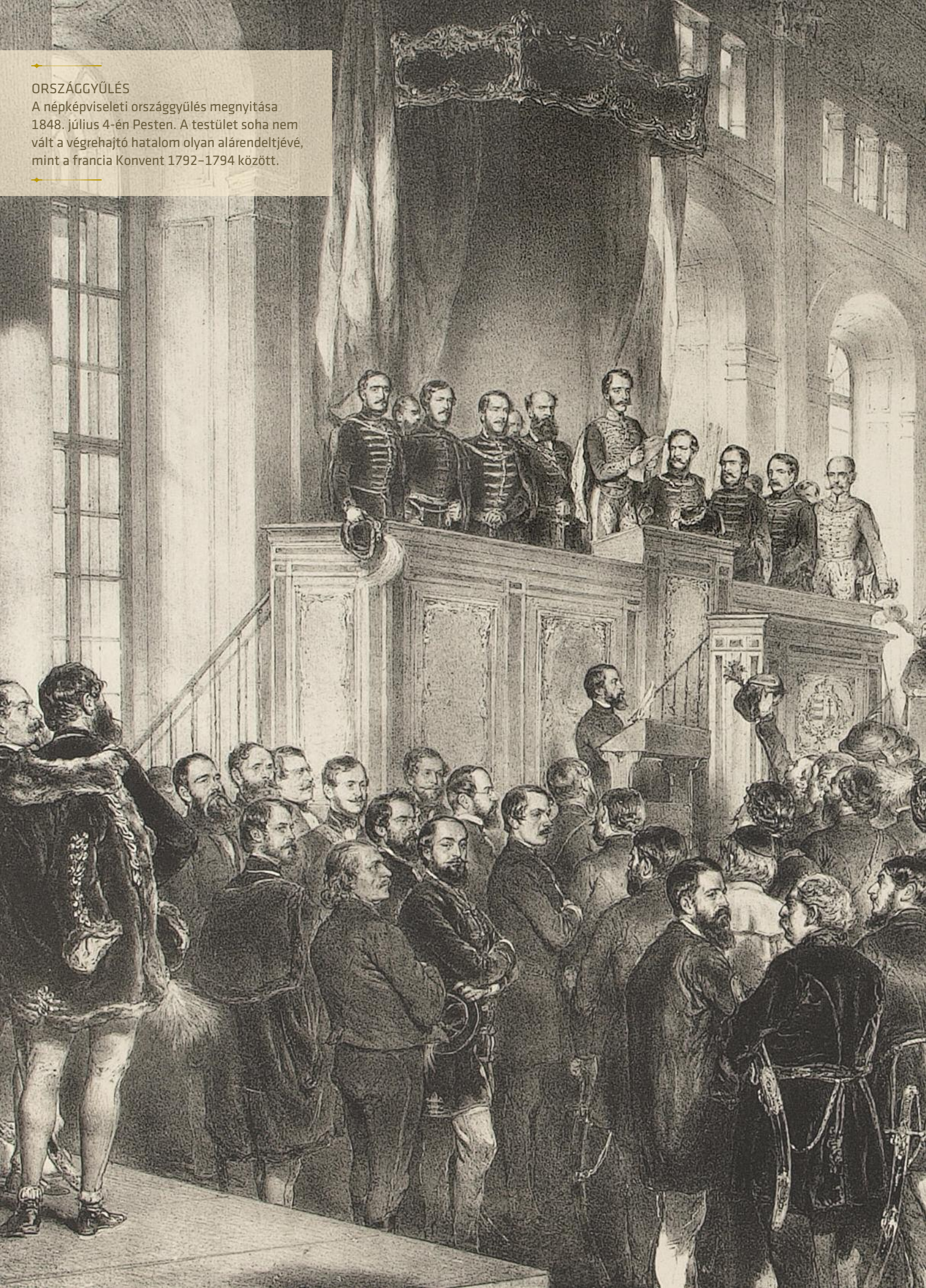
1794 júniusában az elnyomás gépezete felgyorsult, s Párizsban hetente 1500 személyt végeztek ki. Mindez nem volt problémamentes: a holttesteket az erre kijelölt négy párizsi temetőben kellett elföldelni. A kivégzés után ruházatuktól és szerény javaiktól megfosztott áldozatokat közös sírba temették. Béricourt akvarellje.

nemzeti érzelmeket, a néptömegek nagy része pedig ragaszkodott a megszokott, helyi kormányzathoz és az egyházhoz. A terror és a diktatúra korszaka mélyen elkésztette mindazokat a felvilágosult külföldi politikusokat, művészeket és filozófusokat, akik oly nagy lelkesedéssel és reménykedéssel fogadták a forradalom kitörését.

A francia forradalom kettős tanulságot hagyott Európára. Egyrészt azt a felemelő érzést, hogy nem kell eltérni a társadalmi igazságtalanságot, mert a kormányzatokat meg lehet dönteni. Másrészt pedig azt a keserű tapasztalatot, hogy a világ erőszakos, forradalmi átalakítása során rendkívül embertelen dolgokat is el lehet követni. A forradalom mint eszköz pedig jóra és rosszra egyaránt felhasználható. Aki csak az egyiket hangsúlyozza a két tanulság közül, meghamisítja a forradalom örökségét. ♦

ORSZÁGGYŰLÉS

A népképviselői országgyűlés megnyitása
1848. július 4-én Pesten. A testület soha nem
vált a végrehajtó hatalom olyan alárendeltjévé,
mint a francia Konvent 1792–1794 között.

HERMANN RÓBERT

1848

FORRADALOM ÉS/VAGY SZABADSÁGHARC?

Magyarország és Ausztria 1848-49-es konfliktusát sokan és sokszor próbálták meg egyetlen szóval jellemezni. Az 1849 után megjelent osztrák és orosz munkák a forradalom, lázadás, felkelés (*Revolution, Rebellion, Aufstand, Insurrektion*) szavakat használták. Az 1849-1867 között Magyarországon magyarul vagy németül megjelent művekben is a forradalom, illetve a Revolution szóval illették az eseményeket; így tett Szilágyi Sándor, de Kemény Zsigmond is *Forradalom után* című röpiratában bírálta a kossuthi túlzó politikát. A 19. századi „hivatalos” osztrák munkák a pejoratív forradalom mellett legfeljebb hadjáratok történeteként voltak hajlandók tárgyalni az eseményeket. Jellemző módon azonban csak a téli és nyári hadjárat, tehát az osztrákok számára sikeres két eseménysor szerepelt a címekben; a tavaszi hadjáratot hiába keresnénk közöttük. De mit is értünk forradalomról? S forradalom volt-e az, ami 1848 márciusában (szűkebb értelemben március 15-én) lezajlott? Tudták-e a résztvevők, hogy forradalmat csináltak; egyáltalán, forradalomnak tekintették-e az eseményeket?

VÁLTOZÓ TERMINOLÓGIA

A magyarok és pártolói függetlenségi háborúról, nemzeti harcról, szabadságharcról írtak, a forradalom szó használatát lehetőleg kerülték. Kivéteklént említhető Charles Louis Chassin és Irányi Dániel 1859–1860-ban Franciaországban megjelent műve, amely *A magyar forradalom politikai története 1847–1849* címet viselte – de Franciaországban a forradalom szónak nem volt olyan negatív tartalma, mint a kontinens más országaiban, sőt, a modern francia nemzettudat egyértelműen az 1789–1794 közötti időszakban gyökeresedett. Egy osztrákbarát francia történész pedig azt fejtegette, hogy hiba a magyar eseményeket forradalomnak nevezni, hiszen azok egyszerű lázadásnak tekinthetők a törvényes hatalom ellen, s a 17. századi francia rendi felkelésekre emlékeztetnek.

Ugyanakkor jellemző, hogy amikor Horváth Mihály püspök, az 1849-es Szemere-kormány minisztere megírta az 1848–1849. évi események történetét, ezt két külön munkában tette. Az 1823–1848 közötti időszakot áttekintő, *Huszonöt év Magyarország történetéből* című munka nyolcadik könyve *Az átalakulás forradalomszerű keresztülvitele* címet viseli, s ez tárgyalja az 1848. március elejétől április közepéig, a Batthyány-kormány hivatalba lépéséig terjedő időszakot. A *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben* című munka pedig 1848 áprilisával kezdődik s 1849 októberével, Komárom feladásával és a megtorlással ér véget. Ez utóbbi mű előszavában Horváth ki is fejtette, hogy 1848 tavasza a reformkor logikus eredménye és lezárása volt, ami pedig ezután következett, egy gyökeresen más, önálló eseménysor – azaz 1848. március 15-től és április 11-től nem vezetett egyenes út a szabadságharcig.

A kiegyezés után a magyar terminológiában az önvédelmi, illetve a függetlenségi harc, együttesen szabadságharc meghatározás került előtérbe. A népszerű történeti kiadványok, Vargyas Endre, Brankovics György, Gracza György munkái, továbbá a Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor trió nagy képes albuma egyaránt ezt a meghatározást használták.

Ugyanakkor a hivatásos történész Marczali Henrik az 1848. tavaszi eseményeket mind Magyarországon, mind Ausztriában forradalomnak, az 1848 nyarán kitört szerb felkelést követő

időszakot pedig szabadságharcnak nevezte a legújabb kor történetéről írott nagy összefoglalójában. A Szilágyi Sándor által szerkesztett millenniumi összefoglalóban (*A magyar nemzet története*) Márki Sándor *Az 1848/49-i évi szabadságharc története* címmel írta meg az időszak krónikáját. Ugyanakkor az 1847 novemberétől 1848. október elejéig terjedő időszak *A demokrata királyság megalapítása* címet kapta, s Márki a szövegben is kényszerrel került a magyar eseményekkel kapcsolatban a forradalom szó használatát. Az 1848. októberétől március végéig terjedő eseménysort *Az önvédelem harca*, az ezt követő időszakot pedig *A függetlenségi harc* címmel tárgyalta.

E szemantikai fejtegetés talán túlzottan elvonatnak és természetlennek

Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként, majd kormányzóelnökként is mindvégig megtartotta a parlamentáris normákat. Kétségtelen személyes befolyása ellenére sem lett belőle magyar Robespierre.

tűnik, de rávilágít arra, hogy a két fél nemcsak 1848–49-ben, de utána is elbeszélte egymás mellett. A magyar megközelítés kiindulópontja (köz)jogi jellegű volt. Eszerint Magyarország 1848 tavaszán megkapta az öt törvényei alapján már addig is megillető alkotmányt, s később joggal fogott fegyvert ennek védelmében előbb a szerb és horvát, majd a cs. kir., végül az orosz seregek ellen. Az osztrák (vagy inkább

birodalmi) megközelítés ezzel szemben az volt, hogy Magyarország politikusai a birodalom szorongatott helyzetében kieroszakolták ezeket a különleges jogokat, s ezzel a birodalom egységét veszélyeztették. Sőt, később újabb jogok kicsikarásával már a birodalom felbomlásztására törekedtek. Emellett elnyomó politikájukkal elvadították maguk mellől a magyarországi nemzeti kisebbségeket is. Ausztria tehát nem tett mást, mint a birodalom fenntartása érdekében felszámolta az azt veszélyeztető lázadást. Emellett mindkét oldalon megjelent az összeesküvési teória is. A magyarok a kamarilla, a cs. kir. szoldateszka és a nemzetiségek hosszan előkészített, egységes fellépésével magyarázták a fegyveres harcok kitörését. Az osztrák fél pedig Kossuth és a radikálisok, valamint az európai forradalmi párt(ok) összeesküvését okolta a konfliktus kiéleződéséért.

A magyar felfogás szerint az 1848 áprilisában kialakult állapotot csak mindkét fél együttes akaratával, tárgyalások útján lehetett volna megváltoztatni. A birodalmi felfogás szerint a birodalom érdeke volt az elsődleges. Ha a másik fél ezt az érdeket veszélyeztette, a birodalom vezetőinek nemcsak joguk, de kötelességük is volt az egyoldalú (s akár erőszakos) korrigálás. A két felfogás az eltérő eszközrendszerből és -készletből fakadt. Magyarországnak 1848 előtt nem volt önálló hadserege vagy külképviselete; pénz- és kereskedelmi ügyeit sem intézhette szabadon. A magyar fél tehát egyedül törvényes, jogi eszközökkel történő rendezés során változtathatott pozícióján. Közjogi szempontból viszont kedvezőbb helyzetben volt, mint a birodalmi vezetés. Ez utóbbi azonban az alkotmányos jog eszköztáránál jóval hatásosabb és meggyőzőbb érvekkel rendelkezett. Ám hiába sikerült ezek alkalmazásával néha politikai konfliktusokat is rendeznie vagy saját javára eldöntenie, ha ezek eredményét nem tudta jogilag is elfogadtatni a magyar féllel. Magyarország függetlenségét (azaz az örökös tartományokétól eltérő politikai berendezkedését) 1790 óta

törvény mondta ki. A magyar fél a gyakorlatban nem volt képes érvényesíteni ezt a birodalmon belüli önállóságot, de a birodalom vezetői sem tudták jogilag semmissé tenni ezt a magyar igényt.

Érdekes módon a magyar liberális történetírás 1848-ról alkotott képét kritizáló s az események újfajta interpretációját megkísérlő Szabó Ervin nem a forradalmi vonásokra erősített rá munkáiban, hanem inkább az események forradalmi jellegét vonta kétségbe. Az ő elképzelései szerint 1848–1849 szinte alig különbözött a 17. század rendi függetlenségi küzdelmeitől, s az élen álló nemesség ugyanúgy nem törődött az alsóbb néposztályokkal, mint két évszáz-

addal korábbi elődei. Szabó még a jobbágyfelszabadításon is csak kritizálni valót talált, sőt alapjaiban vonta kétségbe azt a liberális tételt, hogy ennek kimondásában a magyar nemességet nagylelkűsége és a „korparancs”, azaz a jobbágyfelszabadítás elkerülhetetlen ségének felismerése vezette.

Tudomásunk szerint a manapság természetesnek tekintett forradalom és szabadságharc meghatározás először a Horthy-korszak emblematikus történeti szintézisében, a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írott *Magyar történet* hasábjain jelent meg: Szekfű ezzel a címmel mutatta be az 1844-es országgyűlést követő „konzervatív re-

Szerb–magyar összecsapás a Délvidéken 1848 nyarán. Az 1792 utáni franciaországi eseményekhez hasonlóan egyazon hadsereg alakulatai is szembekerültek egymással, s a szerbek részéről gyakori volt az etnikai tisztogatás is.

form” és az 1849. októberi megtorlás közötti eseménysort. Ugyanakkor a szövegből nem derül ki, hogy Szekfű mit tart forradalomnak vagy mit tekint forradalminak az események sorában. Március 15. leírása *A pesti radikális mozgalmak* című fejezetbe került (12 sorban), kronológiailag az áprilisi törvények utánra, amivel a szerző gyakorlatilag kétségbe vonta, hogy a pesti forradalomnak bármi hatása lett volna az átalakulás győzelmére és az áprilisi törvények szentesítésére.

1945 s főleg az 1948. évi centenárium után azonban ez a kettős meghatározás vált elterjedtté. Ezzel a címmel jelent meg a Magyar Kommunista Párt történetiszemléletét tükröző centenárius kötet, az 1960-as években fiatalok számára induló *Képes történelem* sorozat vonatkozó kötete (egy 1956-os elítélt forradalmár tollából), s változó jelzőkkel (polgári forradalom,

nemzeti szabadságharc) a hivatalos összefoglalók is ezt a címet viselték. Természetesen ez került be a tankönyvekbe is.

Később az események jellemzésére már két szót, a forradalmat és a szabadságharcot használták. Deák István Amerikában élő magyar történész 1979-ben „törvényes forradalom”-ként (*lawful revolution*) határozta meg az eseménysort; igaz, amikor a munkát négy év múlva Magyarországon magyar fordításban kiadták, nem ezzel a címmel, hanem az angol kötet alcímével (*Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*) jelent meg – nehogy valaki össze találja téveszteni más törvényes forradalommal. Deák azzal is árnyalta a képet, hogy a polgárháború kifejezést is használta; igaz, ezt a meghatározást nem Ausztria és Magyarország, hanem a magyarok és a magyarországi nemzetiségek közötti fegyveres harcra alkalmazta.

PEST ÉS POZSONY

1848. március 15-ét illetően meglehetősen egyértelmű a helyzet. Az 1848. tavaszi eseményeket, főleg a Pesten történeteket már a kortársi, 1848 tavaszán megjelent munkák forradalomnak nevezték. Petőfi, a pesti forradalom vezetője így írt Arany Jánosnak március 21-én:

„Forradalom van, barátom, s így képzelheted, mennyire vagyok elememben! [...] Sokan el akarják mozgalmainktól e nevet disputálni, és miért? mert vér nem folyt. Ez csak dicsősége a dolognak, de a dolgot nem változtatja meg. Én forradalomnak tartok minden erőszakos átalakulást; márpedig mi erőszakkal vívtuk ki a sajtószabadságot és Stancsics [Táncsics Mihály] kibocsáttatását. Hogy ellenszegülés nem történt, ez csak azt mutatja, hogy az ellen vagy teljesen átlátta tehetetlen gyöngeségét, vagy gyáva volt megtámadni bennünket. Hah, ha láttad volna, midőn a comité du salut publicból [a Pest Városi Rendre Ügyelő Választmányból] a deputáció megjelent ezrek és ezrek kíséretében követeléseivel, milyen halvány volt, s mint reszketett a nagyméltóságú Helytartótanács!” Petőfi tehát az erőszakos átalakulást tekintette forradalomnak, amelynek nem feltétlenül kell egyszersmind véres átalakulásnak is lennie.

Ebben a tekintetben a pesti forradalom valóban szinte példa nélkül állt a korabeli Európában. Az 1848 januárja és márciusa közötti forradalmak, lett légyen szó Palermóról, Nápolyról, Párizsról, Bécsről, Berlinről, Milánóról, mindenütt tömegtüntetésekkel, fegyveres felkelésekkel, a forradalmárok/felkelők és a régi rendet őrző hadsereg összecsapásával kezdődtek, s csak később jutottak el – ha eljutottak – a konszolidációig. A legfőbb követelés mindenütt az alkotmányosság volt – kivéve talán Münchent, ahol a király szeretőjének távozását követelték. Franciaországban a királyt és a miniszterelnököt kergették el, Ausztriában Metternich ál-

Lamberg Ferenc báró, császári királyi altábornagy, kinevezett fővezér meggyilkolása Pesten 1848. szeptember 28-án. A véres esemény után sokan tartottak attól, hogy ez lesz a magyarországi mérsékelttel történő leszámolás kezdete. Ugyanakkor a képviselőház elítélte a történeteket, s vizsgálatot rendelt el az ügyben.

Petőfi Sándor a francia forradalom tanulmányozásán keresztül készült fel a magyar forradalomra, s 1848 őszén szívesen vett volna egy, az 1792. évihez hasonló fordulatot.

az Udvar meghátrálása a jobbágyfelszabadítás kérdésében vagy a megalakítandó független, felelős magyar kormány hatáskörének ügyében is. A pesti mozgalmak azonban önmagukban nem érthették volna el a polgári átalakulás keresztülvitelét – ehhez a pozsonyi törvényhozásra volt szükség.

A pesti forradalom megteremtette a maga irányító szervezeteit, a Pest városi, illetve a Pest Megyei Rendre Ügyelő Választmányt (Petőfi az előbbit nevezte a francia forradalmi Konvent Közjóléti Bizottságának francia nevével). Ám ezek a szervezetek nem Pozsony ellenpólusai voltak – még ha bizonyos kérdésekben radikálisabb álláspontot is képviseltek az országgyűlésnél vagy a formálódó kormánynál. Pest alapvetően alárendelte magát Pozsonynak, s amikor Batthyány Lajos március 23-án megnevezte leendő kormányának tagjait, illetve az alakuló testület képviselőire a nádorral együtt kinevezte a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság tagjait (Szemere Bertalan leendő belügyminisztert, a fővárosban lévő Klauzál Gábor leendő fölművelés-, kereskedelem- és iparügyi minisztert, illetve a fővárosba visszatérő Pulszky Ferencet), a konfliktus lehetősége gyakorlatilag elenyészett. Már csak azért is, mert Klauzál egyben tagja volt az immár Központi Rendre Ügyelő Választmánynak is.

Pest tehát nem vált olyan forrongó forradalmi fővárossá, mint amilyen Párizs volt 1789–1794 között. Pozsonyban figyeltek is erre, nem véletlenül mondta Kossuth március 19-én a pesti egyetem küldöttségének fogadásánál a következőket: *„én Budapest város lakosságát e hazában kimondhatatlan nyomatékosnak, s Budapestet az ország szívének tartom, de urának soha tartani nem fogom. E nemzetnek szabadsága van, s minden tagja szabad akar lenni, és e szót, »nemzet«, valamint semmi casta [kaszt], úgy semmi város magának nem arrogálhatja; a 15 millió magyar teszi egészben a hazát és nemzetet. A mozgalmak közepette tehát, midőn örömmel értettem részemről, hogy Budapest városoknak érdemes lakossága osztozott azon érzetben,*

lamkancellárt; Milánóból kiűzték a cs. kir. hadsereget. „Ehhez képest” a pesti forradalom legfőbb eredménye a sajtószabadság kikiáltása és egy vizsgálati fogságban lévő politikai fogoly – Nyáry Pál Pest megyei alispán kezessége alapján történő – kiengedése volt.

Magyarországon azért is alakulhattak így az események, mert a „forradalmi” és a konszolidációs folyamat kezdettől párhuzamosan, egymást erősítve haladt. A pesti forradalom alapvetően egy, Kossuth 1848. március 3-i feliratának megtámogatását célzó országos aláírási mozgalomból nőtt ki (s kelt önálló életre), és éppen azon a napon tört ki, amikor a magyar országgyűlés küldöttsége Pozsonyból Bécsbe indult, hogy a megszavazott és formulázott feliratot elfogadtassa az uralkodóval és a Habsburg Birodalom kormányzatával.

Mind a pesti forradalmat, mind a felirat elfogadását a március 13-án kitört

bécsi forradalom inspirálta. Pest azonban mit sem ért volna Pozsony nélkül, hiszen az ország politikai központja ekkor még nem (csak) Pest, hanem Pozsony (is) volt – ott ülésezett az országgyűlés, amely formulázhatta és törvényesíthette Pest követeléseit. Pozsony pedig mit sem ért volna Pest nélkül, hiszen ha nem állnak (forradalmi) tömegek az átalakulás mögött, az időközben konszolidálódott Bécsben a birodalmi vezetés elhúzhatta volna a tárgyalásokat mindaddig, amíg számára kedvező változás nem következik be.

Ez a fajta hol spontán, hol tudatos együttműködés és egymás erősítése határozta meg 1848 március–áprilisának eseményeit. A pesti forradalom híre nélkül nem történhetett volna meg Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezése március 17-én s a március 3-i felirat követeléseinek legalább elvi elfogadása. De az időről időre fellángoló pesti (és vidéki) mozgalmak eredménye volt

La Crudeltà dei Serbiani contro i Tedeschi
Weiskirchen nel Banato.

A Szerbek által a német Lakosokon elkövetett irtózatias tények
Fejertemplomban.

Jelenet Fehértemplom ostromából.
A délvidéki polgárháború kegyetlenségei emlékeztettek a vendée-i polgárháború brutalitására. 1848. augusztus 19.

mellyel mi is lelkesítettétek, midőn a fejedelem trónja előtt felszólaltunk, ti a királyi szék iránti hűség érzetében, úgy reményelem, osztozik annak érzetében is, hogy csak a nemzet az, akit illet a nemzet sorsának eldöntése; és hogy osztozik abban is, hogy ez a nemzet jogainak, hivatásának s rendeltetésének érzetében oly erős, miszerint mindenkit, kinek olyas gondolat jönne eszébe, letiporni tudna.” A küldöttség egyik tagjának, Vasvári Pálnak pedig – Széchenyi naplója szerint – egyenesen azt mondta, hogy *„ki Pesten nem engedelmeskedik, függni fog!”*

Összességében tehát joggal nevezhetjük forradalomnak a történeteket, mert az országban 1848 március–áprilisában valóban forradalmi változás ment végbe, részben forradalmi külsőségek, tömegmozgalmak, tüntetések körpezette. Az ország független, felelős kormányhoz jutott, s ezzel 1526, a mohácsi vereség óta először az ország sorsára vonatkozó legfontosabb döntések nem az ország határain kívül, hanem az ország fővárosában születhettek.

A változás azonban nem csupán a hatalomgyakorlás technikájában következett be. Az ország ekkor lépett át a feudális társadalmi rendből a polgári társadalomba. Az addig jogfosztott jobbagság többsége az általa művelt föld szabad paraszti birtokosává vált. A forradalom ugyan nem juttatott mindenkinek tulajdonhoz, de a törvény előtti egyenlőség elvének kimondása a polgári szabadságjogok egyik legfontosabbikát jelentette. A köztelhervelés, a cenzusos, azaz a vagyoni helyzeten és nem a társadalmi pozíción alapuló választójog, a népképviselőt bevezetése mind azt jelezte, hogy Magyarország némi késéssel ugyan, de a Nyugat-Európában már ismert társadalmi fejlődési modellt fogja követni.

AZ UDVAR FORRADALMA

Kossuth viszont egész életében azt hangsúlyozta, hogy ami 1848 tavaszán történt, nem forradalom volt. Fiatalkorában – hasonlóan a magyar politikai elit többi tagjához – ő is tanulmányozta a francia forradalom történetét, váz-

latot is készített róla, de – szintén hasonlóan a hazai liberális elit tagjaihoz – egyáltalán nem tartotta követendő mintának az 1789–1794 közötti időszakban történeteket. 1847-ben, amikor Széchenyi a *Politikai program. Töredékek* című munkájában forradalom felidézésével vádolta őt, a cenzúra által eltiltott válaszában így fogalmazott: *„megtanultam a históriából, hogy a forradalmak napjára gyakran a szolgáltság hosszú éjjele következik. E fegyverhez csak a kétségbe esés folyamodhatik. Kétségbe esni pedig csak annak szabad, kinek már nincsen mit vesztenie. Nekünk Istennek hála még van.”*

Jellemző, hogy 1848. április–június közötti irataiban sem a forradalom, sem a revolúció szót nem használta a tavaszi magyar eseményekkel kapcsolatban. Július 1-jén a népképviselői országgyűlés képviselőinek tartott tájékoztatójában így fogalmazott: *„meg lévén alapítva a magyar felelős kormány, ez Magyarország minden törvényhatóságai által lelkesedéssel pártoltatott, és ez által forradalmi veszélyek nélkül érhattünk célt, míg alkotmánytalan népek ily sima úton alig rázhatják magukról le az önkénynek hervasztó bilincseit. – A pártviszályok megszűntek és a magyar őszintén szorítja a magyarnak kezét, – a forradalomból az alkotmányos életre azon elvek megtagadása nélkül mentünk át, melyek mellett életünk zsengejétől fogva küzdöttünk; a szabadságba rendet hoztunk, de a rendért nem áldoztuk fel elveinket, az anyaországot magát bántatlan erőben fenntartottuk.”* Július 11-i nagy beszédében is hangsúlyozta, hogy téves az az állítás, mely szerint *„Magyarország valamely pártütés vagy revolúció útján csikarta volna ki a fejedelemtől jogait és szabadságait”*.

De még 1849 februárjában is úgy fogalmazott, hogy *„az 1848-ki törvények nem revolucionális törvények, s a nemzetnek semmi új jogot nem adtak, hanem csak a közigazgatás formáit változtatták meg, minisztereket állítván oda, hol elébb egy kollegiális tanács [a Helytartótanács] állott; – mikint ily változtatás már másszor is történt, maga a Consilium [a Helytartótanács] is nem igen régi institúció lévén.”*

Sőt, a függetlenség és a trónfosztás kimondását indítványozó 1849. április 14-i beszédében is kifejtette, hogy *„az 1848-ki törvények erős meggyőződésem szerint Magyarországon nem revolúció szüleménye. Az 1848-ki törvényekkel a magyar nemzet nem tett revolúciót,*

nem volt az semmi egyéb, mint biztosítása azon jogoknak, melyek papíroson, és ha királyok esküje a papíros malasztjánál több volt volna, a királyok esküjében s a velök kötött alkukötésekben mindig sajátunk volt Isten s világ előtt.” Magában a *Függetlenségi nyilatkozat*-ban pedig azt hangsúlyozta, hogy *„bár a februári francia forradalom által előidézett szellemi rázkódtatás következtében az ausztriai birodalomnak csaknem minden tartománya forradalomban, s a dinasztia egészen gyámolatlan volt: a hű magyar nemzet nem igyekezett ezen körülményt arra felhasználni, hogy a király ellenében új meg új jogokat szerezzen a nemzetnek, hanem megelégedett azzal, hogy nemzeti szabadságát, önállását és függetlenségét a miniszteri felelősségre alapított közigazgatási rendszer által, újabb meg újabb királyi hitszegések ellen biztosította.”*

Ugyanakkor volt olyan eleme 1848–49 magyar történetének, amit Kossuth is forradalomnak nevezett – de ez nem 1848 márciusa, hanem 1848 októbere volt. Logikus lenne, ha az Udvarral való (végső) szakítást nevezte volna forradalomnak – de erről szó sincs. Kossuth az Udvar politikáját nevezte forradalomnak – azaz a törvényességet mellőző, erőszakos változásnak: *„a király és a kamarilla konspirált a királyi eskü, a törvény s alkotmány ellen, – nem mi revoltálunk, hanem az udvar revoltált”* – írta ifj. Pázmándy Dénesnek, a képviselőház elnökének október 19-én. Az 1849. április 14-i beszédében is hangsúlyozta, hogy *„oly méltányosok és mérséklettek valánk, hogy nem lépünk ki a forradalmi térre, hanem védelmeztük magunkat az igazságtalan megtámadás ellen”*.

Később, egy 1858. évi angolai felolvasásában is úgy fogalmazott: *„miként az osztrák ház [ti a Habsburg-ház] azon perctől kezdve, hogy Magyarország ellen nyíltan az erőszak, a forradalom terére lépett, a beolvasztási szándékot is több ízben nyíltan proklamálta.”*

Kossuth tehát mindazt, ami magyar részről 1848 márciusa és 1849. április 14. között történt, nem tekintette forradalomnak, hanem részint törvényes átalakulásnak, részint e törvényes átalakulás vívmányait védő, szintén törvényes önvédelmi harcnak. Április 14. után azonban ő maga és a megalakuló Szemere-kormány tagjai is használták a függetlenség és a trónfosztás kimondásával megkezdődött újabb időszak megnevezésére a forradalom szót. A

kormányzóelnöki jogkörrel folytatott parlamenti vitában április 22-én kijelentette: „ha most, midőn forradalmi időköt élünk, arra akarnak minket kötelezni, hogy Werbőczy törvényeinek korlátai között mentsük meg a hazát, akkor bizony nem vállalom el ezen kötelességet.” A július 28-án kiadott, általános felkelésre felszólító kiáltvány szerint „ez az erény, ez a hazafiúi hűség az, a szabadságszeretet forradalma”. Ugyanakkor, hangsúlyozva a francia forradalommal szembeni különbséget, kifejtette, hogy „a magyar nemzet forradalma ment a terrorizmus minden szörnyeitől, s hadviseletünk hódol a műveltség s humanitás isteni elveinek”.

A forradalomról, illetve a magyar események forradalomként történő meghatározásáról alkotott véleményét legrészletesebben a már említett 1858. évi angliai felolvasásban fejtette ki:

„1848-ban volt ugyan forradalom Magyarországon, de azt nem mi magyarok, hanem a bécsi udvar csinálta. Az uralkodóház volt az, mely a királyi szentesítés mellett, alkotmányos úton létesített törvényes állapotot fegyveres erőszakkal megtámadta; mi védelmi állást foglaltunk el a törvény mellett e támadás ellenében.

Nem azért mondom ezt, mintha személyemre nézve a forradalmi címtől szabadkozni akarnék. Én a forradalmat a népek szent jogának tartom s vallom, de egyszersmind oly végeszköznek tekintem, melyhez a népeknek csak azon esetben szabad nyúlniok, midőn azon nemzeti létüknek, vagy jogaiknak s szabadságuknak akár visszaszerzésére, akár megvédésére más módjuk nincs, vagy midőn boldogságuk szabad fejlődésének valamely fennálló rendszer anyyira útjában áll, hogy minden áron

való eltávolítását a nemzet szent érdekei követelik.

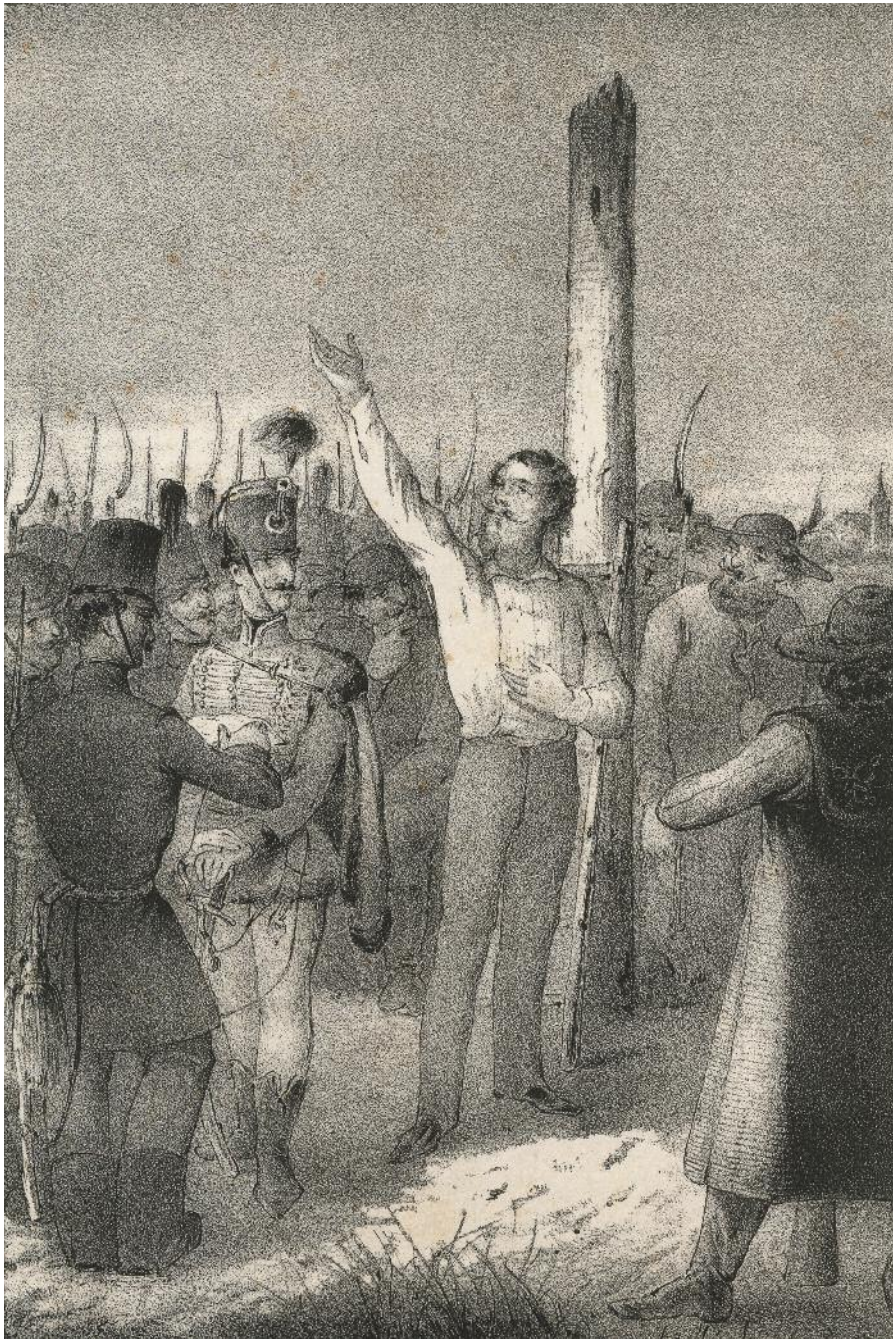
E szempontból indulva, nyíltan bevallom, hogy én óhajtom is, akarom is a forradalmat. Könnyelműen sohasem fogok nemzetem vérével játszani; lelkiismeretes szigorúsággal számot vetek a siker kilátásával: de ha az igazságos Isten könyörülete siker kilátásaival biztató alkalmat nyújt, én, hiven osztozva a veszélyben, minden lehető el fogok követni, hogy nemzetem kezében a jogot és szabadságot visszakövetelő forradalom zászlaja fennen loboghasson. Isten is engem akként segítjen, amint ez elhatározott szándékom és pedig szándékom azért, mert, a mint a körülmények állanak, nemzetem csak forradalom által szeresheti vissza szabadságát és függetlenségét, melytől isten és ember igazsága s jog, törvény és szerződések ellenére megfosztatott.

Ilyen a helyzet most, de 1848 tavaszán nem ilyen volt. Akkor nekünk forradalmat csinálni eszünk ágában sem volt; akkor mi csak reformokat akartunk s azokat a király szentesítése mellett alkotmányos úton keresztül is vittük.”

PÁRHUZAMOK, KÜLÖNBΣÉGEK

Párhuzamba állítható-e 1789–1794 francia forradalma a magyar 1848–49-cel? A kortársak jól ismerték a francia forradalom történetét. „Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit” – írta Petőfi 1848 tavaszán. „Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem, és ott benn a holt betűk megelevenedtek, és az élethez jutottaknak szűk lett a hely, és tomboltak és őrvöngtek bennem!”

A francia revolúció iránti rajongás azonban korántsem mondható tömeges jelenségnek. Sőt, a kortársak többsége egyenesen rettegett attól, hogy Magyarországon megismétlődhet mindaz, ami 1789-ben, de főleg 1792-

Zichy Ödön gróf, Fejér megye volt főispáni helytartójának kivégzése a Csepel-szigeten 1848. szeptember 30-án. A grótot a haditörvényszék a törvényes formák betartásával ítélte halálra.

XVI. Lajos sikertelenül próbált elszökni a forradalmi Párizsból – I. Ferdinánd császárnak 1848 májusában ez sikerült, s az Udvarral együtt a tiroli Innsbruckba tette át székhelyét, ahonnan csak 1848 augusztusában tért vissza Bécsbe.

1794 között Franciaországban történt. A francia típusú szélsőséges forradalmi megnyilvánulásokat lényegében sikerült is elkerülni. Az 1930-as években Révai József neves kommunista ideológus ugyan igyekezett megtalálni azokat a párhuzamokat, amelyek a két esemény között fennállnak, azonban alaposabb vizsgálat után a különbségek határozottabbnak tűnnek. Magyarországon 1848. április 11. után ugyanabban a törvényi környezetben élte át az eseményeket, ellentétben Franciaországgal, ahol több alkotmány is váltotta egymást 1791–1794 között. Ez már önmagában stabilitást adott a rendszernek.

Magyarországon – ellentétben Franciaországgal – nem került sor a köztársaság kikiáltására. 1848 tavaszán, amikor az Udvar akadályokat gördített a független, felelős minisztériumról szóló törvénycikk szentesítése elé, Pesten akadtak ugyan a reszpublika kikiáltását követelő hangok, de ezeknek nem volt komoly tömegtámogatásuk. A már 1848 előtt a köztársaságért rajongó Szemere Bertalan 1849. május 2-i kormányfői programbeszédében ugyan forradalmi, reszpublikai és demokráciái irányúnak mondta programját – de a köztársaság kikiáltására ezt követően sem került sor; még ha a kialakuló berendezkedés valóban inkább köztársaságra, mint alkotmányos monarchiára emlékeztetett is.

Magyarországon nem alakult ki olyan forradalmi típusú, mind a végrehajtó hatalmat, mind a törvényhozást, mind az igazságszolgáltatást maga alá gyűrő ideiglenes kormány, mint a francia Közjóléti Bizottság. A képviselőház Országos Honvédelmi Bizottmányát a parlament mindvégig ellenőrizte, a szakminisztériumok – államtitkári vezetéssel – mindvégig működtek, s Kossuthnak kétségtelen személyes súlya ellenére soha nem lett olyan korlátlan és ellenőrizetlen hatalma, mint Robespierre-nek.

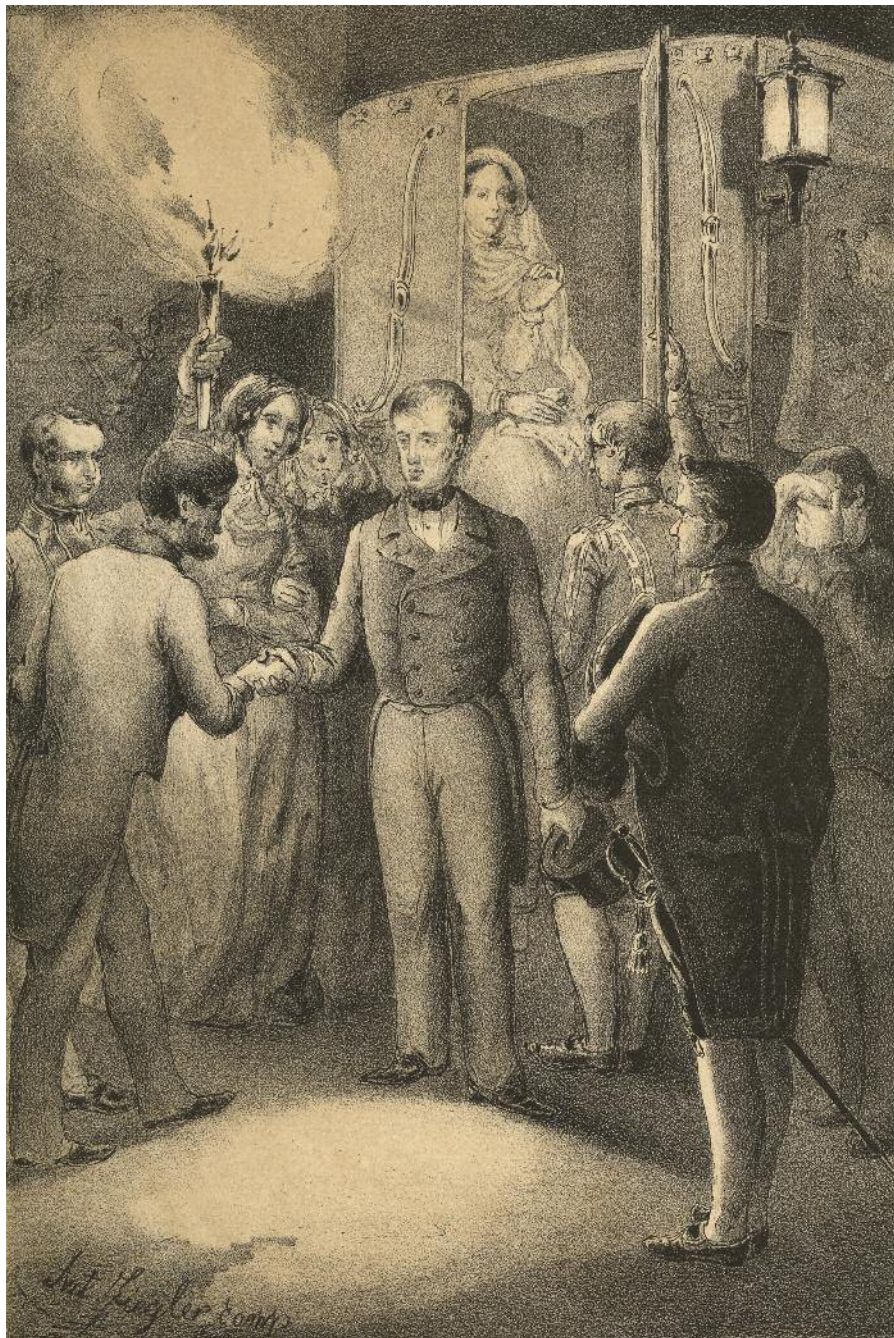
Magyarországon nem volt forradalmi terror, az arra jellemző szélsőségekkel és túlkapásokkal. Kossuth a vereség után egy hónappal a külhoni magyar diplomáciai ügynökökhöz inté-

zett körlevelében, az ún. vidini levélben is szomorúsággal vegyes büszkeséggel jelezte a francia 1789 és a magyar 1848–49 közötti különbséget: *„Vége van a dicsőségnek, egy fényes meteorja volt. Letűnt. Külellenség ellen meg tudtam védeni nemzetemet. Belárulás ellen nem. Talán ha Robespierre lettem volna. De ez lenni nem tudtam, nem akartam, s mondhatlan szerencsétlenségemben is emel a gondolat, hogy kezem vértől mocsoktalan.”*

Nem került sor a forradalmi-szabadságharcos táboron belüli véres leszámolásokra: az országgyűlést Debrecenbe nem követő képviselőket nem proskribálták, hanem hosszú és bonyo-

lult igazolási eljárás után legfeljebb lemondottnak tekintették. Az ún. gyémántperben magát megégető Madarász László „rendőrminiszter” ugyan szívesen emlegette a guillotine-t, de Kossuth egyetlen politikai ellenfelét sem börtönözték be vagy végezték ki.

Végül pedig a magyar események végeredménye nem a katonai diktatúra és az egyszemélyi uralom lett, mint Franciaországban. Görgeit ugyan gyakran vádolták ilyen törekvésekkel, de a Kossuth ellenzékével folytatott debreceni tárgyalásokon éppen ő volt az, aki kifejtette, hogy Kossuth esetleges elmozdítása esetén sem szándékozik átvenni a végrehajtó hatalmat. ♦

HAHNER PÉTER

1917

Forradalom vagy puccs?

A BOLSEVIK HATALOMÁTVÉTEL

A rendszerváltás előtt hazánkban is Nagy Októberi Szocialista Forradalom néven – így, nagy kezdőbetűvel – kellett emlegetni a Péterváron 1917 őszén lezajlott eseményeket.

Mintha a kommunisták a név hosszúságával és a nagy kezdőbetűkkel is biztosítani szeretnék volna, hogy senkiben se merüljenek fel kételyek az események jellegével kapcsolatban. Pedig ugyancsak különös, hogy 1917. október 25-én (a Gergely-naptár szerint november 7-én), a forradalom napján Pétervár élte mindennapi életét, a villamosok jártak, a színházakban és éttermekben pedig telt ház volt, miközben bolsevik vörösgárdisták szállták meg a város stratégiai pontjait, és közölték az ott szolgálókat teljesítő katonákkal, hogy le vannak váltva.

Nevezhetjük-e forradalomnak az efféle politikai fordulatot? Vagy inkább a fegyveres államcsíny, a katonai puccs lenne a megfelelő elnevezés?

Lenin a szónoki emelvényen.
Geraszimov festménye

Az 1917 februárjában lezajlott orosz forradalom után három ideiglenes kormány sem volt képes megoldást találni a legfontosabb problémákra: a háború befejezésére, a gazdasági válság enyhítésére, a föld- és a munkáskérdésre. Arra hivatkoztak, hogy e fontos kérdésekben az alkotmányozó nemzetgyűlésnek kell (majd) döntést hoznia. Az orosz társadalom viszont szembefordult minden tekintéllyel és hatalommal, s valamennyi csoportja egyre radikálisabb követelésekkel állt elő.

A BOMLÁS

A régi hadsereget felőrölte a kétmillió orosz áldozatot követelő világháború, a kaszárnyák tele voltak fegyelmetlen újoncokkal, akik nem akartak a frontra vonulni. A kormány által nyáron elrendelt offenzíva veresége után a katonák százával tartóztatták le és ölték meg tisztjeiket, tízezrek dezertáltak s tértek vissza fegyveresen falvaikba, tovább fokozva az ott terjedő erőszakot.

A parasztság másfél évtizede parázsló ellenállása elsöprő erővel lángolt fel. Bár a művelhető földterületnek csak kisebb része volt nemesi és polgári birtokosok kezén, a falusiak meg voltak győződve róla, hogy meg kell szerezniük, mert a föld azt illeti meg, aki megműveli. Kisajátították a nagybirtokosok gépeit, állatait, legelőit és erdőit, több ezer udvarházat felégették és több száz földbirtokost meggyilkoltak.

Áprilistól júliusig a nagyvárosok munkásai közül több mint félmillióan sztrájkoltak. Előbb nyolcórás munkanapot, béremelést és társadalombiztosítást követeltek, majd üzemi bizottságokat, fegyveres munkásalakulatokat, úgynevezett vörös gárdákat szerveztek, végül a termelés „munkásellenőrzését” tűzték ki célként maguk elé.

Az egykori birodalom peremvidékein a különböző népek és nemzetiségek önkormányzatot vagy teljes függetlenséget követeltek. A központi hatalmak által megszállt lengyel területekről az Ideiglenes Kormány kénytelen-kelletlen lemondott, Finnországban és Ukrajnában pedig kimondták a függetlenséget. Az Ideiglenes Kormány mindössze autonómiát kínált a kisebbségeknek, de úgy érezte, e kérdésben is az alkotmányozó nemzetgyűlésnek kell kimondania a végső szót.

A katonák, a parasztok, a munkások és a nemzetiségek eltérő célú mozgal-

mai olyannyira felbomlasztottak minden hagyományos intézményt és megsemmisítettek minden tekintélyt, hogy 1917 őszére rendkívüli hatalmi vákuum jött létre. Ebben a helyzetben vált lehetségessé, hogy egy jól szervezett kisebbség, az Oroszországi Szociáldemokrata Párt önállósult bolsevik frakciója államcsínnnyel átvegye a hatalmat. Ennek lehetőségét Lenin ismerte fel először, aki csak április elején érkezett meg Pétervárra. A bolsevik vezető (1905 és 1906 néhány hónapjától eltekintve) tizenhét éve távol élt hazájától, alig ismerte az oroszországi állapotokat, az rendkívüli energiával ragadta magához az irányítást. Nicolas Werth francia történész így foglalta össze a helyzetet: „*Az intézményi légüres térben tevékenykedő politikai kisebbség, a bolsevikok akciója egy rövid, de döntő pillanatra – 1917 végén – a többség törekvéseinek irányában hat, még ha eltérnek is egymástól a közép- és hosszú távú céljaik. Pillanatnyilag összetart vagy – pontosabban – egymásba illeszkedik a politikai államcsíny és a társadalmi forradalom, majd később válik szét, az önkényuralom évtizedeire.*”

A katonák békét akartak, a munkások munkásellenőrzést, a nemzetiségek önállóságot, a parasztok földet. Lenin valamennyinek megígérte, amit kívántak, s ezzel ideiglenesen megnövelte pártja támogatottságát. Július 4-én már több ezer tüntető követelte, hogy a pétervári szovjet vegye át a hatalmat az Ideiglenes Kormánytól. A ki-robbanó lövöldözés miatt a kormány több bolsevik vezetőt letartóztatott. A mérsékelt szocialista Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij azonban, aki július 8-án lett miniszterelnök, félreértések sorozata miatt attól tartott, hogy Lavr Georgijevics Kornyilov tábornok katonai diktatúrára törekszik. Ezért felszólított minden pártot, hogy keljen Pétervár védelmére, s ezzel lehetővé tette a bolsevikoknak is, hogy visszatérjenek az illegalitásból.

A HATALOMÁTVÉTEL

A történetek aláásták Kerenszkij és a tisztikar tekintélyét, s egyre többen követeltek szovjet kormányzatot. Ezen nem bolsevik kormányt, hanem valamennyi baloldali, szocialista jellegű párt közös kormányzását értették. Lenin viszont a hatalom átvételével nem akarta megvárni az október 25-én

Az akciónak mindössze öt halálos áldozata és több sebesültje volt. Szergej Mihajlovics Eizenstein tíz évvel később készült, *Október* című filmjének forgatása alatt, amely bemutatta az „ostromot”, többen sebesültek meg, mint az eredeti akció során.

A moszkvai Szmolnij Intézetben ülésző második szovjetkongresszus küldöttei valamennyi szocialista párt közös kormányát akarták megválasztani. Amikor megtudták, hogy a bolsevikok az ő beleegyezésük nélkül megdöntötték az Ideiglenes Kormányt, a felháborodott mensevik és eszer küldöttek kivonultak a tereméből. A bolsevikok árulónak nyilvánították a távozókat, s a helyükön maradt küldöttekkel elfogadtatták a hatalomátvételt.

Richard Pipes szerint „*az a cselfogás, hogy a puccsot a szovjet nevében vitték véghez, szinte mindenki elől elrejtette igazi jelentőségét. Az az illúzió uralkodott el, hogy a szovjet, a február óta fennálló kettős hatalom erősebbik fele formálisan átvette a teljes kormányzati felelősséget, ennél fogva nem igazán változott semmi [...]. A régi ideiglenes kormány bukását nem sokan sajnálták: szemtanúk állítása szerint a nép tökéletes közönnyel reagált rá. Az utca embere szemlátomást úgy érezte, teljesen mindegy, ki uralkodik, mivel a dolgok olyan rosszul állnak, hogy nemigen romolhatnak tovább.*” Ebben azonban „az utca embere” tévedett.

A KÖVETKEZMÉNYEK

Az új kormány vezetői sorra megszegték ideiglenes szövetségeseiknek tett ígéreteiket. A leninistáknak hosszabb távon a földek államosítása volt a céljuk, s bár egyelőre elfogadták a vidéki felkelések eredményeit, a nagybirtokok felosztását, de később visszatértek eredeti elképzeléseikhez. Békét ígértek, de diktatúrájukkal többéves polgárháborút robbantottak ki, amellyel soha nem látott elnyomást és pusztítást zúdítottak a vidékiekre. A munkások sztrájkjait felszámolták, s munkáellenőrzés helyett államosították a gyárakat. A nemzetiségek önrendelkezési jogánál pedig jóval fontosabbnak tartották államuk gazdasági és katonai érdekeit, s mindent elkövettek, hogy az egykori cári birodalom nem orosz népeit továbbra is az orosz fővárosból kormányozzák.

Ami pedig a híres proletárdiktatúrárt illeti, arról az 1920-ban Oroszországba látogató Bertrand Russell brit filozófus

a következőket állapította meg: „*Oroszország barátai itt úgy vélik, hogy a proletariátus diktatúrája mindössze a képviseleti kormányzás új formája, melyben csak a dolgozó férfiaknak és nőknek van szavazatuk. [...] Azt hiszik, hogy a proletariátus proletariátust jelent, de a diktatúra nem egészen jelent diktatúrát. Ennek az ellenkezője igaz. Amikor egy orosz kommunista diktatúráról beszél, szó szerint érti, de amikor a proletariátusról beszél, átvitt értelemben használja a szót. A proletariátus osztályöntudatos részét érti rajta, vagyis a kommunista pártot. Olyan emberekre gondol, akik nem proletárok, mint Lenin [...], de helyesen gondolkodnak, és kizárja a proletárok közül azokat a bér munkásokat, akik nem helyesen gondolkodnak, és a burzsoázia lakójának nevezi őket.*”

Egyes történészek úgy vélekedtek, hogy a bolsevikok 1917 őszen tulajdonképpen ellenforradalmat hajtottak végre. Az 1917-es februári forradalom ugyanis megsemmisítette a cár hatalmát, és teljes szabadságot biztosított valamennyi párt és társadalmi egyesület számára. Lenin is úgy látta, hogy 1917 elején Oroszország a világ legszabadabb országává vált. Az októberi forradalom viszont újra megszilárdította az orosz történelem legősibb társadalmi-politikai jellegzetességeit. Csak annyi volt a különbség, hogy a korlátlan egyszemélyi egyeduralmat nem a cár, hanem a kommunista párt egyszemélyi vezetője gyakorolta, és nem a nemesség, hanem a párt tisztviselői, az úgynevezett „nómenklatúra” tagjai biztosították kiváltságokat maguknak az állam hű szolgálatával. A falvak jogfosztott, kizsákmányolt tömegeit pedig már nem a jobbágyi kötelék, hanem a belső útlevelék rendszere kötötte röghöz.

Nyugat-Európában a szocialisták lemondtak a forradalmi eszközökről, a felkelésről és a diktatúráról, hogy legális és békés úton jobb élet- és munkakörülményeket biztosítsanak a munkások számára. Lenin követői viszont hűek maradtak a forradalmi eszközökhöz, a felkeléshez és a diktatúrához, s el is érték közvetlen céljaikat: a kapitalista piacgazdaság és a demokratikus intézmények felszámolását. Nem értették meg, hogy ezzel éppen ők tették lehetetlenné a szocialista mozgalmak hosszabb távú, eredeti, humanista céljainak, a társadalmi igazságosságnak, a megnövekedett szabadságnak, az anyagi bőségeknek, az egyenlőségnek és a testvériségnek a megvalósítását. ♦

Lenin mint második megváltó

összeülő második összoroszországi szovjetkongresszust, mert az a népi követeléseknek megfelelően több szocialista pártból összeállított kormányt hozott volna létre. Október 16-án sikerült meggyőznie a bolsevikok központi bizottságát, hogy felkeléssel állítsák kész helyzet elé a szovjetkongresszust. A pétervári szovjetet rávették egy forradalmi katonai bizottság megalakítására, amely bolsevik irányítás alá került.

1917. október 25-én a katonai bizottság fegyveresei (10-15 000 munkás, matróz és katona) megszállták a stratégiai pontokat, este pedig az Ideiglenes Kormány kezén lévő utolsó épületet, a Téli Palotát is békésen bevették.

Egy rendkívül ellentmondásos, számos konfliktust egymásra halmozó kapitalizálódás során 1914-re Oroszország a világ 4. ipari és 6. kereskedelmi hatalmává vált. A súlyos és feszítő problémákra léteztek megoldási javaslatok, reformelképzelések, ahogyan léteztek azok a politikai erők is, melyek azt hirdették, hogy a problémák csak a rendszer megdöntésével orvosolhatók. Az első világháborúban a katonai kudarcok, gazdasági, ellátási nehézségek, a társadalomtól követelt áldozatok és az uralkodó sokszor átgondolatlan politikája 1916 őszére robbanásveszélyes helyzetet eredményeztek Oroszországban. A sztrájkok, tüntetések, háborúellenes megmozdulások, valamint a politikai pártok egyre leplezetlenebb elégedetlensége a hatalommal 1917. február 27-én (március 12.) forradalom kitöréséhez vezettek. II. Miklós lemondott a trónról, a Romanovok 300 éves monarchiája megbukott Oroszországban.

Kolontári Attila

Lenin
a Vörös téren,
V. F. Holujev
festménye, 1964

BOLSEVIK DILEMMÁK

Georgij Lvov herceg vezetésével Ideiglenes Kormány alakult, amelyben liberális, trudovik, oktobrista és kadet párti politikusok vettek részt. Másrészt újraszerveződtek az 1905–07-es forradalomban létrejött tanácsok, a szovjetek. Ezek közül legnagyobb súllyal a Pétervári Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje rendelkezett, amely 1917 tavaszán mensevik és eszer befolyás alatt állt, elnöke Nyikolaj Csheidze grúz származású mensevik politikus volt. A két hatalmi tényező párhuzamos létezése, rivalizálása és együttműködése miatt a forradalom eme szakaszát szokás a „kettős hatalom” időszakának nevezni, bár sokak

szerint a „kettős hatalomnélküliség” találhatóbb kifejezés. Egyik hatalmi központ sem tudta az országon eluralkodó anarchiát megfékezni, ugyanakkor valamennyi társadalmi réteg helyzetének gyors javítását követelte, elvárásaik sokszor irreálisak voltak.

A parasztok földet, a katonák azonnali békét akartak, a munkások bérük és életszínvonaluk növelése mellett beszólást a termelés ellenőrzésébe. 1917. május 3-án (16-án) – az antant-hatalmakhoz intézett, a háború folytatását ígérő ún. Miljukov-jegyzék hatására kibontakozó tömegmegmozdulások miatt – a kormány válságba került. A leginkább háborúpárti miniszterek,

Pavel Miljukov és Alekszandr Gucskov, kiléptek a kabinetből. Az új, koalíciós kormánynak több szocialista politikus is tagja lett (például az eszer Viktor Csernov vagy a mensevik Irakli Cerebeli). Alekszandr Kerenszkij a hadügyi tárcát kapta és belépett az eszer pártba. 1917. július 3-án (16-án) Péterváron a Kerenszkij-offenzíva összeomlásának hírére zavargások kezdődtek. A tüntetők – elsősorban anarchista agitátorok hatására – kormányellenes jelzavakat skandáltak, a kapitalista miniszterek távozását követelték, és a hatalom átadását a szovjetek kezébe.

A bolsevik vezérkar ekkor nehéz helyzetbe került. Egyrészt nem tehetette

meg, hogy az utcára vonult tömegeket magukra hagyja, másrészt még korainak tartotta az időpontot. Végül békés, de fegyveres demonstrációra szólított fel és kiadta a „*Minden hatalmat a szovjeteknek!*” jelszót. A felfegyverzett tömeg azonban kontrollálhatatlanná vált, a városban lövöldözés, fosztogatás kezdődött. Ebben a helyzetben a Pétervári Szovjet Végrehajtó Bizottsága az Ideiglenes Kormány támogatása mellett döntött és kellő fegyveres erőt (elsősorban kozák egységeket) vont össze a városban.

Július 5-re (18-ra) a megmozdulást leverték. Lvov herceg lemondott, új kormány alakult Kerenszkij vezetése alatt, a polgári miniszterek egy része távozott a kabinetből. A bolsevikokat megvádolták, hogy a németek ügynökei, megkezdődött vezetőik letartóztatása. Lenin Finnországba menekült (ottani tartózkodása alatt öntötte végső formába az *Állam és forradalom* című művét). A Vörös Gárda egységeit lefegyverezték, a párt ismét illegalitásba kényszerült.

1917. augusztus 12–15-én (25–28-án) Moszkvában a kormány kezdeményezésére megnyílt az ún. Állami Tanácskozás. A résztvevők között voltak a négy Állami Duma egykori küldöttei, a gazdasági, üzleti körök reprezentánsai, a hadsereg és a flotta, továbbá a zemsztvók és szakszervezetek képviselői. Valamennyien a rendteremtést sürgették, követelték a szovjetek felszámolását, a katonai bizottságok feloszlását, gyülekezési tilalom bevezetését. Mindez egyes vélemények szerint a bonapartizmus felé egyengette az utat.

Az erős kéz politikáját szorgalmazók elvárását testesítette meg Lavr Kornijlov tábornok, az orosz hadsereg főparancsnoka, aki augusztus 26-án csapatokat vezényelt Pétervárra, és szorgalmazta az ostromállapot bevezetését. Az akció kudarcában komoly szerepet játszott, hogy Kornijlov és Kerenszkij – közvetítő útján érintkezve egymással – kölcsönösen félreértették egymás szándékait. Kerenszkijben az a meggyőződés alakult ki, hogy Kornijlov meg akarja dönteni kormányát, és katonai diktatúra bevezetésére törekszik. Ezért árulónak nyilvánította és megpróbálta leváltani a főparancsnokot. Válaszul Kornijlov kiáltványt bocsátott ki, melyben közölte, hogy a haza megmentése érdekében átveszi a főhatalmat, és a veszély elmúltával azt az Alkotmányozó Gyűlés kezébe teszi le.

Ekkor az ellenforradalmi fordulattól tartó szovjetek siettek a kormány segítségére. A Kornijlov elleni akcióban aktív szerepet vállaltak a bolsevik agitátorok és a hozzájuk hű egységek. Mindez a bolsevik párt legalizálását és a szovjeteken belüli befolyásának erősödését eredményezte, felfegyverzték a munkásosztásokat, újjászervezték a Vörös Gárdát. Augusztus 29-re a Pétervár felé nyomuló csapatokat megállították, a „puccsista” tábornokok nagy részét letartóztatták, a jobboldali erők súlyos vereséget szenvedtek.

Kornijlov akcióját újabb kormányválság követte, melyet Kerenszkij előbb az öttagú Direktórium felállításával, majd egy újabb koalíciós kormány megalkotásával próbált áthidalni. Szeptember 14. (27.) és 22. (október 5.) között ülésezett Péterváron a Demokratikus Tanácskozás, amely a kadetokat és a tőlük balra álló pártokat tömörítette. A testület saját soraiból egy ún. Előparlamentet alakított az Ideiglenes Kormány ellenőrzése céljából.

A megerősödő bolsevikok szeptember–október folyamán megkezdték az előkészületeket a fegyveres felkelésre és a hatalom átvételére. Az akció október 24-én (november 6.) kezdődött Péterváron. A Vörös Gárda, a felfegyverzett munkásosztások – gyakorlatilag érdemi ellenállás nélkül – ellenőrzésük alá vették a város kulcsfontosságú pontjait, a pályaudvarokat, a hidakat, a távirót. Október 26-ra virradóra elfoglalták a Téli Palotát, az Ideiglenes Kormány székhelyét. Október 25-én (november 7.) összeült a szovjetek második oroszországi kongresszusa, amely másnap elfogadta a békéről és a földről szóló dekrétumokat. Lenin előkötetével megalakult az új kormány, a Népbiztosok Tanácsa. Trockij külügyi, Sztálin nemzetiségügyi népbiztos lett.

Ekkor még erősen kérdéses volt, hogy a bolsevikok képesek lesznek-e megtartani a hatalmat a fővárosban, illetve ki tudják-e azt terjeszteni az ország többi részére. Moszkvában 8 napig tartott a fegyveres harc. A többi politikai erő felelőtlen kalandor akciónak minősítette a hatalomátvételt. Még a bolsevikok is bizonytalanok voltak. A mérsékeltberek (Kamenyev, Rikov) tárgyaltak az eszerekkel és a mensevikekkel a kormányba történő belépésükről, s akár egy Lenin és Trockij nélküli kormányt is elfogadtak volna. De alkudozniuk kellett a vasutasok szakszervezetével is, hogy egy esetleges vasutasztrájk ne bénítsa meg teljesen az ország közlekedését.

A hivatalnokok passzív ellenállással válaszoltak a hatalomátvételre, és megtagadták az együttműködést a bolsevikokkal. Krasznov tábornok kozákokat vezetett Pétervár ellen, de a munkásosztások megállították őket. A Don vidékén a kozákok szintén fellázadtak a szovjethatalommal szemben. Az alkotmányozó gyűlési választásokon – bár nem minden körzetben sikerült megtartani – az eszerek szereztek többséget a szavazatok 40,4%-ával, ami újabb nehézséget jelentett a bolsevikok számára. A birodalom peremvidékei elszakadtak a központtól. 1917. december 7-én (20-án) az ellenforradalom elleni harcra létrehozták az Összoroszági Rendkívüli Bizottságot (Cseka), de a káosz és anarchián nem sikerült úrrá lenni. 1918-ra az ország évekig tartó véres polgárháborúba sülyedt.

Bár a köztudatban az él, hogy a bolsevikok fegyveres, egységes, monolit politikai erőként léptek fel riválisaikkal szemben, ami – több más összetevő mellett – sikerük egyik meghatározó oka volt, valójában ők is számtalanszor kerültek olyan döntési helyzetbe, amelyben több lehetséges alternatíva közül kellett választaniuk. Ilyenkor rendszerint a vezérkaron belüli vita során dőlt el a küzdelem egyik vagy másik forgatókönyv javára. Mindegyik mögött központi kérdésként a hatalom megszerzésének, illetve megtartásának problémája húzódott meg. A legfigyelemreméltóbb ezekben az esetekben, hogy Lenin mindegyikben érvényre tudta juttatni akaratát, még akkor is, ha kezdetben úgy látszott, párttársai részéről jelentős ellenállással kell számolnia, és voltak esetek, amikor egy-egy szavazásnál kisebbségben maradt.

AZ ÁPRILISI TÉZISEK

1917 elején a bolsevik vezetésnek csak egy kisebb magja tartózkodott Péterváron, a Központi Bizottság Orosz Irodája, amely próbálta a nem túl nagy létszámú helyi pártorganizációt irányítani. Lenin már március elején igyekezett világossá tenni álláspontját párttársai számára. Zürichből Stockholmon keresztül Pétervárra küldött táviratában

Lenin szakáll nélkül a finnországi száműzetésben, 1917 nyara

tömören már szerepelnek a később sokat hangoztatott frázisok: „Taktikánk: teljes bizalmatlanság, az új kormányt nem támogatjuk. [...] Az egyetlen garancia a proletariátus felfegyverzése. [...] Semmi közeledés a többi párthoz.” A távolból azonban Lenin nem tudott egyértelmű és közvetlen hatást gyakorolni a párt politikai irányvonalára. Az Orosz Iroda alapvetően egyetértett Lenin helyzetértékelésével a háború imperialista jellegéről és azzal, hogy a szociáldemokraták legfontosabb feladata annak polgárháborúvá változtatása, melyet a népeknek „saját elnyomó osztályaik ellen” kell megvívniuk.

Március 12-én (25-én) azonban megérkezett Pétervárra a száműzetésből szabaduló Kamenyev, Sztálin és Muranov, akik rögtön átvették a párt legfontosabb orgánumának, a *Pravdának* a szerkesztését. A lapban közölt cikkek hangneme ettől kezdve megváltozott, az új szerkesztők a Lenin által kíméletlenül ostromozott „forradalmi honvédelem” álláspontjára helyezkedtek. Értelmezésük szerint a február utáni Oroszország forradalmi hatalom volt: „Amíg

nincs béke – érvelt Kamenyev –, egy szabad népnek állnia kell a vártán, golyóra golyóval, lövedékre lövedékkel kell válaszolnia.” A „Le a háborúval!” jelszó nem válhat tartalmatlan és semmitmondó pacifizmussá – jelentette ki Sztálin.

Az általuk szerkesztett *Pravda* ráadásul még azt az „eretnokséget” is elkövette, hogy Lenin *Levelek a távolból* címet viselő üzeneteiből – melyek utasításokat tartalmaztak a párt által követendő taktikával kapcsolatban – csak az elsőt közölte, azt is erősen megkurtított formában. A Kamenyev és Sztálin által szorgalmazott és a pétervári bolsevik pártszervezetek által elfogadott irányvonal magába foglalta az Ideiglenes Kormány kívülről történő ellenőrzését és egy esetleges ellenforradalmi kísérlettel szembeni támogatását is. A Lenin hazatérése előtti napokban pedig komoly erőfeszítések történtek a különböző szociáldemokrata frakciók tevékenységének összehangolására.

Ebben a helyzetben hozott radikális változást Lenin hazatérése. A bolsevik vezér már a Finn pályaudvaron – a Pétervári Szovjet nevében őt üdvözlő

mensevik politikusokról tudomást sem véve – egy páncélkocsi tetejéről beszédet intézett néhány ezer fős hallgatóságához. A kapitalizmus oroszországi megdöntésére szólította fel őket, a küszöbönálló világforradalmat élte és az Ideiglenes Kormányt ostromozta. A következő napokban Lenin több felszólalásában ismertette *Áprilisi tézisek* néven ismertté vált akcióprogramját, melynek radikalizmusa nemcsak a többi szocialista vezetőt, de saját párttársait is megdöbbenetette.

Lenin április 7-én (20-án) – a *Pravda* szerkesztőség tiltakozása ellenére (!) – nyomtatásban is közölte a téziseket *A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban* címmel, de ezt rögtön másnap egy helyreigazító, magyarázó cikk követte Lev Kamenyev tollából. A Lenini programot Kamenyeven kívül olyan, később hírhedtté, illetve híressé vált bolsevik vezetők támadták, mint Feliks Dzerzsinszkij, a Cseka majdani létrehozója és első embere, Mihail Kalinyin későbbi szovjet államfő vagy éppen a polgárháborúban hírnevet szerző Mihail Frunze. Sztálin viszont, aki az egészet nem annyira teoretikus kérdésnek, mint a párt feletti irányítás megszerzéséért folytatott küzdelemnek tekintette, taktikusan a háttérben maradt, majd hamarosan a Lenint támogatók oldalára állt.

A bírálók még a bolsevik vezetésen belül is utópizmussal, doktrinárséggel, a való élettől való elszakadással vádolták a tézisek szerzőjét, a program éles hangnemét és kompromisszumképtelenségét pedig Lenin hosszú távollétével magyarázták. Ekkor még a bolsevik többsége is osztotta azt az álláspontot, hogy Oroszországban a polgári-demokratikus forradalom van napirenden, a proletárforradalomnak nincsenek meg az előfeltételei.

Akik abban bíztak, hogy az orosz közeg alaposabb megismerése majd rádőbbsenti Lenint nézeteinek tarthatatlanságára, alaposan tévedtek. Lenin nem ismert vesztes helyzetet, ha akaratának érvényesítéséről volt szó, és nagyon gyorsan a maga javára billentette a mérleget. Április folyamán különböző területi pártforumok résztvevőivel sikerült a téziseket elfogadtatnia, majd a hónap végén a bolsevikok 7. oroszországi pártkonferenciáján a

„Az utópista és fanatikus, próféta és metafizikus, a lehetetlen és az abszurd fogalmát nem ismerő, mindenféle igazságérzettől és könyörülettel mentes, kegyetlen és álnok, rendkívül büszke Lenin bátor és hideg akaratát, kérlelhetetlen logikáját, szokatlan meggyő-

zőerejét és parancsolási készségét messianisztikus álmai szolgálatába állította. Lénye annál is inkább veszélyes, mert azt mondják róla, hogy céltudatos, mértékletes és askéta. Úgy képzelem, van benne valami Savonarola, Marat, Blanqui és Bakunyin vonásaiból.”

dokumentum elnyerte a küldöttek többségének támogatását, és a párt-program részévé vált. Ezzel Lenin gyakorlatilag távol tartotta a pártot valamennyi, a kormányzásban szerepet vállaló vagy az Ideiglenes Kormányt kívülről támogató politikai erőttől. Ez lehetővé tette, hogy a fokozódó nehézségek miatt a kormányzati teljesítménnyel elégedetlenek egyre növekvő tábora a bolsevikokban cselekvőképes alternatívát lásson.

Az 1917. júliusi felkelés kudarcát követően a bolsevik pártot az Ideiglenes Kormány betiltotta, azzal vádolva tagjait, hogy a „németek ügynökei”, több vezetőjüket, köztük Trockijt és Kamenyevet letartóztatták, Lenin és Zinovjev Finnországba menekült. 1917. augusztus végén azonban a „Kornjilov-féle puccskíséreltetől” megrémült hatalom a bolsevikokhoz fordult segítségért, ami nemcsak a párt újbóli legalizálásához, de osztagainak felfegyverzéséhez és befolyásának jelentős erősödéséhez is vezetett. Szeptember elején frakciójuk többségbe kerül a Moszkvai Szovjetben.

FEGYVERES FELKELÉS

A helyzetben Lenin – a forradalom békés fejlődésében bízó néhány napos hezitálás után – nem véletlenül látta meg a hatalomátvétel közeli lehetőségét. Szeptember közepén Finnországból két levelet intézett a Központi Bizottsághoz. Egyikben arról értekezett, hogy ha sikerül Péterváron és Moszkvában egyszerre kézbe venni a hatalmat, akkor a bolsevikok győzni fognak. A másikban, amely a *Marxizmus és felkelés* címet viselte, azzal érvelt az azonnali cselekvés szükségessége mellett, hogy a munkásság a bolsevikok oldalára állt, ellenfeleik pedig cselekvésképtelenek. A júliusi eseményekkel ellen-

tétben adottak tehát a felkelés előfeltételei. A kedvező alkalom elmulasztása egyenlő lenne a marxizmus és a forradalom elárulásával. Ebben a levélben Lenin a hatalomátvételt már nem pusztán a közeljövő lehetőségeként, hanem katonai-technikai kérdésként kezelte.

A bolsevikok Központi Bizottságát mindkét levél hideg zuhanyként érte. Szeptember 15-én kibővített ülésen vitatták meg a helyzetet. Mindent megtettek, hogy a levelek tartalma ne szivároгjon ki a párttagsághoz és a tömegekhez – ekkor még inkább visszatarítani, semmint mozgósítani akarták őket. Ezekben a napokban a Péterváron tartózkodó bolsevik vezetők inkább a több párt és társadalmi szervezet képviselőit tömörítő Összoroszági Demokratikus Tanácskozás keretein belül keresték a kibontakozás lehetőségét. Mindössze annyi elmozdulás történt, hogy a korábbinál határozottabban kezdték követelni a hatalom teljességének átadását a szovjetek kezébe, és egy tisztán forradalmi kormányzat létrehozását próbálták elérni. Voltak, akik „mérsékelt” beállítottságuk miatt elleneztek a lenini forgatókönyvet, mint például Rikov és Kamenyev, de még a lenini álláspontot elméletileg osztó Trockij és Szverdlov is korainak tartotta az időpontot a tömegek mozgósítására és a fegyveres felkelésre. Meg kívánták várni a Szovjetek Második Összoroszági Kongresszusát, hogy az legitimálja a hatalomátvételt.

Párttársai „engedetlenségét” látva Lenin elhatározta, hogy a KB határozott tiltása ellenére visszatér Pétervárra, és megpróbálja kezébe venni az események irányítását. 1917. szeptember 29-én *A válság megérett* című cikkében a küszöbönálló világorradalomról értekezett, és energikusan követelte az azonnali hatalomátvételt. Az írás végén, annak közlésére nem szánt részében pedig egyenesen idiotizmusnak nevezte a szovjetkongresszusra való várakozást, keményen ostromozta a

Központi Bizottságot, amiért az sorozatosan figyelmen kívül hagyja javaslatait. Majd a végén következett a zsarolással felérő csattanó: mindezek miatt – közölte – kilép a Központi Bizottságból, és fenntartja magának a jogot, hogy a párttagság körében agitáljon.

Erre azonban nem került sor, Lenin sikeresen használta ki, hogy a pétervári pártbizottság radikálisabb volt, mint a KB. A péterváriak kifogásolták, hogy a KB egyfajta szűrőként, cenzorként működik, s akadályozza, hogy Lenin nézetei eljussanak az alsóbb szintű párt-szervekhez. A két pártszerv közötti ellentét feloldására különbizottságot hoztak létre, amely a pétervári, moszkvai pártbizottságok és a KB egyeztető fórumának összehívását sürgette a párt politikai irányvonalának kijelölése érdekében. Október elejétől a lenini stratégiáról élénk viták kezdődtek a különböző pártszervezetek ülésein. A hatalom megragadásának kérdése fokozatosan teret nyert a párt berkeiben, a kérdés csupán az volt, hogy ezt mikorra időzítsék.

Lenin másik komoly győzelme az volt, hogy rábírta a bolsevik frakciót az Összoroszági Demokratikus Tanácskozás által létrehozott és az Ideiglenes Kormány ellenőrzésére hivatott képviseleti szerv, az úgynevezett Előparlament elhagyására. Trockij az emelvényről harsányan ostromozta ezen intézmények ellenforradalmi jellegét, közölte, hogy a bolsevikok a néphez fordulnak, amely egyedül képes önmaga és az ország megmentésére, majd a bolsevik képviselők demonstratív módon kivonultak az ülésteremből. Inentől kezdve a sajtóban, a politikában, de az utca emberei közötti beszélgetésekben is egyre gyakrabban került szóba, hogy a bolsevikok a hatalom megragadására készülnek.

Október 10-én (23-án) egy mensevik képviselő bolsevik feleségének lakásán titokban összeült a párt Központi Bizottsága. Ez volt az első alkalom július óta, hogy Lenin – aki jellegzetes szakálla nélkül, parókában,

lutheránus papnak öltözve érkezett a találkozóra – részt vett a KB ülésén. A fő napirendi pontot Lenin helyzetértékelése és az ekörül kibontakozó vita jelentette. Lenin természetesen az eddigiekhez hasonlóan a felkelés azonnali megindítása és a hatalomátvétel mellett érvelt, fő feladatként már a technikai részletek kidolgozását jelölte meg. A többség a bolsevikokkal van – állította –, az erőviszonyok kedvezőek, további javulásukra viszont nem lehet számítani, az idő az Ideiglenes Kormányuk dolgozik.

Lenin nézeteivel szemben mindegyiknél Zinovjev és Kamenyev lépett fel. Nem osztották optimizmusát az erőviszonyok tekintetében, számos kockázati tényezőt soroltak fel, egyebek mellett a kispolgárság és az eszereket támogató parasztság kiszámíthatatlan reakcióját. Ők az erőszakos módszerektől való tartózkodást, a tömegek körében végzett további agitációs munkát és az Alkotmányozó Gyűlésben minél erősebb pozíciók megszerzését ajánlották követendő stratégiaként. Véleményükkel azonban kisebbségben maradtak a másik 10 KB-taggal (Trockij, Sztálin, Szerverdlov, Dzerzsinszkij stb.) szemben, akik a fegyveres felkelés napirendre tűzése mellett voksoltak.

A részletek és az időpont tekintetében maradt ugyan nézeteltérés közöttük, Lenin szempontjából a KB-ülést mégis bátran nevezhetjük döntő jelen-

tőségűnek. Erélyes fellépésével, karizmájával sikerült meggyőznie ingadozó vezetőtársait. Bár ő legszívesebben már a következő napokban, az Északi Területek Szovjetjeinek Kongresszusához időzítve megindította volna az akciót, az előkészületek hosszabb időt vettek igénybe. Biztosítani kellett a pétervári helyőrség ezredeinek és a balti flotta matrózainak támogatását, újra kellett szervezni és harcképes állapotba hozni a párt fegyveres osztagait, pontosan fel kellett mérni, hogy a döntő pillanatban a párt milyen erőkre számíthat.

Az előkészületeket azonban már nem állították meg azok az óvatosságra és további kivárára intő hangok sem, amelyek a pétervári pártbizottság október 15-i ülésén, illetve a KB másnapi, szigorú konspirációs körülmények között megtartott ülésén hangzottak el (a felszólalók közül többen a tömegek apátiájáról, a bolsevikokat támogató alakulatok harci szellemének csökkenéséről, a rendelkezésre álló muníció elégtelenségéről számoltak be). A KB-ülésen ráadásul Lenin még nagyobb szavazati aránnyal (19 igen szavazattal 2 ellenében) győzött a továbbra is akadékoskodó Zinovjevvel és Kamenyevvel szemben.

Annak sem volt jelentősége, hogy Kamenyev Gorkij *Novaja zsziny* című lapjában ismertette a fegyveres felkeléssel kapcsolatos elutasító álláspontját. Lenin ugyan első dühében árulónak

minősítette Zinovjevet és Kamenyevet, s mindkettejüket ki akarta zárni a pártból, de erre végül is nem került sor. Október 9-én (22-én) a Pétervári Szovjet határozata alapján létrehozták a Pétervári Forradalmi Katonai Bizottságot, amely a továbbiakban a felkelés előkészítését szervezte, irányította.

Lenint már csak napok választották el attól, hogy politikai karrierje csúcsára érjen. Közel két hónapjába telt, amíg a kezdeti ellenállás dacára keresztülvitte akaratát saját pártja vezető testületeiben. Igaz, sikeréhez kellett a többi politikai erő és az Ideiglenes Kormányuk gyengesége, benuhátsága is. Lenin hatalomra jutása jól mutatja, hogy rendkívüli időben a személyiség mekkora szerepet képes játszani a történelemben. Nélküle minden bizonnyal nem lett volna bolsevik hatalomátvétel 1917 októberében, az események valószínűleg evolúciós úton fejlődtek volna tovább, talán valamilyen bolsevik–mensevik–eszer együttműködés irányába.

Lenin tehát, akit Marx mellett méltán tarthatunk Clausewitz, Gustave Le Bon és Machiavelli tanítványának is, jelesre vizsgázott a hatalom mesterségéből. Persze mindezt az orosz társadalom óriási árat fizetett. ♦

Vörösgárdista járőr Péterváron

↔
Felvonulók az Andrássy úton,
Budapest, 1919. május 1.
↔

RÉVÉSZ TAMÁS

1919

A MAGYARORSZÁGI
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
KÉRDŐJELEI

Az 1919. március 21-i kommunista hatalomátvétel értékelése a mai napig megosztja a történészszakmát és a szélesebb közvéleményt is. Mind a napi sajtóban megjelenő publicisztikákban, mind a történeti művekben újra és újra felmerül a kérdés, hogy miként tudta

egy maréknyi kommunista politikus a politikai élet margójáról magához ragadni és 133 napon keresztül megtartani a hatalmat. Valóban nemzeti célokért harcolt a rendszer a környező országokkal, vagy Kun Béla és társai mindvégig igazi keményvonalas kommunisták maradtak?

Oroszországgal ellentétben Magyarországon a proletárdiktatúra kikiáltásakor nem került sor véres összeütközésekre, de még igazán komoly tömegdemonstrációkra sem. Az átmenet európai összehasonlításban is kimondottan békésen ment végbe. 1919. március 20-án Vix alezredes, a nagyhatalmak magyarországi megbízottja átadta a magyar kormányának az antant új demarkációs vonalakat meghatározó jegyzékét. Ebből Károlyi Mihály számára is nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a történelmi Magyarország szűnik meg, hanem igen jelentős tisztán magyarok lakta területeket is el fog veszteni az ország. Károlyi, látva a helyzet reménytelenségét, tisztán szociáldemokrata kormány megalakítására tett javaslatot. Az MSZDP-vezetőknek ekkorra azonban már más terveik voltak. A párt úgy döntött, hogy Szovjet-Oroszország támogatásának megszerzése érdekében a kommunistákat is be kell vonni a kormányba. Aznap éjszaka Landler Jenő vezetésével bementek a gyűjtőfogházba, és megállapodást kötöttek Kun Béláékkal. A fogva tartott kommunistákat kiengedték a börtönből, és kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot.

FORRADALOM VAGY PUCCS?

A proletárdiktatúra magyarországi megszületéséhez vezető útról az elmúlt száz évben alapvetően két szélsőséges nézet alakult ki. Az 1919 után berendezkedő, magát ellenforradalminak definiáló Horthy-rendszer az eseményekben elsősorban egy szűk, felelőtlen kör szándékos összeesküvését látta, amelyet részben vagy teljesen Oroszországból szerveztek és finanszíroztak. A moszkvai emigrációban született kommunista memoárok, majd az 1945 után megjelent propagandaművek a bolsevik eszmék széles társadalmi támogatásával és a tömegek alulról jövő nyomásával magyarázták a sikeres és békés forradalmat. A rendszer 1919. márciusi népszerűségét általában viszszaemlékezőleg, a proletárdiktatúra későbbi sikeres katonai mozgósításával próbálták igazolni.

Az eseményekkel kapcsolatban kialakult két magyarázat, a puccs és a forradalom azonban egyaránt több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Ha csak egy kis csoport akciójára került sor március 21-én, akkor hogyan tudták Kun Béláék megtartani a hatalmat egészen a román csapatok bevonulásáig? Ha viszont valóban forradalmi helyzet volt, akkor a KMP-nek miért kellett kiegyeznie a szociáldemokrata párttal, és miért nem söpörték el a kormányt egy „igazi” felkeléssel, mint Oroszországban?

Az elmúlt évtizedek kutatásaiból egyértelműen kitűnik, hogy a március 21-i fordulathoz – az egyes politikusok vitathatatlan egyéni felelősségén túl – leginkább kül- és belpolitikai okok ösztönözték a forradalmat. Az antant nyomása alapjaiban ingatta meg a Károlyi-kormány Nyugat-barát politikáját, és szinte teljesen felszámolta a rendszer belső legitimitását. A kommunisták sikeréhez azonban szükség volt a belpolitikai erőviszonyok radikális átalakulására is.

Az első világháború előtt a politika a nagyon szigorú választójogi cenzus miatt alapvetően az elit ügyének számított. A hagyományos parlamenti pártok leginkább szűk körű klubok voltak, amelyek csak a választások idejére aktivizálódtak. Mai értelemben véve nem volt széles tömegbázisuk, tagjaikat nem tudták és nem is igazán akarták soha nagy számban mozgósítani. Ezalól csak az 1890-ben alakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt jelentett kivételt. Ők már az 1910-es éveken számos nagyszabású demonstrációt és sztrájkot szerveztek, kezükben tartva az összes jelentős szakszervezetet. A szűk cenzus miatt azonban esélyük sem volt az országgyűlésbe bejutni. Pontosan emiatt a pártnak nem jöttek létre helyi választókerületi szervei, hanem továbbra is alapvetően üzemi és szakszervezeti alapon működött.

Az első világháború azonban minden szempontból gyökeres fordulatot

A Tanácsköztársaság kikiáltása. Garbai Sándor és Kun Béla beszél a Kossuth téren, 1919. március 23.

Amit a
népbiztosok

mazlagoltak.

Kinn Béla: Kevés vér folyt a
proletárdiktatúráért...

Pogány: Ki kell mandani a
kíméletlen proletárdikta-
túrát...

Sámmely: A föhmentő orosz
hadsereg a kárpátokban áll...

Lánczó Béla: A burzsoázia halála
a proletárság élete....

Landler: Ha éhezünk is,
legalább minden a miénk....

Künfi Is.: Le kell rombolni a kapi-
talista rendszert, hogy felépíthessük
a kommunizmust.

„Minden a miénk!” Dekoráció a Margitsziget bejáratánál, 1919. április 13.

hozott. A kormánzatnak az Osztrák–Magyar Monarchiában – ahogy a többi hadviselő országban – elemi érdeke volt, hogy az ipari munkásság támogassa a háborús erőfeszítéseket. Pontosán emiatt számos területen kompromisszumra kényszerültek az addig szinte teljesen elutasított szociáldemokrata párttal. 1916-tól az üzemekben a bérek és a munkakörülmények miatt fellépő feszültségek kezelésére panaszbizottságokat állítottak fel, amelyekben a hadsereg, a munkáltatók és a munkások egy-egy képviselője kapott helyett. Ezekben a bizottságokban a munkavállalókat szinte minden esetben a helyi szociáldemokraták képviselték, így befolyást szereztek olyan kérdések eldöntésére, mint a munkások elbocsátása, betegszabadságolása vagy éppen a katonai szolgálat alóli felmentése.

1915-től szintén igen komoly gondot okozott a kormánynak a nagyvárosok élelmezése. A munkáskerületek esetében ezért kénytelenek voltak a szociáldemokraták szövetségi boltálózatára támaszkodni, amely sikeresen látott el több ezer embert az olyan Budapest környéki iparvárosokban,

mint Csepel vagy Kispest. Nem csoda, hogy a tulajdonképpen a párt részéként működő szakszervezetek taglétszáma rohamosan növekedni kezdett, 1918-ban már elérte a 721 437, 1919 júliusában pedig az 1,4 millió főt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az ország nagyvárosaiban és különösen Budapesten a lakosság jelentős részének mindennapi élete szorosan kötődött a szociáldemokrata párthoz vagy annak valamelyik szervéhez.

A hirtelen hatalmasra duzzadt párt azonban agyaglábón álló óriásnak bizonyult. A szociáldemokratáknak 1918-ra sem volt egységes vezetőségük, az egyes politikusok leginkább a háterszágukat jelentő szakszervezetekhez, esetleg a párt lapjához, a *Népszavá*hoz kötődtek. Pozíciójuk is elsősorban a saját üzemekben dolgozó munkások támogatásától függött. Az 1919 márciusában kialakult válságos pillanatban sok szociáldemokrata vezető számára az egyes üzemekben megerősödő kicsi, de hangos kommunista frakció lényegesen nagyobb fenyegetésnek tűnt, mint amilyen valójában országos szinten lehetett. A kommunistákkal történő kiegyezés így egyszerre tűnt megoldásnak a külső támogatás hiányára – az Oroszországgal való szövetség révén – és kínált lehetőséget saját háterszáguk megnyugtására. Kun Béláéknak ebben az értelemben nem volt szükségük arra,

hogy az egész országban népszerűek legyenek, elég volt erős pozíciókat szerezniük a hirtelen nagyra növő, de meglehetősen gyenge lábakon álló szociáldemokrata pártszervezetben.

A PROLETÁRDIKTATÚRA TÁRSADALMI BÁZISA

Szabad választások vagy közvéleménykutatások hiányában a rendszer társadalmi támogatottságát igen nehéz felmérni. Azt azonban viszonylag nagy biztonsággal lehet tudni, hogy a budapesti nagyüzemekben a Tanácsköztársaság mindvégig viszonylag népszerű maradt. Nem véletlen, hogy a rendszer fennállása alatt mindvégig komoly hangsúlyt helyeztek a főváros élelmezés-ellátásának biztosítására, s egyúttal a munkások bérét is jelentősen megemelték. Ez azonban nem jelentette feltétlenül azt, hogy az iparban dolgozók mind elkötelezettek lettek volna a kommunista eszmék iránt.

A nagyüzemi munkások többsége elsősorban a munkahelyi szakszervezeti közösségekhez volt lojális. Az emberek ezeken az intézményeken keresztül juthattak hozzá legkönnyebben a szükséges élelmiszerhez, és kaphattak segítséget lakhatási helyzetük megoldásában vagy a munkaszertésben. Így amíg a politikai elit jó viszonyt tudott ápolni

Éljen a világhorradalom.
Felvonulók a Hősök terén 1919. május 1-jén

a szakszervezeti vezetőkkel, addig számíthatott tagjaik támogatására. Ahol ez nem sikerült, a munkások hamar a rendszer ellen fordulhattak. 1919 júniusában például a dunántúli vasutasok sztrájkja majdnem teljesen lebénította az országot.

A Tanácsköztársaság támogatottsága a parasztság körében egyértelműen jóval kisebb volt. A nagybirtokokat ugyan kisajátították, de a sokszor beígért – és korábban egyes területeken már a megkezdődött – földosztást nem folytatták. Ehelyett termelőszövetkezeteket próbáltak létrehozni, amelyekbe azonban nem sokan akartak belépni. Az 1919 májusában kezdődő vörösteror és az elsősorban az ipari munkásság jobb ellátása miatt szükséges ismétlődő rekvirálások tovább csökkentették a rezsim népszerűségét. Ez elsősorban az erőszakos terménybegyűjtésnek leginkább kitett Duna-Tisza között volt jellemző, ahol júliusban már számos helyen komoly lázadásokra került sor. Az ezek leverésére bevetett Lenin-fiúk kegyetlenkedései pedig még jobban elidegenítették a vidéki lakosságot a Tanácsköztársaságtól.

Ha csak ideiglenesen is, de a proletárdiktatúra fontos támogatói között találjuk a korábban a Habsburg-haderőben szolgáló hivatásos katonatiszteket is. Többségük a Forradalmi Kormányzótanács 1919. áprilisi felhívására csat-

lakozott a Vörös Hadsereghez. Azt azonban nehezen állíthatnánk, hogy mindannyian meggyőződéses kommunistákká váltak volna. Közülük sokan, mint például Szombathelyi Ferenc, Sztójay Döme, később a Horthy-korszak meghatározó szereplőivé váltak. Ezeknek a katonatiszteknek a Tanácsköztársaság melletti kiállása mögött három fontos tényező állt.

Az 1919-ben csatlakozók zöme pályafutása derekán járó őrnagy, ezredes vagy alezredes volt. Sokan közülük egyszerűen kiváló karrierlehetőséget láttak a Vörös Hadseregben, mivel a magas rangú tiszték nyugdíjazása révén korábban elképzelhetetlenül gyors előmenetelre számíthattak az új haderőben. Jelentős részük ráadásul a román és a csehszlovák csapatok által megszállt területekről származott, így nekik extra motivációt jelentett, hogy szűkebb szülőhazájuk visszaszerzéséért harcolhatnak. Mindezeket túl sok korábbi honvédtiszt döntésében személyes tényezők is jelentős szerepet játszottak. A Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Stromfeld Aurél korábban évekig a Ludovika Katonai Akadémián oktatott, így sokan egyszerűen korábbi tanáruk példáját követték és ezért álltak be a Tanácsköztársaság hadseregébe. Nem véletlen, hogy Stromfeld június végi lemondása után rengetegen otthagyták a szolgálatot, vagy egyszer-

rűen átálltak az addigra Szegeden megszerveződött, Horthy Miklós-féle Nemzeti Hadsereghez.

NEMZETI VAGY NEMZETKÖZI?

A Tanácsköztársaság történetéről szóló diskurzusban vissza-visszatérő elem a rendszer nemzeti jellegének kérdése. A magyar és a nemzetközi szakirodalomban rendszeresen felmerül, hogy Kun Bélák mennyire követtek vonalaskommunista – internacionalista – irányt, és vajon mennyire törekedtek valóban az ezeréves országhatárok védelmére.

A proletárdiktatúra nemzeti jellegének hangsúlyozása mögött az eltérő történelmi korokban más és más megfontolások húzódtak. Elsőként a Tanácsköztársaság kikiáltása után néhány héttel került elő ez az ábrázolás, elsősorban a Budapesten működő külföldi diplomaták és a párizsi román és csehszlovák küldöttek révén. Ők a proletárdiktatúrában csak egyfajta „magyar trükköt” láttak, amellyel a hazai elit megpróbálta elrejtetni valós szándékát, a történelmi

országkeretek megtartását. A későbbi kisantant országok a régi Magyarországgal való folytonosság kiemelésével akarták megelőzni, hogy Kun Bélák esetleg a nemzetiségek barátaként tűnhessenek fel Párizsban.

A Tanácsköztársaság hazafias oldalát a rendszer bukása után a Vörös Hadsereg volt katonatiszti is előszeregettel domborították ki. A Horthy-korszak kezdetén többségük az új Nemzeti Hadsereg felé tájékozódott, s a Vörös Hadseregben történő szerepvállalásukat elsősorban azzal igyekeztek igazolni, hogy hangsúlyozták: küzdelmük valójában a történelmi országhatárok védelmében zajlott.

Az 1945 és 1948 közötti időszakban a Tanácsköztársaság nemzeti jellegét a Moszkvából hazatérő kommunisták is megpróbálták előtérbe állítani. A párt fő történész-ideológusa, Andics Erzsébet korai műveiben rendszeresen kiemelte, hogy a Vörös Hadsereg északi hadjárata az egyetlen fegyveres kísérlet volt a trianoni határok megváltoztatására. Andicsék elsősorban azért tartották fontosnak a rendszer nemzeti jellegének bemutatását, mert azt remélték, hogy az utód kommunista párt népszerűségét ily módon is növelni tudják.

Egy politikai rendszer „nemzeti” vagy „nemzetközi” jellegének megíté-

lése természetesen nem könnyű feladat. Még egy diktatúra esetében is számos eltérő vélemény jelent meg a sajtóban. Ahhoz, hogy valódi képet kaphassunk, érdemes megnézni a Tanácsköztársaság propagandáját. A proletárdiktatúra vezetői – ezen szövegek alapján – mindvégig világhorradalomban és egy jövőendő világhorradalomban gondolkodtak. Kun Bélák már a proletárdiktatúra megalakulásakor deklarálták, hogy nem kívánják visszaállítani a történelmi Magyarország határait.

Ők a kor más kommunistáihoz hasonlóan azzal számoltak, hogy a nemzetállamok hamarosan elveszítik jelentőségüket. Úgy vélték, hogy a következő hónapokban egész Európán végigsöpör majd egy hatalmas forradalmi hullám, amely egy új, egységes szocialista köztársaságot fog létrehozni. Ezért is nevezték az új államukat hivatalosan Magyarországi Tanácsköztársaságnak. Szintén ezért vezették be a Vörös Hadseregben a korábbi nemzeti színek helyett a vörös zászlót, és váltották fel a hivatalos ünnepeken az *Internacionáléval* a *Himnusz*t.

Talán meglepő módon ez a nemzetköziségen alapuló ideológia a román hadsereg 1919. április 16-i támadása után sem változott meg gyökeresen. A Tanácsköztársaság toborzópropagandája továbbra is alapvetően a nemzetközi proletárszolidaritás eszméjét hirdette. A támadókat az uraik által megfélemlített, elnyomott és megvezetett proletároknak állította be. Olyannyira

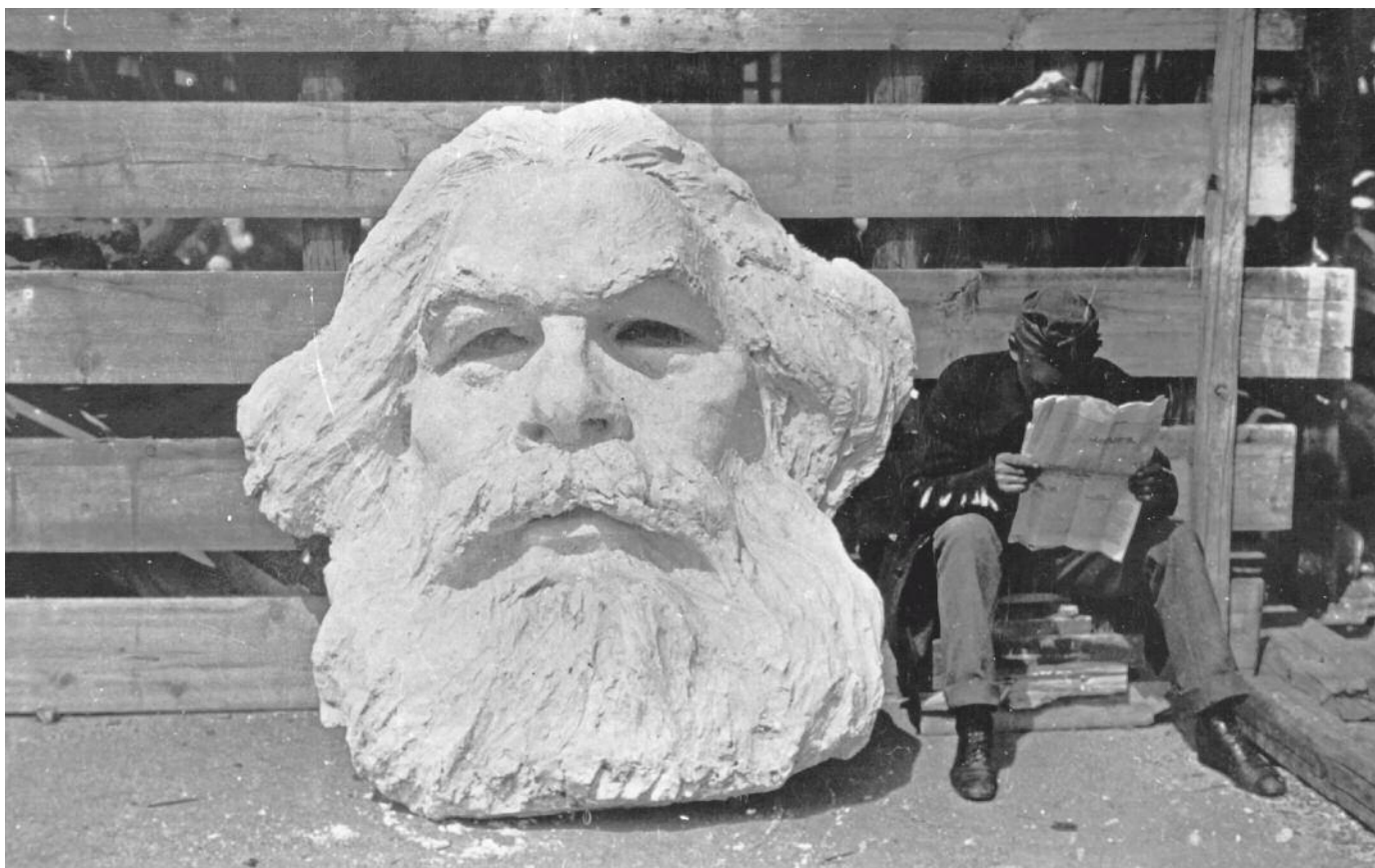
komolyan gondolták ezt, hogy külön propagandakiadványokat szerkesztettek a környező országok nemzetiségeinek, hogy minél többen csatlakozzanak a Tanácsköztársasághoz. Nemcsak románul, szerbül, szlovákul és németül adtak ki röplapokat, de például a Szeged környékén állomásozó gyarmati katonákhoz arab nyelvű szövegeket is eljuttattak.

A HARCOK CÉLJA

Ez azonban közel sem jelentette azt, hogy a magyar katonáknak szánt propaganda ne épített volna a korábbi évtizedekben a magyar közvéleményben a nemzetiségekkel kapcsolatban kialakult sztereotípiákra. A szlovákokat például az esetek többségében tanulatlan, de alapvetően jó szándékú embereknek mutatták be, akik a magyarok vezetése mellett találhatják csak meg jövőendő boldogságukat. A románokkal kapcsolatban a propaganda jóval kevésbé volt megengedő. Őket a legtöbb esetben buta, áruló és erőszakos katonáknak állították be:

„Visszahőkölt a rabló román bojárok ránk uszított bandája. Rabigában görnyedő, szerencsétlen népüket hajsolták védtelen városaink, nyílt mezőink ellen; de a Tiszán már nem mertek átorcátlankodni. Nem a víz állotta útjukat, hiszen az ágyukat át is vonszoltatták, hitvány ellenforradalmárok fehér gárdájának kölcsönadták, hogy magyar pusz-

←
Karl Marx gigászi fejszobra a Millenniumi emlékműre kerülés előtt, 1919
→

titsta a magyart. De megtorpantak a múlt hét péntekjén, amikor a budapesti munkás- és katonatanács kimondotta, hogy fegyverrel űzi vissza a betörőket. Vörös katonáink azóta kikergették Szolnokról a román „fölszabadítók”-nak túl korán örvendező magyar huligánokat, s a románok a hozzájuk méltó szövet-séggel együtt sem mertek előre lépni egy lépést sem.

Vörös Katonák! Harcoló és Hadbászalló proletártestvérek! Körül vagyunk véve ellenséggel – és még nincs ok a csüggedésre. Lehet ennek az ellenségnek ágyúja, puskája megannyi, nem győzhet, mert nincs cél, ami hevítse, nincs igazság, ami lelkesítse. Látjátok: napok óta már meg sem mozdul, pedig a mi csapataink még csak most gyülekeznek a frontra. A román hadsereg hagyományos szokásához híven megállott, mert fegyveres erővel találta magát szembe. De megállott a szerb is. Bukaresti újság panasolja, hogy a szerb csapatok nem akarják átlépni a demarkációs vonalat, mert nem hajlandók magukat idegen érdekekért feláldozni. A francia csapatok is ellenzik a további előrenyomulást, a cseh csapatoktól sem remélnék már semmit. [...] Korán örvendeztek tehát a magyar ellenforradalmár urak. Nem jön Budapestre a várva-várt megváltó, a régi jó világban annyit gyalázott »büdös oláh«.

Nemcsak az ellenség ábrázolásában, hanem a harcok céljának kijelölésében is megtalálhatjuk ezt a fajta kettősséget. A legtöbb propagandakiadvány alapvetően a világ proletariátusának felszabadítására szólította fel a katonákat, és nem tett említést az ország régi határainról. A különböző szövegek a „világ dolgozóinak jólétét” és az „örök béke korának eljövételét” jelölték meg végcélként a harcolók előtt. A felvidéki hádjárat megindulásával egyre több helyen előkerültek a baloldali gondolatokat az ország egyes területeinek viszszerzésével kombináló szövegek. Ekkor sem beszélhetünk azonban egységes képről. Az erősebb szocialista hagyományokkal bíró – iparosodottabb – Gömör megyei újságok például inkább az internacionalista narratívát követték, míg a bihari menekülteknek szóló kiadványokban erősebbek voltak a nacionalista frázisok. Ezek a szövegek azonban szintén igen gyakran nem az egész ország, hanem csak a szűkebb szülőhelyük felszabadításával próbálták motiválni a katonákat a belépésre. Ahogy a Bihari Vörös Újság írta 1919 júniusában: „A proletárhaza védelmé-

ben nem vagyunk utolsók mi bihari proletárok sem. Álljuk a sarat azokkal szemben, akiket a román bojárok ránk uszítottak, álljuk azokkal, akik elbutítva a grófok, a papok és bárók szolgálataiba szegődve fehérek lettek. Egyik vállalkozást a másik után hajtják végre a derék bihari fiúk, akik az elsők között voltak a négy és fél éves háborúban is, amikor pedig nem a proletárok érdekének, nem a proletárhaza megvédelméről van szó, hanem a kapitalisták érdekéről és hazájáról.

Jóllehet, hogy a proletárhazában ott-hon vagyunk mindenütt, de mink bihariak mégis hazátlanoknak érezzük magunkat. Szívünk, lelkünk visszavágyik a bihari földekre, ahol otthagytuk azokat, akiket szeretünk, akikkel nem tudjuk, hogy mi történt. Nagy munkára vállalkoztunk. Eltökélt szándékunk, hogy a proletár-haza elveszett részét minden

poklon keresztül is visszazerezzük. Ebben a munkában egyiknek kell lennünk, az összes bihariaknak, mert elvesztett hazánkat csakis úgy tudjuk megszerezni.”

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a proletárdiktatúra vezetői semmiképp sem voltak nemzeti érzelműek és nem gondolkodtak a történelmi határok visszaállításában. Voltak azonban a rendszernek olyan támogatói, akik sikeresen össze tudták egyeztetni a kommunista-internationalista ideológiát a saját szűkebb nemzeti vagy akár lokálpatrióta nézeteikkel, elképzeléseikkel. Ezek pedig bizonyos időszakokban valamennyire visszahatottak a diktatúra irányítóinak elképzeléseire is, de teljesen megváltoztatni sosem tudták azokat. ♦

Biró

1919
MÁJUS 1.

BÖDŐK GERGELY

A nagy vörös május

A PROLETÁRDIKTATÚRA ERŐDEMONSTRÁCIÓJA

Átnevezett utcák, hömpölygő tömeg, vörös drapériába – más olvasatban: „vörös rongyokba” – öltöztetett főváros. 1919. május 1-jén a Magyarországi Tanácsköztársaság nagyszabású erődemonstrációt tartott Budapesten és szerte az országban. Az ünnepségekkel a tanácskormány a cseh és a román hadseregekkel szembeni aggasztó katonai helyzetet és meggyengült társadalmi bázisát igyekezett ellensúlyozni, az ünnepségsorozat ezért a magabiztos önreprezentáció kiemelten fontos eseményévé vált. Vulgármarxista jelszavakkal teli plakátok, valamint Marx-, Lenin- és Engels-szobrok lepték el a várost, a nagyszámú program és látványosság pedig a kommunista propaganda sulykolását szolgálta.

Az országos munkaszüneti nap a monumentális utcai felvonulás, az avantgárd művészet szuggesztív formanyelvének díszbemutatója és – összességében – a szimbolikus térfoglalás egyik grandiózus példája lett.

AZ ÜNNEP ELŐZMÉNYEI

Május 1-jének megünneplését, majd munkaszüneti nappá nyilvánítását a köztudat a szervezett munkásmozgalom vívmányának tartja, noha gyökerei korábbra, a brit ipari forradalomig nyúlnak vissza. Kétszáz évvel ezelőtt, 1817-ben Robert Owen brit gyártulajdonos és közgazdász a kapitalista gyáripar általános profitorientált gyakorlatával és az üzemekben tapasztalható embertelen munkakörülményekkel szemben saját posztógyárában jelentősen javított a munkafeltételeken. A napi munkaidőt – a másutt nemritkán 14–16 munkaórával szemben – tíz órában maximálta, üzemeiben bölcsődét és óvodákat alakított ki, ezenkívül betegségi és öregségi biztosítást vezetett be, valamint megtiltotta a tíz évnél fiatalabb gyermekek dolgoztatását.

Döntését a felvilágosodás filozófiai és humánus szempontjain túl gazdasági okfejtésekkel is alátámasztotta. Hangsúlyozta például, hogy a tisztességebb bérek növelik a vásárlóerőt. Az utópista szocializmus egyik előfutárának tekintett Owen példáján felbuzdulva több munkáskolónia kisebb tüntetéseket

szervezett, ezek azonban kellő tömegtámogatás híján és a tagjaikkal szembeni presszió miatt hamar kifulladtak. A munkaidő csökkentését célzó mozgalmak viszont – igaz, változó intenzitással – ezt követően rendre felbukkantak nemcsak Európában, de a Brit Birodalomhoz tartozó Ausztráliában és az Egyesült Államokban is.

A humánus posztógyárhozhoz kötődik a „nyolc óra munka, nyolc óra szórakozás, nyolc óra pihenés” hangzatos szlogen megfogalmazása is. Ezt skandálták az 1856. április 21-én az ausztráliai Melbourne-ben utcára vonult kőművesek és építőmunkások is, akik elérték munkaidejük csökkentését – fizetésük megcsappanása nélkül. A nyolcórás munkaidő – ettől fogva – a szervezett munkásság általános követelésévé vált, aligha véletlen, hogy ez az igény szerepelt az 1864-ben Londonban szervezett – a munkásság nemzetközi politikai tömegszervezeteként fellépő – Nemzetközi Munkásszövetség (közkeletű nevén I. Internacionálé) vezetőinek 1866-os nyilatkozataiban és kiadványaiban is.

Május 1. azonban csak 1886-ban vált igazi szimbólummá. Ezen a napon a helyi munkásszakszervezet vezetésével

A „Munka háza”. Május 1-jei dekoráció
Andrássy Gyula szobrán az Országház
déli oldalán, 1919

nagyszabású sztrájk kezdődött Chicagóban. A tüntetések harmadik napján súlyos incidensre került sor a felvonulók és a kivezényelt rendőrség között. A konfliktus során a rendőrök tüzet nyitottak, s a lövöldözésben négy munkás életét vesztette. A másnapra szervezett tiltakozó nagygyűlésen egy anarchista a sztrájkolók közé vegyülve bombát dobott a tömeget oszlató rendfenntartó erőkre. Hét rendőr életét vesztette, ezért társaik újra a tömegbe lőttek, s nyolc munkás életét oltották ki.

Az összecsapást követő nyomozás során többeket letartóztattak (volt, akit 15 évre ítélték), sőt 1887. november 11-én, vitatott bírói ítéletekre alapozva, négy radikális kivégzésére is sor került. A következő években több emléktüntetést tartottak, a Párizsban 1889-ben megalakított II. Internacionálé pedig úgy határozott, hogy 1890. május 1-jét – a chicagói „haymarketi incidensre” emlékezve – a szervezett

munkásság nagyszabású szolidaritási demonstrációjaként szervezik meg. Az ekkor világszerte – így Magyarországon is – lezajlott tüntetések sikerén felbuzdulva a szervezet az 1891-es második kongresszusán „*valamennyi ország munkásainak közös ünnepévé*” és pihe-nőnappá nyilvánította május 1-jét.

A HAZAI KEZDETEK

A II. Internacionálén részt vettek az első magyar szociáldemokrata típusú munkáspárt, az 1880-ban alapított Magyarországi Általános Munkáspárt delegáltjai is. Hazatérve tagjai és szimpatizánsai idehaza is népszerűsítették a munkásmozgalom követeléseit – különösen a nyolcórás munkaidő bevezetését –, és maguk is a „közös ünnep”, május elseje következő évi megünneplésére szólítottak fel. „*Munkások! Elvtársak! Ne feledkeztek meg a munkás-ünnepről! Tartsátok figyelembe az 1890. évi május hó első napját. Gondolkozzatok a nyolc órai munkaidő kivívása felett*” – olvashatjuk a felhívást a párt központi közlönye, a *Népszava*

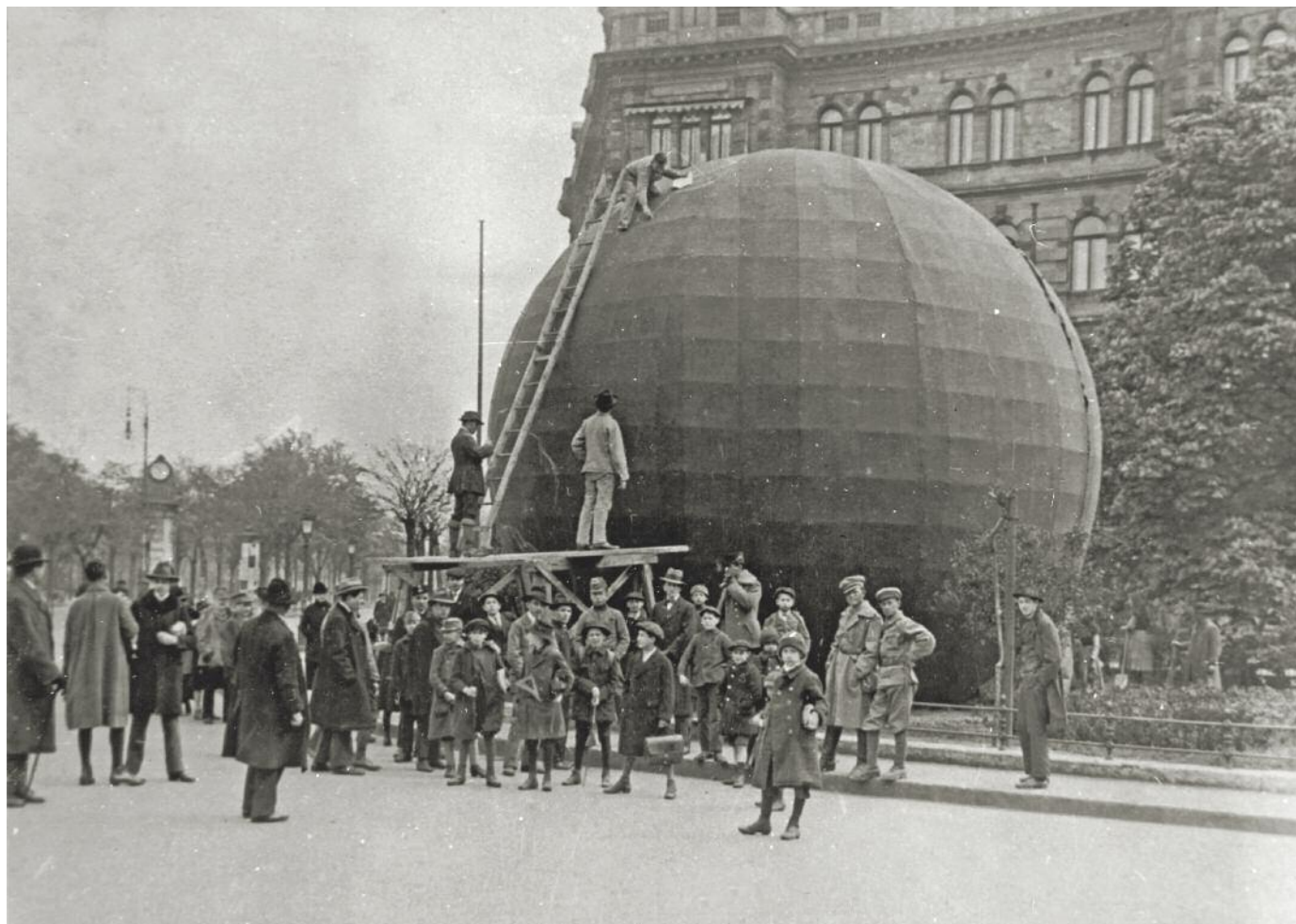
1889. december 29-i – és a következő év májusáig minden ezt követő – számának címloldalán.

A rendbontástól tartva a miniszterelnöki tisztsége mellett belügyminiszterként is működő Szapáry Gyula az 1890. május 1-jei tömegfelvonulás megakadályozására utasította a hatóságokat. A gyülekezést ugyanakkor nem tiltotta be, de jelentős karhatalmi készültséget rendelt el az esemény zavartalan lebonyolítása érdekében. Az óvatosság feleslegesnek bizonyult, a tüntetés mindvégig békés maradt. A rendezvény nélküli megemlékezésről a *Vasárnapi Újság* így tájékoztatta olvasóit: „*Budapesten példás rendben ment végbe a tüntetés, pedig nagy tömegeket hozott mozgásba. [...] A különböző gyárak, ipartelepek, munkás-egyesületek, iparos testületek mind külön csoportban indultak a városliget felé, külön színű kokárdákkal a mellükön. [...] A városligetbe érve ott aztán fölemelték a lobogókat, a feliratos táblákat, és megszólalt a zenekar. Így mentek, katonás rendben a szinkör előtti tágas mezőre. Zászlója, táblája minden csoportnak volt legalább egy-egy. Ezek fölírata: »8 órai*

munka, 8 órai üdülés, 8 órai alvás.« [...] *A zenekarok fölváltva játszották a Rákóczi-t, a Marseilleaiset, és egyéb dalokat. A gyűlés maga rövid volt. [...] Egy óra alatt véget ért a gyűlés, s a nagy tömeg ugyanabban a katonás rendben hagyta oda a ligetet, mint a hogy jött.*”

Bár a párizsi felhívásban eredetileg nem szerepelt az ünnep rendszeres megtartása, a siker hatására a szervezők elhatározták a következő évi május 1-jei ünnepségek megszervezését is, ami kiváltotta a munkáltatók ellenállását. Az 1891-es tüntetéseket több országban betiltották, nem engedélyezték a sztrájkot Bécsben sem, több helyütt ennek ellenére nem vették fel a dolgozók a munkát. Így volt ez Budapesten is, ahol – bár a belügyminiszter ezúttal már a gyülekezést is betiltotta – a munkásegysületek és a szakszervezetek felhívására mintegy tizenöt-ezernyi munkás vonult fel a fővárosban vagy használta ki a napot családi

→ Készül a május 1-jei dekoráció a Köröndön

Utcai plakátok Budapesten, 1919. május 1.

kirándulásra. A hatóságok ezúttal már erőteljesen felléptek a tüntetőkkel szemben, és több helyen erőszakos oszlatásokra, ezek nyomában pedig letartóztatásokra került sor. Ha a fővárosban nem is, néhány vidéki helyszínen összetűztek a karhatalommal. Békés megyében az Orosházáról indult tüntetési hullám végigsöpört a Viharsarok területén, a nagyszénási, békéscsabai, battonyai agrárszocialista jellegű tüntetések leveréséhez a csendőrség a sortűztől sem riadt vissza.

Néhány év alatt a munkaszüneti nap koreográfiája állandósult, és munkabeszüntetéssel, felvonulással, gyülekezéssel, politikai szónoklatokkal, agitációval, szimbólumok hordozásával, az Internacionálé és más dalok éneklésével, valamint a munkások követeléseit sűrítő jelszavak skandalálásával járt, de változatlanul a városi munkásság önreprezentációjának, nem pedig társadalmi ünnepnek számított.

1890. december 7-én megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), amely végső céljaként a tőkés társadalmi rend megszüntetését jelölte meg. Ezt követően országsszerte létrejöttek a helyi pártszervezetek, és kiépült a szakegyletek érdekvédelmi hálózata. A századfordulótól a szervezett munkások száma folyamatosan és gyors ütemben nőtt, 1912-re a szakszervezeti taglétszám meghaladta a 130 ezret, a szervezett munkások aránya pedig a fővárosban – ahol a legmagasabb volt – elérte a 30%-ot. Mind gyakrabban került sor bérsztrájkokra vagy általános választójogot és munkásvédelmi törvényeket követelő nagyszabású tömegtüntetésekre.

MÁJUS ELSEJE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT

Az első világháború kitörését követően a kormányzat betiltott minden politikai gyűlést. Két évig nem is rendeztek nyilvános május 1-jei felvonulást; az ünnepet a szimpatizánsok az azt megelőző hétfőn vagy az adott napon, munkaidő után zártkörű megemlékezések keretén belül bonyolították le. 1916-ig tartott ki a kormányzattal kötött hallgatólágos béke. A *Népszava* 1916. április 9-i számában a „szokásos

ünnepi fölvonulások” elmaradását deklarálta és a szociáldemokrata párt szervezeteit is csak esti összejövetelek lebonyolítására hívta fel. A kormányzat gondosan ügyelt arra, hogy Magyarországon ne kerüljön sor a németországihoz hasonló háborúellenes tüntetésekre, a rendőrség ezért rendszeresen tájékoztatta a belügyminisztert az ünnepi megemlékezésekről és a résztvevők hangulatáról.

A háború elhúzódásával gyorsan romló életkörülmények miatt az elégedetlen hangok egyre élesebbé váltak, az ünnepi felszólalásokban és a rendezvényekről készült beszámolókbán a közismert munkáskövetelések mindinkább kormány- és általános háborúellenes szövegekkel egészültek ki. A magyar kormányzat, tartva attól, hogy ezek a felvonulások erőszakos akciókba torkollhatnak, a háborús cenzúrára is épített. Ezért volt, hogy az 1917-es május 1-jei ünnepségekről szóló beszámolóban megszaporodtak a fehér foltok.

Tisza István miniszterelnök – aki egyre inkább a háború ellen demonstráló első számú céltáblájává vált – a tüntetést nem engedélyezte, de május 1. munkaszüneti nappá nyilvánítását igen. Rendbontás nem történt, erőszakkal sem a fővárosi, sem a vidéki felvonulások nem jártak, a készenlétbe helyezett karhatalmi erők bevetésére nem került sor. A városligeti békés népgyűlés és a másnapra hirdetett, választójogot követelő politikai sztrájk, bár túllépett a törvényes kereteken, mindvégig békés mederben zajlott. A háború alatt ez volt az első politikai sztrájk, amely lendületet adott a magasabb bérekért és az általános választójogért folytatott küzdelmeknek, továbbá hozzájárult a második Tisza-kormány 1917. júniusi lemondásához.

A TANÁCSKORMÁNY ÜNNEPE

Május 1. Szovjet-Oroszországban vált „a munka ünnepnapjává”. Az 1919 márciusában alakult Kommunista Interna-

➔ Készül a május 1-jei dekoráció a Millenniumi emlékművön, Hősök tere, 1919. április (fent)

➔ A Millenniumi emlékmű 1919. május 1-jén (középen)

➔ Népbiztosok a Hősök terén, 1919. május 1. (lent)

cionálé (röviden Komintern), amely feladatának tűzte ki a más országokban működő kommunista szervezetek elvi irányítását, hivatalos ünneppé tette a napot. A munkáshatalmat jelképező ikonikus nap és osztársadalmi esemény idehaza a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt lett hivatalos ünnepnap.

Az 1919. március 21-én puccsszerűen hatalomra jutott Magyarországi Tanácsköztársaságban a szovjet-orosz hatalomtechnikai gyakorlat és állam-szervezési mód magyarországi bevezetését kísérelték meg. Az új rend által deklarált proletárdiktatúra egyaránt szakítást jelentett a Károlyi-kormányzattal és az azt megelőző konzervatív-liberális parlamenti szisztémával, programja pedig a magyar politikai berendezkedés, a gazdasági, társadalmi és kulturális élet mély és radikális átalakításának szándékáról tanúskodott.

Az új diktatúra egypártrendszert hozott létre. A kormány szerepét a Forradalmi Kormányzótanács látta el, amelynek tagjai magukat nem minisztereknek, hanem népbiztosoknak és népbiztoshelyetteseknek nevezték. A rendszer legfőbb vezető szervének elnöki posztját a szociáldemokrata háttérű Garbai Sándor töltötte be, míg a diktatúra legbefolyásosabb vezetője a külügyi (és egy ideig hadügyi) feladatokkal megbízott kommunista népbiztos, Kun Béla lett.

A kötelező optimista és patetikus szólamokon túl a május 1-jei grandiózus ünnepségekre készülő tanácskormány helyzete kül- és belpolitikai téren sem volt irigylésre méltó. A Károlyi Mihály által egyszer már elutasított Vix-jegyzék újbóli elvetésével a diktatúra elveszítette a Párizsban januártól ülésező békekonferencia minimális jóindulatát is. A népköztársaságtól öröklött mintegy 40 ezer fős hadsereg

gyenge és zilált volt, s ennek kellett volna helytállnia az ugrásra készen álló francia–szerb intervenciók erőkkkel, valamint a csehszlovák és a román hadseregekkel szemben. Bár koncentrált támadásra a tanácskormány ellen végül nem került sor, a fegyverszüneti egyezményt megszegve április 16-án indított román támadás egyedülként is sikerrel járt. A Vörös Hadsereget megverő román haderő május 1-jére elérte a Tisza vonalát, és ellenőrzése alá vonta a Tiszántúlt. A románok sikerét kihasználva április 27-én a csehszlovák hadsereg is átlépte a demarkációs vonalat, s május 2-ra elfoglalta Sátoraljaújhelyt és Miskolcot, május 7-re pedig Salgótarját is.

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően a korábbi rendszer haszonélvezői közül sokan elmenekültek az országból, vagy idehaza maradván hallgatásba burkolóztak. Az országból Bécsbe távozó notabilitások gróf Bethlen István vezetésével 1919. április 12-én Magyar Nemzeti Bizottság (közkeletű nevén Antibolsevista Comitê) elnevezéssel nyílt ellenforradalmi szervezetet hoztak létre, amelynek célja a diktatúra mielőbbi megdöntése volt. A városi polgárságot a magántulajdon eltörlése idegenítette el a kommüntől, a kereskedők és iparosok javaik zár alá vétele miatt berzenkedtek, a módosabb parasztságot a rekvirálások, a szegényparasztság zömét pedig az elmaradt földosztás és az egyházpolitikai intézkedések (a szerzetesrendek feloszlata, az iskolai hitoktatás megszüntetése, az egyházi iskolák államosítása) fordították szembe az új rendszerrel. Szinte a társadalom egészének megütözését kiváltották a vörösteror hazai megnyilvánulásai: az erőszakos akciók, a Lenin-fiúkkal és más terrorlegényekkel foganatosított gyilkosságok,

kivégzések és rekvirálások, valamint a tanácskormány túszszedő gyakorlata.

A Forradalmi Kormányzótanács tagjait a kül- és hadügyi helyzet aggasztó hírei mellett óvatosságra intették a radikális gazdasági és társadalmpolitikai program feszült lakossági fogadtatásáról árulkodó jelentések és – ezzel összefüggésben – a sporadikus ellenforradalmi megmozdulások. Az intenzitásukban eltérő, de a kommün időszak alatt szinte folyamatosan fel-felbukkanó ellenforradalmi mozgalmak a lakosság tűrőképességének végét és az egyre növekvő indulatot jelezték. Bár a hazai művészvilág képviselői közül kezdetben sokan lelkesedtek a kommünért, a radikális intézkedéseket tapasztalva utóbb sokan kiábrándultak és megváltoztatták korábbi álláspontjukat. A diktatúra legfőbb támaszának szinte végig a gyári munkásság, a bányászok és az uradalmi cselédek számítottak.

A tanácskormány mindent megtett, hogy a nyugtalanító helyzet ne árnykolhassa be a készülődő ünnepségeket, és ehhez a végig csúcsra járatott sajtópropaganda segítségét is igénybe vette. A *Népszava* 1919. április 30-i számának vezércikke a román támadást – a forradalmi ideológia elvárt értékelési szemájának megfelelően – „*Hohenzollern Ferdinánd bojárjainak*”, összességében pedig a „*nemzetközi kapitalizmus szocializmus elleni*” támadásaként értékelte és a Tanácsköztársaság megvédésére szólított fel. Böhm Vilmos e napon közölt nyilatkozatában a csüggedés elkerülésére buzdított. Sőt, a hadügyi népbiztos még ennél is tovább ment: a frontkatonák hangulatát a vereségek ellenére az „*elképzeltető legbizakodóbbnak*” értékelte, annak pedig – állapította meg –, hogy most „*a románok*

TETŐTŐL TALPIG VÖRÖSBEN

Külsőségeiben is fantasztikusan nagyszerű lesz Budapest képe május elsején. A főbb útvonalak teljes díszben fognak pompázni. A milleniumi emlékművet tetőtől-talpig vörössel vonják be; csak azok a betűk fogják tarkítani, amelyek a kommunizmust dicsőítik. Vörösbe borul az Iparcsarnok homlokzata is, amelyre egy gyönyörű freskót festettek. Ünnepi díszt ölt a Városligeti tó. Középre szigeteket építenek; itt fog állni a három méter magas Vörös ember, szoborra alakítva át a *Népszava* ismert plakátját. Este a Széchenyi-sziget történelmi csoportját vörössel világítják ki. Gaz-

dagon díszítik az Andrássy-utat, a házak bizalmiférfiait fölszólják, hogy a lakók vörös szőnyegekkel, takarókkal és zászlókkal díszítsék a házakat. Ahol nincs vörös zászló, ott kapnak. Csupa vörösség lesz a nyugati pályaudvar környéke, a Berli-ni-tér, a Ferenc József-tér, a Gresham-palota, a Deák Ferenc-tér, a dunai hidak és az Alagút. A Citadellán este tűzijáték lesz. Nagyon díszítik föl a Vérmezőt, ahol népünnepély és a Margit-szigetet, ahol gyermekünnepély lesz.

(*A vörös világnépe, Népszava, 1919. április 18., 2. o.*)

öt-tíz községet elfoglalnak-e, nincs jelentősége a nemzetközi forradalom szempontjából”.

GRANDIÓZUS ELŐKÉSZÜLETEK

Ebben a labilis helyzetben került sor a május elsejei ünnepségek országos megszervezésére és lebonyolítására. Egyértelmű volt, hogy az ünnepet a rendszer szűkülő bázisának és megroggyant legitimitásának belföldi megerősítésére és nagyszabású erődemonstrációra használják fel. A hatékony szervezőmunkát segítette, hogy használható mintákhoz tudtak nyúlni. A „nagy emberek” temetési, melyeket a politika rendre igyekezett saját céljai szolgálatába állítani, egyértelműen ilyenek számítottak.

A „Nemzet Számúzóttjének”, Kosuthnak és egyik legkedveltebb írójának, Jókainak a temetési procedúrája, valamint a hazai forradalmi hagyomány – Kossuth melletti – legfőbb hőségének tartott Rákóczi hamvainak kassai újratemetése egyaránt megfelelő előképnek tekinthető. A legfontosabb mintaként az 1896-os millenniumi ünnepségek – különösen ennek fővárosi kiállításai – szolgálták, közvetlen élményt viszont a szovjet-oroszországi, különösen a pétervári és moszkvai május elsejék tömegrendezvényei je-

lentettek. Mindezek mellett építettek a Tanácsköztársaság alatt lebonyolított toborzórendezvények, csapatszemlék és forradalmi tömeggyűlések szervezési munkálatai során szerzett tapasztalatokra is.

A grandiózus előkészületek mellett kezdettől figyelmet fordítottak a lakosság hangulatának javítására is. A propaganda szolgálatába állított újságok hasábjai hetek óta hangzatos szalagcímekkel és „előkészítő felhívásokkal” ösztönöztek a közelgő ünnep eseményein való részvételre. A nagyszabású rendezvény megszervezésével az előző évi oroszországi május elsejei ünnepség vizuális propagandájáról közvetlen tapasztalatokkal rendelkező hadügyi népbiztoshelyettes, Szamuely Tibort bízták meg. A Forradalmi Kormányzótanács április 14-i ülésén tárgyalt először a szervezés anyagi költségeiről. Ekkor Landler Jenő belügyi népbiztos előterjesztésére a rendezvények lebonyolítására 250 ezer koronát irányoztak elő. Ezt négy nappal később – aligha függetlenül az április idusán bekövetkező román támadástól – Szamuely Tibor javaslatára négymillió koronára növelték, és ekkor határoztak arról, hogy „májusi ünnepeket kell tartani a falvakban is”. Április 26-án született döntés arról, hogy az „ellenforradalmi elemmé” válás veszélyének leginkább kitett köztisztviselők, postások, mozonyvezetők megnyerésére a fizetésü-

A Werbőczy- és Pázmány-emlékművek vörös drapériás díszletben, Budapest, Kígyó tér, 1919. május 1.

kön felül május 1-jén 300 koronát utalnak ki. A Tanácsköztársaság kikiáltása napján kiadott – sokat bírált – II. számú, alkoholelleses rendeletet viszont erre a napra sem oldották fel, és az ünnepen megjelenés „önkéntességét” hangsúlyozva erre a napra munkabért sem fizettek.

Szamuely Tibor az előkészítő művészi munkálatok irányításával a díszlet- és pavilontervezőként működő Falus Eleket, valamint Bíró Mihályt, a vörös kalapácsos embert ábrázoló „Népszavaplakát” révén ismertté vált grafikus bízta meg. Vezetésükkel számos neves szobrász, iparművész, plakátkészítő és grafikus dolgozott feszített tempóban a felállítandó díszleteken és az „útvo-*nalak építészeti hatását*” fokozó hatalmas szobrokon. Az alkotások elkészítéséhez szükséges helyet a „Tattersalnak” nevezett egykori lóvásártér udvarán és a városligeti Iparcsarnokban biztosították. Április közepétől már több lap közölte az ünnepi menetrendet, közölték a felvonulók sorrendjét, a tervezett helyszíni dekorációkat, valamint a lebonyolítás módját. Mindezeket túl a Kormányzótanács, hogy nyomatékosítsa az ünnep kiemelt jelentőségét, az

április 30-án közzétett, LXXX. számú rendeletében május elsejét a proletár-állam ünnepévé és kötelező munkaszüneti nappá tette.

A FŐVÁROS ÚJ DEKORÁCIÓI

A május 1-jei ünnepségsorozat eszközei és kellékei teljes mértékben tükrözték a diktatúra szimbolikus „térfoglalási” törekvését. Ez – központi helyzetéből és szerepéből adódóan – Budapest tekintetében volt a legszembetűnőbb. A grandiózus díszletek, a felállított szobrok és díszítmények a „*régi gonosz gőg dölőfős megtestesítőjének*” minősített főváros jelképes elfoglalásához biztosítottak kulisszát. Az újságok szalagcímei már előre a munkásmozgalmat jelképező vörös szín dominanciájáról harsogtak. Az adott napon végül – ahogy azt a *Népszava* egyik beszámolója megidézte – „*a vörös Budapest vörös pompájú utcáin végighömpölygött a dolgozók tömege*”. Az elkészült dekorációk az avantgárd művészet forma-

nyelvét közvetítették – ez számított ugyanis a Tanácsköztársaság Művészeti Direktóriuma által a leginkább preferált haladó irányzatnak.

A szuggesztív színek és az utcai térformák erőteljes szerepeltetése a magát progresszívnek tekintő diktatúra látványos szakítását hangsúlyozta az ancien régime „idejétmúlt” historizmusával. Ugyanez figyelhető meg a felállított és eltüntetett szobrok kapcsán is: a munkásmozgalmat nevesített vezérei és tipizált alakjai heroikus, erőteljes gesztusaikkal és túlméretezett formájukban az alant vonulók fölé magasodtak. Ezzel szemben a feudális elnyomásként értékelt bukott rendszer „hőseinek” szobrait szimbolikusan is igyekeztek eltüntetni a térből, ami ezzel egyidejűleg a nemzeti emlékezetből való kiradírozás szándékát is mutatta.

Az aprólékos előkészületeket követően a május 1-jére virradó főváros egészen megváltozott képet mutatott. Az ország központjának szimbolikus helyszínein, közkedvelt terein és utcáin az előző hetekben készített szobrokat és

dekorációkat helyeztek el, számos régi szobrot és emlékművet új emelvényekkel takartak el, a kiemelten fontos középületeket pedig vörös girlandokkal díszítették fel és ugyanilyen színű drapériába burkolták. A másfél évtizeddel korábban befejezett Országház főbejáratát gazdagon feldíszítették. A bejárat előterébe két vörös oszlopot helyeztek, tetejükön egy-egy földgömbbel, amelyeken a kontinenseket is vörös színnel ábrázolták. Ez a propaganda által sulykolt világforradalom közelgő győzelmébe vetett hitet és ennek vizuális szemléltetését mutatta. Zala Györgynek az Országház téren felállított Andrássy lovas szobrát eltakarták. Fölé a „Munka házána” keresztelt, fából készült építményt ácsolták, amelynek rövidebb oldalai elé egy-egy fegyveres munkást formáló gipszszobrot állítottak. Alul körben Faragó Géza és Székely Andor allegorikus pannóit helyezték el, a frízen pedig a Forradalom és a Világszabadság mezíten allegorikus nőalakjai tűntek fel, akik az ábrázolásokon az egyes társadalmi osztályokat megszemélyesítő alakok menetét vezették. Az építmény – amelyre a „*Dicsőség a munkának*” feliratot írták – tetejére egy Napszimbólum is került. A téren még három szobor kapott helyet: Istók János *Munka* című alkotása, valamint Lenin és a néhány hónappal korábban meggyilkolt német marxista forradalmár, Karl Liebknecht mellszobrai.

A Ferenc József teret (mai Széchenyi tér) a forradalom másik kiemelt hőseinek, Karl Marxnak a szobra díszítette. A névadó öt méter magas szobra mellett a hely kiválasztása is a gondos kompozíciót mutatja. A „bukott rendszerrel” való szimbolikus szakítást hangsúlyozta, hogy a kommunista munkásmozgalmat legfőbb teoretikusának egész alakos szobrát állították a Ferenc József királyi koronázása alkalmából emelt koronázási domb helyére – egy vörös drapériával burkolt emelvényre. Az ország másik kiemelt középületét, a budai várpalotát is átalakították: a kupola koronáját az ókori szimbólumból a nagy francia forradalom – és a szabadság – jelképévé vált frigiai sapkával takarták le, s az egész épületet vörös drapériába „öltöztették”.

A város budai oldalán, a magyar jakobinus mozgalom vezetőinek kivég-

Szabó Ervin gipszszobrát készítik a május 1-jei dekorációhoz, 1919. április vége

A becsomagolt Gellért-szobor, 1919. május 1.

zési helyére, a Vérmező közepére hatalmas vörös szarkofágot építettek, „Martinovics” felirattal. A diktatúra történelemszemléletét tükrözte, hogy ugyanezen a téren egy hatalmas Lenin-szobrot is elhelyeztek. A szimbolika bizonyára a jakobinus mozgalom és a nemzetközi kommunizmus közti kapcsolatot hangsúlyozta. De a rendszer a szimbolikus politizálással másutt is nyomatékosította, hogy kiket tekint előképeinek és hőseinek, és kiket tart ellenségeinek. Amíg a Petőfi téren álló Petőfi-szobor ünnepi díszítést kapott, addig a városligeti Millenniumi emlékmű „reakciós” királysobrait vörös textíliával takarták le.

A mai Hősök tere a főváros egyik olyan kiemelt, központi helyének számított, ahol az 1919. május 1-jei ünnepi átalakítás a legradikálisabb volt. A félköríves vörös óriásdrapériára a „Világ proletárijai egyesüljete!” kommunista jelszó került, a körívek két oldalára pedig Uitz Béla pannóit helyezték. Ezek a proletárdiktatúra két legfontosabb társadalmi csoportját emelték be a tér szimbolikájába. Az egyik a városi proletariátust, a másik a földműves szegénység jellegzetes alakjait ábrázolta. A tér fölé magasodó középső oszlopot – tetején a Szent Koronát

tartó Gábel arkangyal szobrával – hatalmas „architektonikus kiképzéssé” alakították, de elfedték az előtte álló Árpád-szobrot is. Ennek a helyére egy kilenc méter magas „három csoport” állítottak. A szoborkompozíció közepén Marxtól ábrázolta, oldalain egy bányamunkással és egy vasmunkással. A sors pikantériája, hogy ez utóbbi az eredeti alkotó keze munkáját dicsérte: készítője ugyanaz a Zala György volt, aki a nagy Millenniumi emlékmű Gábel arkangyalos szobrát, a Háborús és Béke allegorikus szobrát, négy királysobrot, valamint majdnem az összes domborművet készítette.

Gábel szobrához hasonlóan a Gellérthegyen álló Gellért-szobrot is megváltoztatták. Szent Gellért alakját vörös és sárga paravánnal takarták el, a mögötte lévő oszlopsort pedig a Millenniumi emlékmű királysobraihoz hasonlóan vörös drapériával fedték be. Az alatta lévő vízcsurgóhoz egy hatalmas allegorikus pannót helyeztek, a festményre pedig a „Dolgozások és tettek paradicsom” szalagfelirat került. A kép jobb oldalán egy lángpallossal hadonászó izmos alak kergeti ki a jól öltözött tőkéseket (egyikük pénzeszsákkal a kezében menekül), középen egy család (kalapácsos munkás, nő és két

gyermek) tart a kép bal oldalán szereplő vastag fa felé. A fa tövében egy szakállas, könyvet olvasó öreg ül. A fa és a bölcs öreg motívumpár – ha jól sejtjük – a Tanácsköztársaságnak a „dolgozó proletariátus” műveltségi szintjének emelésére tett erőfeszítéseit jelképezte.

A Deák téri Anker-palota előtt 1915-ben felállított Nemzeti áldozatkészség szobrát szintén elfedték. „Helyére” vörös drapériákkal dísztribűnt építettek, amelynek központi homlokzatára a forradalom lángjainak stilizált ábrája került, a tribűn két oldalát pedig Lenin és Szabó Ervin mellszobrai díszítették. A Berlini tér (ma Nyugati tér) közepére „kör alakú kiképzést” helyeztek, melyet vörös posztóval vontak be. A „kolosszális nagy vörös dob pereméről gigászi dárdák hegye fut a magasba, s a dárdákra kötött veres szalagokkal ördögi táncot jár a szellő” – olvashatjuk a tér átalakításáról készült tudósításban. Az egész kompozíciót Bíró Mihály kalapácsos emberének négy gipszmása állta körül – a világforradalom erejét és terjedését jelölve –, a négy égtáj felé len-

PIROSLÓ ARC ÉS BÜSZKE ÖNTUDAT

Az idén május elseje Magyarországon a proletárság diadalmas fölszabadulásának ünnepe lesz, miután Oroszországban már tavaly is az volt. És remélhetjük, – hiszen addig még két hetünk van és két hét manapság milyen nagy idő! – remélhetjük, hogy több más országok proletársága is már a kivívott, kész fölszabadulást fogja az idei május elsején ünnepelni, valamennyi ország proletárjai pedig abban a biztos tudatban, hogy az ő fölszabadulásuk sem késhetik sokáig. Nagy ünnep lesz, világgraszoló ünnep, amelyen feledésbe megy a szerény három nyolcas, mert a világ proletárjai már nem részletreformokért küzdenek, hanem teljes fölszabadulásukért, a tőke uralmának teljes megsemmisítéséért, a kizsákmányolás és az osztálykülönbségek végleges eltörléséért.

A magyarországi proletárság ezen a május elsején – az orosz testvérekkel együtt – a világ népeinek élén halad, piros zászlókkal, örömtől és büszkeségtől pirosuló arccal és azzal a büszke öntudattal, hogy mi megtettük kötelességünket. És a világ népei felénk fordulnak bizakodva és reménykedve. Rajtunk a világ szeme. A mi ünnepünk tehát olyan legyen és olyan lesz, amilyent még

nem látott ez az ország és nem látott a világ. Hiszen nem is volt még a világtörténelemnek nagyszerűbb eseménye, mint az, amelyik most megy végbe a szemünk láttára: az ősi osztálykülönbségek és osztályellentétek megdöntése, a dolgozó embereknek embersorba emelése és a kizsákmányoló zsiványoknak embersorba kényyszerítése.

Magyarország és különösen Budapest ünnepe méltó lesz ahhoz az óriási világeseményhez, amelynek tanúi vagyunk, amelynek bekövetkezéséért küzdöttünk. Öröm és boldogság minékünk mindnyájunknak, dolgozó és küzdő proletároknak, hogy ezt a rég megálmodott korszakot megérhettük; öröm és boldogság mindnyájunknak, hogy kegyetlen testvérharcokban való vérzés helyett a már kész győzelmet és az új társadalom befejezett alapkövetését ünnepelhetjük; öröm és boldogság, hogy mint pionérok haladhatunk a világ proletárjainak élén vörös zászlóinkkal, vörös néphadseregünkkel, a jövőt biztosító gyönyörű testvéri egységünkkel.

(A vörös világünnep, Népszava, 1919. április 18., 2. o.)

dítve kalapácsukat. A proletárhatalom erejét szemléltette az Üllői út és a József körút sarkán helyezett nagyméretű szobor, amely kalapácsot tartó öklöt formázott.

Külön dekorációt kapott a budai Váralagút Duna felőli bejárata is. Jobb oldalához szintén egy „kalapácsos ember” került, bal oldalához pedig egy ugyanúgy négy méter magas, fegyveres vöröskatonát állítottak. A régi renddel történt szakítást hangsúlyozva az alagút csúcsán elhelyezett ország címert letakarták, helyére egy függőleges helyzetbe állított kalapács került. Tetejére vörös csillagot tettek, amelynek közepébe egy keresztbe rakott ekét és kalapácsot helyeztek. Az alagút feliratot is kapott: „Március 21. Proletárdiktatúra. Május 1.” A szimbolikus átépítések és eltakarások példáit bővítették a Kígyó téren (mai Ferenciek tere) felállított diadalkapuk is, amelyek Pázmány Péter és Werbőczy István szobrai rejtették el. A vörös drapériával bevont kapuk egy-egy sarkára hatalmas vörös földgolyóbisok kerültek, amelyekből zászlók álltak ki. A forgalmas helyre tett diadalkapukat feliratokkal is ellátták. Egyikre az „Éljen a Nemzetközi Szovjetköztársaság”, másikkra az

← A „kalapácsos ember” és a vöröskatona. Az alagút bejáratának ünnepi dekorációja 1919. május 1-jén
→

„Éljen a Nemzetközi Proletárföderáció” szlogen került. Baross Gábornak a Keleti pályaudvar előtt álló szobrát szintén körbedeszékkázták, a vörös drapériával bevont építmény széleihez lánzsákat, tetejére vörös csillagot helyeztek. A Köröndön (mai Kodály körönd) álló szobrokat – Zrínyi Miklós, Bocskai István, Bethlen Gábor és Pálffy János szobrait – hatalmas vörös földgömbökkel takarták le.

A Margitsziget 1900-ban átadott lehajtóházhoz a „Proletáranya” nagyméretű szobra került. A kezeit imádság-szerűen összetevő, tekintetét magasra emelő nőalak mögé vörössel dekorált diadalkaput építettek, „Gyerekek tietek a jövő” felirattal. E felirat fölé az 1919-es évszám került, valamint a kapu tetejéről magasba nyúló rúd végére egy vörös csillagot helyeztek. A margitszigeti sétány pavilonjára a „Világ proletárjai egyesüljete!” és a még hangsúlyosabb „Mindén a mienk!” feliratot írták ki. Vörös kaput emeltek az Iparcsarnok bejáratához is. Ennek központi felirata a „Világ proletárjai egyesüljete!” lett, bal oldalára az „Éljen Lenin, a világ proletariátusának vezető!”; jobb oldalára pedig az „Éljen a proletárdiktatúra!” felirat került. Erre a napra készülve átalakításokat hajtottak végre a Városligeti-tavon is. A han-

gatos tó közepére kis szigetet építettek, amelyre Bíró vörös kalapácsos emberének háromméteres szobra került. Az említettekén túl a főváros több más szimbolikus helyszíne is az ünnepnek megfelelő forradalmi „öltözéket” kapott. Vörös drapéria díszítette a Múcsarnokot, a Szépművészeti Múzeumot, a Vígszínházat, az Oktogon teret, a Lánç-, az Erzsébet és a Margit hidat is. Erre a napra vörös burkolatot kapott a Tanácsköztársaság leghírhedtebb terrorcsapata, a Lenin-fiúk lakatanyájaként működő Batthyány-palota is, amelyre a „Kun-Vágó laktanya” és a „Lenin-fiúk” feliratot írták ki. A fővárosi utcákon a „burzsoázia meghódított kővárainak” titulált hatalmas bérpalotákra is „vörös egyenruha” került. Az egységes utcakép kialakítása érdekében kiadott utasítás értelmében a házbizalmiknak ügyelniük kellett arra, hogy a lakók mindenhol vörös szőnyegekkel, takarókkal, lepedőkkel és zászlókkal díszítsék fel az utcafrontra néző ablakokat és erkélyeket.

ÁLTALÁNOS MOZGÓSÍTÁS

A városkép radikális megváltoztatása és a grandiózus ünnepi vörös dekorációk mellett egész napos programok

A Baross-szoborra épített dekoráció a Keleti pályaudvar előtt, 1919. május 1.

és látványosságok várták a felvonulókat. De ahhoz, hogy az ünnep valóban a Kormányzótanács óhajának megfelelően „dübörgő seregszemle” és a „magyar proletárság gigászi demonstrációja” lehessen, elengedhetetlen volt a magas részvételi létszám a rendezvényeken. A sajtóban ezért már előre figyelmeztették a lakosságot, és felhívásokkal rendre nyomatékosították, hogy „minden proletárnak erkölcsi kötelessége a májusi fölvonuláson részt venni”.

Az egyes városrészek lakóinak gyülekezése – az újságokban közölt meghatározott rend szerint – már kora reggel elkezdődött, a felvonulók menete pedig ezt követően a kiválasztott útvonalakon haladt. A budaiaknak a Vérmezőn, a pesti városrész lakóinak pedig a Városligetben és a Népligetben volt a kijelölt találkozóhelyük. Az egyes csoportok, szakszervezetek, gyári munkások és foglalkozásuk szerint csoportosuló saját zászlóikkal és tábláikkal vonultak fel. Az esetleges kavargódás elkerülése érdekében a meneteket egymással telefonos összeköttetésben álló „menetrendező bizottságok” kalauzol-

A Kossuth Lajos utca az Astoria kereszteződéséből nézve, Budapest, 1919. május 1.

ták egy „rendezői központ” utasításainak megfelelően. A többnyire hatos és nyolcas sorokba rendezett felvonulók mellé intézők voltak beosztva.

A rendezvény internacionalista jellegét és a proletárállam nemzetközi bégyazottságát hangsúlyozták a Magyarországi Nemzetközi Szocialista–Kommunista Föderáció felhívására felvonuló „nemzeti szekciók” csoportjai, amelyek saját nyelvükön írt táblákat hordoztak. A reggel fél nyolckor a Rózsa utcából induló *„nemzetközi menetben”*, német, székely, román, lengyel, orosz, cseh, tót, délszláv, bolgár és török elvtársak képviselői is felvonultak. A propaganda előszeretettel emelte ki ezt a motívumot, amelyet a felszabadult proletárok testvéri összetartozásának egyértelmű bizonyítékaként értékelt.

A világháború rokkantjaiból is külön csoportot állítottak fel. Ők a Batthyány tértől vonultak nagy vörös zászlóval, amelynek tetején *„egy kis mankó és egy fabot volt”*. A rokkantak mögött külön csoportot képeztek a hadiözvegyek, akiket a postások, színészek, tanítók, banktisztviselők és az ipari munkásság csoportjai követtek. Nagy látványosság-

nak számított, hogy az egyes szakmák képviselői a foglalkozásukat jelölő, túlméretezett papírmásé szimbólumokat is hordoztak. A „mozimunkások” hatolvas szekérrel és óriási filmtekerccsel, a húsipari dolgozók hatókrös fogattal haladtak, a csepeli lőszergyári munkások pedig ember nagyságú töltényt vittek a menetben. A MÁV gépgyár több kocsival vonult fel, egyikre egy gép, másikra egy mozdony, harmadikra pedig egy vasúti híd makettje volt szerelve. Akadtak csoportok, amelyek kisebb-nagyobb performanszokkal is előrukkoltak. A kovácsok három képviselője egy szekéren kalapáccsokkal egy túlméretezett üllöt ütött, a parasztság képviselői pedig szintén szekérre pakolt stilizált cséplőgéppel vonultak, amelyen egy vasvillás, parasztruhás férfi, mögötte pedig búzakalászt tartó asszonyok álltak. Egy külön szekér vörös ruhába öltöztetett gyermeket szállított. Oldalára nagy betűkkel *„A ti jövőtökért dolgozunk!”* feliratot helyeztek. A vonulók közül messziről kintúntek a fehér egyenruhájukban lépkedő tengerészek.

AZ ÜNNEPI PROGRAMOK

A párttitkárság előre kijelölte az ünnepi szónokokat. Azokon a helyszíneken, ahova erre a napra ünnepi emelvénye-

ket állítottak (Vérmező, Iparcsarnok, Margitsziget stb.), szóltak a megjelenetekhez, de ünnepi beszédek hangzottak el a főváros több vendéglőjében, kávéházában és színházában is. A megjelentek nagy száma miatt a nagyobb befogadóképességű tereket is kihasználták. Ilyen volt a Beketow-cirkusz, az Angol Park, az FTC és az MTK pályája, valamint a Népliget és az Ügető is, ahova tömegrendezvényeket szerveztek.

A Városligetben a Tanácsköztársaság első számú vezetői is beszédet mondtak: a népbiztosok közül szerepelt itt Kun Béla, Landler Jenő és Bokányi Dezső, de szót kapott a népbiztoshelyettes Ágoston Péter is. Az elhangzott beszédek a Tanácsköztársaság történelmi küldetéséről, a diktatúra legitimitásáról és a forradalom vívmányairól szóltak. Május elseje jelentőségét és a nap kitüntetett szerepét minden felszólaló kiemelte. Egy-egy szöveg ugyanakkor érintette a kommün ingatag katonai helyzetét is, ám ezek csak arra szolgáltak, hogy az összefogás szükségességét hangsúlyozzák. A kötelező optimista végszó a „végső győzelembe” vetett feltétlen hitről ezekből sem maradhatott ki.

A felvonulókat és a bámészködókat az útvonalak mellett elhelyezett cigánybandák, alkalmi társulatok, proletárzenekarok és dalárdák szórakoztat-

ták. A Mátyás-templom és a Bazilika tornyából toronyzene szólt, az Operaház erkélyén pedig az Opera húsztagú zenekara játszott. Erre a napra a felvonulók által érintett utcákat bőségesen teleplakátolták a Kormányzótanács falragaszaival. Fél 10-kor sokak örömeére hét repülőgép is megjelent a város felett. Ezekről a repülőgépekről időnként röplapokat szórtak a vonulók közé, de filmfelvételeket is készítettek. A dísztribünök felszólalói, miután a beszédek befejezték, különféle zenekaroknak adták át a helyet. Ilyenkor közös éneklésekre került sor, a Marseilles és az Internacionálé mellett más kommunista indulókból is válogatva. Kora délután a politikai rendezvényekről a felvonulók szétszéledtek és elindultak a könnyed szórakozást kínáló „népmulatságok” helyszíneire.

Haladni zavartalanul lehetett, legalábbis gyalog, a fővárosi közlekedést ugyanis reggel nyolctól felfüggesztették, a villamosközlekedés csak este hétkor indult újra. Az élelmiszerüzletek ezen a napon csak délelőtt tíz óráig lehettek nyitva, ezért külön hangsúlyozták, hogy mindenki vigyen magával elegendő ételmezt és megfelelő ivóedényt. A forgalmas helyek közelében ivóvízautomatákat állítottak fel, összesen több mint kétszázat.

Ezen a napon zárva maradtak a múzeumok, a Szépművészeti Múzeum ki-

vételével. Ide a látogatók a rövidített nyitvatartási időn belül ingyenes belépőjeggyel tudtak bejutni. Sokak örömeére a szabadban lévő vendéglők késő estig nyitva tartottak. Öt dunai gőzös az Eötvös téri hajóállomásról néhány óránként sétahajózásra vitte a szak szervezeti jeggyel rendelkezőket, estig több mint tizennégyezer embert. A déli felzárkózást a fővárosi művészek tartottak előadásokat.

A városban ezen a napon különféle sporteseményeket is rendeztek. Az amerikai úti ügépályán atlétikai versenyszámokat (futóversenyeket, kötélhúzást és akadályversenyeket, valamint tréfas versenyeket) bonyolítottak le. Fél kettőkor a Thököly úti pályán futballmeccs kezdődött, a Millenáris pályán délután háromkor kerékpár- és motorkerékpár-verseny indult, amelyre vöröskatonákból álló csapatok is nevezhettek. Az egyik legnagyobb utcai látványosságnak a reggel nyolckor az Andrássy út elejéről elstartolt futóverseny számított. A közel két és fél kilométeres táv a Millenniumi emlékmű mögötti városligeti híd közepéig tartott. A több ezer ember által követett eseményen majd minden sportegyesület részt vett, egyesületi dresszekben, összességében több mint ötszáz futóval. Az útszakaszt a híradások szerint a leggyorsabban, 9 perc 45 másodperces idővel a Munkás Testedző Egyesület

Vonulók az Andrássy úton – légi felvétel

egyik csapata futotta le. Nyereményük egy értékes dísz tárgy volt, és az első tíz csapat minden tagja (körülbelül száz fő) emléklapokot kapott.

„A Margit sziget május elsején a gyermekeké lesz” – hirdették az újságok cikkei. Az egész napos margitszigeti gyermekprogramokra legalább húsz ezer gyermeket vártak. A szigetet déltől lezárták, délután két órától pedig csak gyermekcsoportokat engedtek be. A legkisebbek gazdag programok közül válogathattak. A Magyar Atlétikai Club pályáján atlétikai és futballmérkőzéseket nézhettek meg, a sziget több pontján pedig mesét hallgathattak. Gyermekszínház, szabadtéri színpad és operaballet, valamint ifjúproletárok színelőadásai is szórakoztatták a jelenlévőket. Az önfelelt kikapcsolódás mellett gondoskodtak a gyermekek élelmézéséről is: uzsonnára lekváros kenyeret és „harmatvizet” kaptak.

Az est lezárással díszvilágítás kezdődött, a városligeti Széchenyi-szigetet vörös fényvel világították meg. A szabadtéri helyszínek után a színházaké, moziké és hangversenyeké lett a főszerep. A fővárosi orfeumokban ezen a napon egymás után több előadásra is sor került. A Vígszínházban a *Karnyó-*

A NAGY MÁJUS ELSEJE

AZ EST TUDÓSÍTÁSA A VÖRÖS
ÜNNEPLŐBE ÖLTÖZTETETT
BUDAPESTRÓL

1919. május 1.

Túznél vörösebben, vérnél pirosabban, a szabadságok tavaszának minden gerjedelmével égve közelít, sőt már itt is van: a nagy május! A magyar szovjet-köztársaság boldog proletárjainak dolgos keze vörös ünneplőbe öltözteti Budapestet. A burzsoázia meghódított kóvárain, a hatalmas bérpalotákon csintalan szellő ráncigálja a vörös drapériát, mintha csak a házak idegenkednének a szokatlan új köntös ellen. Na de kezdik megszokni s engedelmesen túrni a vörös egyenruhát.

Amerre a szem lát, végestelen végig vörös az utca s egyre inkább úrrá lesz rajta ez a minden cifra pompánál, tarthatósnál különb, hatalmasabb, beszédesebb díszítés, a forradalom és a szabadság vörös ornamentikája. A több százezer méternyi vörös szövet elképzelhetetlen sok formában érvényesülve szolgálja az ünnep harmóniáját. A rendező művészek száz- és százféle és szebbnél-szebb ünnepi objektumokat terveztek, melyeknek művészi formáit vörös szín fogja be, hirdetve az ideai proletár május örök dicsőségét.

1919. május 2.

Vörös a pályaudvar, vörös a Lánchíd, Margit híd, Erzsébet híd, vörös a Liget, vörös a Vár, vörös a Vérmező, vörös ennek a nagy városnak minden íze, porcikája. A forradalom kérlelhetetlen színe minden más tónust elnyom, csak itt-ott kegyelmez némi kis zöldet a természetnek és valami fehérét a szociális forradalom szabadsághősei emlékének. Marx, Engels, Lassalle, Lenin gigászi méretű fehér gipszszobrai tündökölve ragyognak ki a pompa vörös tengeréből.

nét, a Nemzetiben a *Vízkeresztet*, A Magyar Színházban pedig a *Szókimondó asszony*át adták. A Király Színház a *Corneville-i harangok* műsorra tűzésével az operettrajongóknak kedveskedett. Több fővárosi orfeumban forradalmi szavalatokkal és munkásmozgalmi dalok éneklésével kezdődtek az előadások, de elhangzottak ünnepi be-

szédek is. A mozik négy órától induló vetítéseit ünnepi szavalatok és az Internacionálé éneklése vezették be. Az ünnepre tekintettel a május 1-jei vetítésekre a jegyeket féláron árusították. Az egész napos ünnepsorozatot a késői órákban a Citadelláról indított tűzijáték zárta le, miközben a Dunán közlekedő hajókon a proletárdalárdák az Internacionálét énekeltek.

A megjelentek számát az újságok félmillió és hatszázezer fő közöttre becsülték. Mivel sejthető volt, hogy a felhívásnak köszönhetően sokan megjelennek, az ünnepségek zavartalansága érdekében komoly biztonsági előkészületek történtek. A karhatalomriadókészültséget tartott fenn, a felvonulások útvonalán és a forgalmas köztereken megerősített őrségek és a rendőrség egységei teljesítettek szolgálatot, a felvonulásoknak helyet adó tribünök előtt pedig kivezenyelt vörösörök biztosították a kordonokat. Budapest fontos csomópontjain és a tömegrendezvények helyszínein a fővárosi mentőszolgálat is ügyeleket állított fel, zöld zászlóval jelölve állomáshelyeit. Az elővigyázatosság nem volt szükségtelen: a felvonulás során közel százötvenre volt tehető azok száma, akik rosszul lettek és ellátásra szorultak.

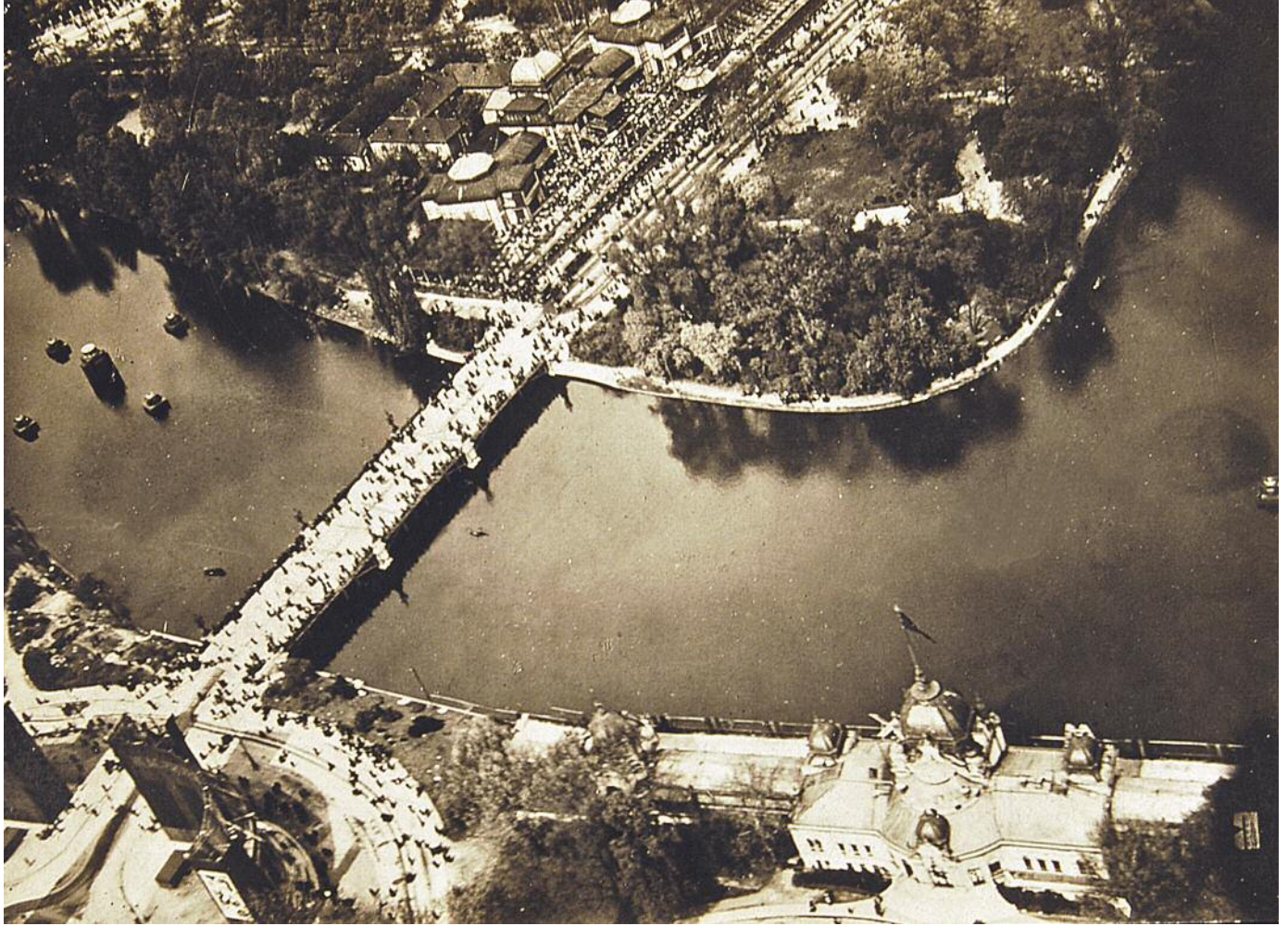
VIDÉKI RENDEZVÉNYEK

Bár a fővárosi előkészületekkel és az ünneplés méreteivel egyik város és falu sem konkurálhatott, a Tanácsköztársaság vezetősége a Kormányzótanács április 18-i döntésének megfelelően nagy hangsúlyt fektetett a vidéki rendezvények megszervezésére is. A helyi rendezvények menetrendjéről már az április végén kiadott újságok beszámoltak, a forгатókönyvet és a felhívásokat ugyanakkor külön nyomtatványokban is ismertették. Mivel központi törekvés volt, hogy ezek a vidéki ünnepségek szintén tömegrendezvények legyenek, itt is ösztönözték a minél nagyobb számban való megjelenést. A nyomtaték kedvéért egyes nagyobb városokban a Tanácsköztársaság vezető tisztségviselői közül is többen megjelentek: Vágó Béla belügyi népbiztos Szolnokon, Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos pedig Kaposváron mondott beszédet.

A vidék nagyobb városaiban is kora reggel kezdődött a gyülekezés, a helyi szakszervezetek és a munkástanácsok vezetésével. A szabályos sorokba rendeződött tömeg az egyes szakmák sze-

rint csoportosulva, vörös zászlókat lengetve, táblákat hordozva vonult végig a város főutcáján, és érkezett meg a főterre. A városok központi helyén hallgatták meg az ünnepi programot, amely többnyire beszédekből, kulturműsorból, valamint a helyi dalárdák és zenekarok előadásából állt. A dél-alföldi Hódmezővásárhelyen – amely ekkor két napja már román megszállás alatt állt – a május 1-jei ünnepség így zajlott le: „Már kora reggel kezdtek gyülekezni a felvonulásra, majd amikor mindenki megérkezett, elindult a hatalmas hőmpölygött példás rendben, zárt, nyolcas sorokban a munkásság. Elöl ment a Munkástanács teljes számban [...] lengő vörös zászlóval, őket kis iskolás gyermekek rendezett sora követte: majd az ifjúmunkások, nőmunkások, kerületi pártszervezetek, végül a különböző szakszervezetek, köztük a földmunkások és vasutasok impozáns csoportja. Minden egyes szakszervezetnek külön jelzőtáblája volt. A felvonulás alatt a zenekar állandóan játszott. A 20 000 főre tehető emberáradat a Kossuth tér négy sarkán helyezkedett el. Minden csoportnak külön előadója volt. A városháza előtti emelvény körül foglalt helyet a legnagyobb sokaság. Az iskolás gyermekek ajkáról egyszerre csendült fel a *Marseillaise* bűvös melódiája. [...] Kellemsen vegyül a hangáradatba a városháza erkélyén elhelyezkedett dalárda éneke.”

A fronthoz közel eső települések ünnepségei messze nem voltak olyan önfelédtek, mint a fővárosé. Ahol csak lehetett, a román megszállás alatti területeken is megtartották a május 1-jei ünnepségeket, de voltak települések, amelyeket a közeledő román hadsereg híre, esetleg a közelben még zajló öszszecsapások sem tántorítottak el az ünnepléstől. Így történt Csongrádban is, amelynek helyi eseményeire Túrinné Cseh Viktória helyi paraszttasszony így emlékezett vissza: „A Tiszán túl már románok voltak, lövöldöztek át a Tiszán, a vöröskatonák meg vissza. Gépfegyverek kattoztak, és ágyúk dörögtek. A környékünk hát harcterré vált. [...] Május elsejét megünnepeltük. Én, aki valamikor úgy idegenkedtem, újságból olvasva is, a felvonulásoktól, ez alkalommal a nőmunkások zászlóját vittem. Úgy volt, hogy a városháza előtt ünnepelünk. De arra a környékre éppen akkor nagyon lövöldöztek, el kellett onnan húzódnunk. A polgári leányiskola mellett állapodtunk meg, és a mellettünk elhaladó vöröskatonákat elhal-

A Hősök teréről a Városligetbe tartók,
1919. május 1. – légi felvétel

moztuk orgonavirágokkal. Mentek védeni a Tisza-hidat.”

A nagyobb városokban az ünnepi kínalat arányosan szélesebb volt. Egerben például – ahogy a helyi ünnepi menetrendről az *Egri Újság* 1919. április 30-i számából informálódhatunk – a szakszervezetek a közös felvonulás előtt a saját egyesületeikben díszgyűléseket tartanak, a központi ünnepélyhez csatlakoznak majd az iskolák diákjai és pedagógusai, s külön felvonulnak a helyi vöröskatonák és a vörösorség osztagai is. A városban két mozgóképszínház is működött, ahol május 1. estéjén ingyenes előadásokat mutattak be. Az egri felhívás is külön kiemelte a megjelenés fontosságát. „*Ne hiányozzon senki*” – olvashatjuk a közlemény végén –, mert „*aki nem tart velünk, ellenünk*”. Kiskunhalas e napi programja viszont inkább azt mutatja meg, hogyan ünnepelt a kisebb városok és a falvak népe ezen a napon. A Duna–Tisza közí városban a templom előtt reggel nyolckor volt a gyülekező, majd nagy „football matsch” következett, melyet közös ebéd és tánczene követett. Ezután a megjelentek rövid kabaré-előadást hallgathattak meg, és a *Marseillaise* közös eléneklése után következtek a szónoklatok. A rendezvény egész

napos programját tekintve szembe-tűnő, hogy az ünnep kötelező politikai „elemei” – a szónoklatok, szavaltatok és a közös éneklés – helyett az egyszerűbb, szórakoztatóbb műfajokra helyeződött a hangsúly, domináltak a vicces versenyek (lepény- és zsemleevés, számár- és taligaverseny, szépségverseny, játékok) és a sportesemények (futball, kötélhúzás, zsákban futás, díjbirkózás). A kötelező ideologikus politikai szónoklatok után inkább a szórakoztató műsorok voltak jellemzőek a falusi megemlékezésekre is.

AZ ÜNNEP UTÁN

1919. május 1. betöltötte a neki szánt szerepet. Az országos ünneppsorozat hozzájárult a Tanácsköztársaság legitimitációjának megerősödéséhez, és ideig-óráig sikerrel feledtette a rendszer nehézségeit. A válságos helyzetet ugyanakkor látványos csinnadrattával tartósan megoldani nem lehetett. A szükséges teendőkről való mielőbbi döntés érdekében a Forradalmi Kormányzótanács már az ünnepség estéjén újra összeült.

A katonai helyzet katasztrofális volt: Szolnokot feladta a Vörös Hadsereg,

Miskolcra pedig cseh katonaság vonult be. „*A csapatok harci értéke nulla*” – jelentette ki Kun Béla. A helyzet súlyosságát jól mutatta, hogy az éjjeli tanácskozáson komolyan felmerült a Forradalmi Kormányzótanács lemondása, s a hatalmat egy 12 tagú direktóriumra ruházták volna át. A másnapi tanácskozás végül a Forradalmi Kormányzótanács maradása mellett döntött, és – bár ezt még nem tudhatták – ezzel három hónappal késleltették a Magyarországi Tanácsköztársaság bukását.

Alig fél évvel később Budapest – ha méreteiben nem is összehasonlíthatóan – újra szimbolikus térfoglalási akció színhelyévé vált: fehér lován és katonái élén a Nemzeti Hadsereg főparancsnoka, Horthy Miklós vonult be a fővárosba. Horthy ekkor, 1919. november 16-án mondott Gellért téri beszédében „tetemre hívta” a magyar fővárost, felhánytorgatva, hogy az „*megtagadta ezeréves történelmét*” és „*vörösrongyokba öltözött*”. Az ellenforradalom győzelme után ez a nap jó időre kikerült a hivatalos ünnepek sorából. ♦

NÉMETH ISTVÁN

Barna forradalom

NEMZETISZOCIALIZMUS
NÉMET FÖLDÖN

A „nemzetiszocializmus” kifejezést először 1904-ben az osztrák Szudéta-vidék Német Munkáspártja használta, hogy nemzeti egyesüléssel és regionális autonómiával körvonalazza célját: az Osztrák–Magyar Monarchia leváltását. 1918. május 5-én a párt nevet változtattott: a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt (DNSAP) programját Rudolf Jung képviselő fogalmazta meg *Nemzeti szocializmus* címmel. Az 1919-ben alakult Német Munkáspárt (DAP) pedig 1920-ban felvette az NSDAP nevet.

A német nyelvű térségben a „nemzeti szocializmus” a munkásmozgalom marxista sugallatú nemzetközi szocializmusa ellen irányult. A „nemzetiszocialista” elnevezésű új pártok ideológiájukban elhatárolódtak a szociáldemokrácia internacionalizmusától és a régebbi pártok konzervatív nacionalizmusától, s programjukat jobb alternatívaként kínálták választói csoportjaiknak (a munkásoknak és a középrétegnek).

ELŐZMÉNYEK

1896-ban Friedrich Naumann evangélikus lelkész és publicista politikai pártként megalakította a Nemzetiszocialis Egyesületet. Az egyesület támogatta a birodalmi kormány imperialista gyarmati és haditengerészeti politikáját. A gyarmatok megszerzése a jólétet növelné – vélekedtek –, ezzel hozzájárulna a nemzet egyesítéséhez, és II. Vilmos császárnak „mértékelt demokratizálódást” tenne lehetővé.

Az egyesület 1897-ben elfogadta a *Nemzetiszocialis katekizmust*. Naumann hívei meg voltak győződve arról, hogy „a nemzeti és a szocialis összetartozik”. 1900-ban *Demokrácia és császárság* című könyvében a császárnak a porosz háromosztályos választójog megszüntetését javasolta, hogy ezzel a császárság kiegyezzen a munkásokkal. 1902-ben szabad, ideológia- és politikamentes szakszervezeti mozgalom létrehozását sürgette. A Nemzetiszocialis Egyesület azonban gyenge visszhangra talált a lakosság soraiban, és az 1903-as Reichstag-választáson elszenvedett veresége után feloszlott. Néhány tartalmi párhuzam ellenére Naumann kifejezetten eltávolodott a későbbi nemzetiszocializmustól. Az antiszemizmus határozott ellenfeleként és liberális demokrataként ezért nem lehet a nemzetiszocializmus közvetlen előfutárai közé sorolni.

Walther Rathenau nagyiparos és író 1912-től különböző írásokat jelentetett meg, amelyek nemzeti és szocialista kezdeményezéseket tartalmaztak. Az első világháború alatt központilag tervezett „államszocializmus” bevezetését javasolta. Azt remélte, hogy a tervezéssel megfékezheti és a köz javára hasznosíthatja a magánkapitalista érdekeket. 1919-ben jelent meg *Az új állam* című könyve, amelyben Rathenau a munkástömegek érzéseit írta le, amelyeket becsaptak a novemberi forradalommal és a szocializmus fogalmával. A szocializmus „elárulása” akkortájt szélesen elterjedt nézet volt a kommunistáknál és a nemzetiszocialistáknál egyaránt.

A történelmi nemzetiszocializmus azonban sohasem kínálta önmagában zárt nemzetiszocialista ideológiát. Hitlert nem érdekelték a komoly ideológiai viták, számára a szocializmus csupán egy közhely volt a sok közül, amelyet felhasznált, mert érdekei úgy kívánták. A sajátos náci értelmezés szerint a szocialista kifejezés népközösséget, a nemzeti pedig faji ideológiát jelentett.

A fogalom többnyire Adolf Hitler és hívei sajátos ideológiáját jelenti. A „nemzeti” kifejezés alatt Hitler az egyén felelősségét értette a népközösségben, amelynek az egyénért vállalt felelősségét nevezte „szocializmusnak”. A szocialisták fő céljával, a termelési eszközök társadalmasításával azonban szembeállt. Hans-Ulrich Wehler történész szerint a szocializmus az NSDAP-ben

Az NSDAP programját tartalmazó brosúra

csak a népközösségi ideológia „kiforgatott formájában” élt tovább. Manapság messzemenően a rasszizmussal, imperializmussal, totalizmussal és népiertással azonosítják, és nem tekintik megújulásra alkalmas ideológiának.

Az 1919. januárban megalakult Német Munkáspárt 1920-ban Münchenben Nemzetiszocialista Német Munkáspártra (NSDAP) változtatta a nevét, és magát valamennyi antiszemita és antidemokratikus erő „gyűjtőmozgalmának” tartotta. Eközben átvette Rudolf Jung programjának nagy részét.

25 pontos programja hangsúlyozta a völkisch mozgalomból ismert népközösség fogalmát, amelynek mindent alárendelt. Az eszme befelé homogenizáló, idegenellenes és kiközösítő – főleg a zsidók ellen –, kifelé pedig expansionista és rasszista volt, s „az árják életteréért folyó harcát” tartalmazta. A célok és az

Bajor szabadcsapatok Münchenben, 1919

eszközök a számos korábbi gyűjtőmozgalomhoz hasonlóan továbbra is tisztázatlanok maradtak.

A NÉPKÖZÖSSÉG ESZMÉJE

A népközösség a nemzetiszocialista ideológia központi fogalma volt. Eszerint a népnek – felülemelkedve mindenféle osztály- és rendi korláton – faji és világnézeti közösségként, zártan Führerje mögött kell állnia. A népközösséget a közvélemény gleichsaltolásával és a következetes nemzetiszocialista nevelési rendszerrel igyekeztek megvalósítani.

A „népközösség” már 1900 táján gyakorta felmerülő fogalom volt, s a századforduló előtt több könyv is született róla. A konfliktusoktól és társadalmi elmentétektől szétzilált társadalomban különböző völkisch és konzervatív politikai csoportocskák használták, de a liberálisoknak és a keresztényeknek is attraktív volt. Főleg a „vándormadarak” romantikus ifjúsági mozgalma népszerűsítette a jövő társadalmi eszméjeként. A gazdasági haszonlesés, egoista individualizmus és pártviták által meghatározott „társadalommal” szemben a népközösséget igyekeztek megvalósítani. A jól működő gépezetnek valójában a Führer és a tömeg viszonyát kellett „acélblokkban” összeillesztenie.

Az 1914. évi háborús révület eufóriájában, majd a harcmezők bajtársiasság-

gában számos konzervatív, de baloldali erő is olyan modellt látott a megvalósítandó népközösségben, amelyben az osztály- és rendi ellentétek eltűnnek. „1914 szellemére” a weimari időkben is sokan esküdtek. A „népközösség” fogalma azt az illúziót közvetítette, hogy a szoros személyes kapcsolatok átvihetők az egész modern társadalomra. A „népközösség” így ideális fogalom volt a politikai propaganda számára.

A „népközösség” fogalma már az 1920-as években nagy szerepet játszott Hitler beszédeiben. Az NSDAP programja szerint a jövő nemzetiszocialista népközösségében „*valamennyi állampolgár azonos jogokkal és kötelességekkel rendelkezik*”. A vezető náci ideológusok beszédeiből és gyakorlatából rekonstruálható népközösség elképzelés voltaképpen két elemen nyugodott: a fajon és a világnézetben.

A társadalom népközösséggé formálása már 1933-ban megkezdődött és 1945-ig változatlanul a propaganda része volt. A „polgár” fogalma helyébe a „néptárs” lépett. Az üzemekben többé nem használták az osztálymegosztó munkavállaló és munkaadó elnevezést, helyette üzemi közösségekről beszéltek, ahol a munkásokat az „ész és az ököl” jelszava alatt egyesítették. A cégvezetőket az „üzem Führerének” nevezték. Már a nemzetiszocialista diktatúra első éveiben – minden partikularizmust kerülendő – betiltották, illetve náci szervezetekbe integrálták az önálló egyesületeket, szövetségeket és szervezeteket, még akkor is, ha pozitív viszonyultak a rendszerhez.

Az ügynevezett egytálvasárnapokon a szimpatizánsok közös ebédre gyűltek össze, amit Goebbels „*szocializmus a gyakorlatban*” kifejezéssel illetett. A másik akció az ügynevezett téli segély (WHW) volt: a hideg és az éhség elleni akció során egész évben gyűjtöttek a szükségét szenvedő néptársaknak, vagy a hadsereg számára színházi és filmrendezvényeket szerveztek. A német támadás elakadása miatt az orosz télen télikabátokat gyűjtöttek katonáiknak, „*Egy nép magán segít*” jelszóval. Ezekbe az akciókba ismert filmszínészeket – pl. Heinz Rühmann és Zarah Leander – is bevontak.

HARC A NEMZETISZOCIALISTA FORRADALOM IRÁNYVONALÁÉRT

Az nem volt új jelenség, hogy a nemzetiszocialista mozgalmon belül hosszú ideig a nemzeti és főleg a szocializmus fogalom többféle értelmezése létezett. Az NSDAP mellett mindig több töredékcsoport volt, mint például az „ellenállási kör” a porosz bolsevik Ernst Niekisch körül vagy az ügynevezett Ébredők köre a korábbi NSDAP-aktivista Richard Scheringer egykori hadnagy körül, akik céljaikat – a kapitalizmus szétverése – nem az NSDAP programjaiban látták megvalósíthatónak, s így továbbra is attól „balra” foglaltak helyet. De az NSDAP-n belül is létezett egy ügynevezett „balszárny”, amelyik a Strasser testvérek körül gyülekezett és radikális szocialista követeléseket képviselt.

„*Egy nagy, erőteljes újjászületés megy végbe a német jelen fájdalmas káoszában* – írta Otto Strasser –, *kihal a francia forradalom eszméje, a liberalizmus, s vele hal a kapitalizmus, individualizmus, racionalizmus. Felemelkedik a német forradalom eszméje – a konzervativizmus –, és megtölti az élet minden szintjét formációival.*” Gregor és Otto Strasser megkísérelte a pártot „balról”, vagyis következetes szocialista követelésekkel befolyásolni. Ennek nyomán az NSDAP legkésőbb a bambergi pártkongresszuson (1926. február) két programszárnyra oszlott. A „balszárny” az ország északi részén formálódott a Strasser testvérek körül, a „jobbászárny” pedig délen, Adolf Hitler körül.

Adolf Hitler a landsbergi erődből visszatérve erős „balszárnyal” állt szemben, amely elég gyakran nem azonosult nézeteivel. Ettől kezdve a pártban folyamatos frakcióharcok zajlottak.

A FASIZMUS FOGALOM TÉVES HASZNÁLATA

Sztálin jelszava a „szocializmus egy országban” történő építéséről nem túrt meg semmiféle konkurenciát, főleg legnagyobb vetélytársa (s majdani szövetségese), a Német Birodalom részéről. A Szovjetunióban 1931–1932 táján betiltották a „nemzetiszocialista” kifejezés használatát, mert a Szovjetunió is a nemzeti utat járta. A „fasiszta” kifejezés használatát ezért hasznosabbnak tekintették minden jobboldali és antikommunista párt jellemzésére,

s mindez kedvezett a nemzetközi kommunista, illetve baloldali retorikának és gyakorlatnak is. A „fasiszta” melléknév használata helytelen a „Harmadik Birodalom” minősítésére – mutatott rá John Lukacs *Demokrácia és populizmus* című könyvében. Helyesebb, ha csak Mussolini mozgalmát jellemezzük vele. A „fasiszta” szó helytelen használata mélyen beivódott napjaink szóhasználatába, és nehezen változik.

Az eltérő külpolitikai felfogás vagy a gazdasági jellegű követelések ellenére a két vezető, Gregor Strasser és Adolf Hitler az esetleges szakítást kedvezőtlennek tartotta s nem vállalkozott rá.

Otto Strasser egykori szociáldemokrata (SPD) párttag 1926-ban lépett be az NSDAP-be, képzettebb, intelligensebb és simulékonyabb volt, mint testvére, Gregor, és sohasem értette, hogy az egyik hannoveri NSDAP-gyűlésen testvére miért nem támogatta Joseph Goebbels indítványát, amely nyíltan követelte a „kispolgár Adolf Hitler kizárását a pártból”.

A bambergi pártkongresszuson, amelyen a nagy távolság és az utazási költségek miatt az északi, strassereri gaunak csak két küldöttje vett részt, Hitler hívei

a hannoveri gyűlés valamennyi határozatát érvénytelennek nyilvánították. Joseph Goebbels, akire „mély benyomást tett” Hitler beszéde, a müncheniek oldalára állt. Az élete végéig jellemző opportunizmus ekkor a berlini gauleiteri posztot eredményezte számára.

Gregor, aki személyes okokból kezdetről kitarított a karizmatikus Hitler oldalán, ezen a gyűlésen minden szavazásnál hallgatott. Ezzel személyes tekintélyének és a párt egész „balszárnyának” jelentős károkat okozott. Ettől kezdve a párt „jobbszárnya” egyre több hívet szerzett és mind keményebben lépett fel a „Strasser-emberek” politikai irányzatával szemben. De a Strasser testvérek és környezetük (főleg Herbert Blank, Richard Schapke és Eugen Mossakows-

ky) nem engedett, s 1926-ban alapított kiadójukban további írásokat publikáltak, amelyek keresztettk Hitler követeléseit. Főleg Otto Strasser lépett fel Hitler éles és leplezetlen bírálójaként, és mélyülő konfliktusuk ellenére ragaszkodott szocialista álláspontjához. Állandóan gúnyolta Hitler művészeti felfogását, fajtérmezését és arra épített külpolitikai követeléseit.

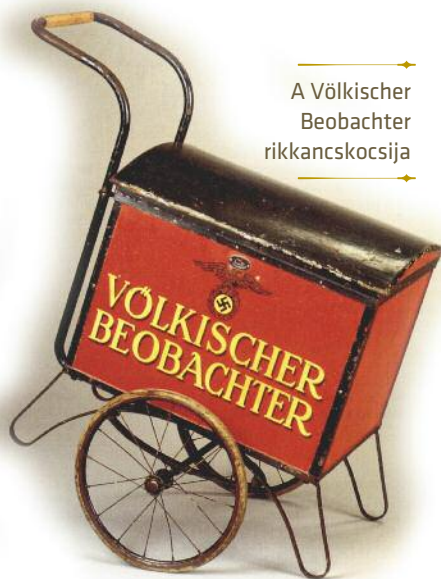
A „balszárny” követeléseit antikapitalisták, részben nihilisták voltak. A „nemzeti szocializmus” jelszava bombaként robbant. A fiatal generációt Gregor

Gregor Strasser (balról a második) és mellette Goebbels egy berlini felvonuláson, 1926

Strasser szerint „antikapitalista sóvárgás” hatotta át, s tagjai hajlandók voltak harcolni a versailles-i szerződés és az 1929. évi Young-terv ellen. A „Strasser-emberek” készek voltak a liberális demokrácia pusztító hatásaival szemben szövetséget kötni a bolsevik Oroszországgal és a lázadó Mahatma Gandhival a „Nyugat” elleni harcban.

A gyarmatosított népek faji értékeléséhez híven Hitler nem tudott mit kezdeni ezekkel a követelésekkel. A „szlávokban” vagy az „indiaiakban” sokkal inkább „alsóbb fajt” látott, amellyel kategorikusan kizárt minden együttműködést. Hitler így érvelt Strassernak: „Ön például

A Völkischer Beobachter rikkancskocsija

nyíltan az úgynevezett indiai szabadságmozgalom mellett szót, jöllehet ebben az esetben nyilvánvaló, hogy az alsóbb indiai faj lázadásáról van szó az értékes angol-északi faj ellen. Az északi fajnak joga van uralni a világot, s nekünk a faj ezen jogát külpolitikánk vezérszavaként kell tennünk. Ezért számunkra semmiféle együttműködés nem jöhet szóba Oroszországgal, ahol egy szláv-tatár testen zsidó fej ül.”

Veleszemben Otto Strasser ezt mondta: „Mi a nemzetiszocializmust tudatos antiimperialista mozgalomként fogtuk fel és fogjuk fel ma is, amelynek nacionalizmusa a német nemzet életé-

A NEMZETISZOCIALISTA FORRADALOM A FORRADALMAK FORRADALMA VOLT

ADOLF HITLER BESZÉDE A REICHSTAGBAN 1937. JANUÁR 30.

„Akkortájt, amikor még egyszerű szónokként jártam az országot, polgári részről gyakran megkérdezték tőlem, miért hiszünk a forradalom szükségességében, ahelyett, hogy a fennálló rendszer keretében és a meglévő pártok együttműködésével javítanánk meg az általunk károsnak és egészségtelennek tűnő viszonyokat. Miért van szükség új pártra és főleg új forradalomra?

Akkori válaszaimat mindig az alábbi megfontolások határozták meg:

1. Az akkori megoldásokat, a német állapotok hanyatlását, az életfelfogást és az életről vallott szemléletet nem lehet egyszerű kormányváltással felszámolni. Ez a változás már elégszer végbement anélkül, hogy jelentős javulást hozott volna a német nyomorban. Valamennyi kormányátalakítás csak a színjáték szereplőire gyakorolt pozitív hatást, a nemzetre azonban állandóan csak negatív eredményt hozott. Népünk gondolkodása és élete hosszú időre olyan pályára került, amely természetellenes és eredményeiben káros volt. Ezen állapotok egyik oka jellegünkben, történelmi fejlődésünkben, állami felépítményünk és vezetésünk idegen szervezetek iránti igényében rejlik.

A parlamenti demokratikus rendszer elválaszthatatlan volt a korszak általános jelenségeitől. A nyomor gyógyítása nem történhet az érte felelős okok részvételével, hanem csak azok radikális felszámolásával. Ezzel a politikai harc az adott viszonyok közepette a forradalom jellegét ölti.

2. Ilyen forradalmi át- és újjáalakulás elképzelhetetlen a régi állapotokért többé-kevésbé felelősök részéről, vagyis a korábbi alkotmányos élet politikai szervezetei és ezen intézmények részvételével, hanem csak új mozgalom létesítése és harc révén azzal a céllal, hogy a politikai, kulturális és gazdasági élet szükségessé vált megújítását a legmélyebb gyökerekig végrehajtsák, s mindent, ha szükséges, a vér és az élet latba vetésével! Megjegyzendő, hogy átlagos pártok parlamenti győzelme alig változtat valami jelentőset a népek életútján és életképén, miközben az igazi forradalom, amely a legmélyebb világnézeti felismerésből fakad, kifelé is a leghatásosabb és általánosan látható változásokhoz vezet.

Ki kételkedik abban, hogy ebben a mögöttünk hagyott négy évben valóban erőteljes mérvű forradalom söpört végig Németország felett?

Ki hasonlíthatja össze ezt a mai Németországot a mai, január 30. előtti négy évvel, amikor letettem eskümet a tiszteletre méltó birodalmi elnök kezébe?

Mindenesetre, ha nemzetiszocialista forradalomról beszélek, mindaz a németországi események sajátosságában rejlik, amely átalakulás mélysége és jellege talán éppen a külföldnek és talán néhány állampolgárunknak sem teljesen világos. Azt sem vitatom, hogy éppen ez a tény, számunkra éppen a nemzetiszocialista forradalom menetének leginkább említésre méltó sajátossága, s amelyre különösen büszkék lehetünk, mindez külföldön és néhány állampolgárunk esetében ezen egyedüli történelmi esemény megértését inkább gátolta, mintsem segítette. Mivel ez a nemzetiszocialista forradalom mindenekelőtt a forradalmak forradalma volt.

Ezalatt az alábbiakat értem: évezredekén keresztül nem a német agyakban, hanem inkább a környezet agyában alakult ki és valósult meg az elképzelés, hogy minden igazi forradalom jellemzője a korábbi erők főszereplőinek véres megsemmisítése volt, s ezzel összefüggésben a köz- és magánberendezések lerombolásával kell járnia. Az emberiség hozzászokott ahhoz, hogy a forradalmakat ilyen kísérőjelenségeivel ismételtén inkább legális eseményeknek ismerje el, vagyis az élet és a tulajdon viharos megsemmisítésével ha nem is értett egyet, de legalábbis megbocsátóan szembesült, s az események szükséges kísérőjelenségeit is forradalomnak nevezte!

Ez talán a legnagyobb különbség – ha eltekintek a fasiszta Olaszország felkelésétől – a nemzetiszocialista és más forradalmak között.

A nemzetiszocialista forradalom szinte teljesen vértelenül folyt le. Amikor a párt Németországban valóban nagy ellenállást leküzdve átvette a hatalmat, ez egyáltalán nem okozott anyagi károkat. Bizonyos büszkeséggel kijelenthető: ez volt talán az első forradalom, amelyben egy ablaküveg sem tört be.

De nem szeretném, hogy félreértsenek: ha ez a forradalom vértelenül zajlott le, az nem azért történt, mert nem voltunk eléggé férfiak, hogy vért is láthassunk!

Négy éven keresztül katona voltam minden idők legvéresebb háborújában. Annak során egyetlen helyzetben és semmilyen körülmények között nem veszítettem el az idegeimet. Mindez érvényes volt mun-

nek és növekedésének megtartására és biztosítására korlátozódik más népek és országok feletti bármiféle uralmi tendencia nélkül. Számunkra ezért elutasítandó volt és marad a nemzetközi kapitalizmus és nyugati imperializmus által folytatott politika.”

A továbbiakban az eltérő gazdasági felfogások kerültek szóba. Hitler a kapitalizmus gyökerét a „zsidó nagytőkében” látta, s csupán ennek szétzúzására gondolt. Semmiképpen nem állt szándékában szakítani a nem zsidó kapitalista vállalkozásokkal. Sokkal inkább megragadt a mohó (zsidó) és alkotó (árja) tőkére vonatkozó sajtó rövidített kifejezésénél.

Az SA zászlaja

Ráadásul megsértette a pártalapítók 25 pontját is, amikor kizárta a monopóliumok megtörését.

Ezzel szemben a „forradalmi nemzetiszocialisták” az egész kapitalista rendszerrel való szakítást követelték, mivel az „akadályozza a völkisch élet igazi kibontakozását”, s így a népközösség létrehozásának útjában áll. A „forradalmi nemzetiszocialisták” olyan szocializmusra törekedtek, amelyben megkerülhetetlen a magántulajdonnal való szakítás. Szocialista szándékaikból kiindulva autarchiatörekvéseket, belső valutát és állami külkereskedelmi monopóliumot sürgettek.

katársaimra is. Csak egyedül mi nem láttuk abban a nemzetiszocialista forradalom feladatát, hogy emberi életet vagy értékeket semmisítsünk meg, hanem sokkal inkább abban, hogy egy új és jobb életet hozunk létre.

Legnagyobb büszkeségünk, hogy népünk bizonyára legnagyobb forradalmasítása az áldozatok és veszteségek minimumával ment végbe. Csak ahol a bolsevik gyilkolási vágy még 1933. január 30. után is úgy gondolta, hogy erőszakkal megakadályozhatja a nemzetiszocialista eszme győzelmét vagy megvalósulását, ott – és természetesen villámgyorsan – válaszoltunk erőszakkal.

Más elemeket, amelyeknek felismertük nagy politikai műveletlenségük miatti határozatlanságát, csak biztonsági őrizetbe vettük, s őket általában már rövid idő után szabadlábra helyeztük. Csak kevesen voltak olyanok, akik politikai tevékenységükkel leplezték számos, börtönel és fegyházbüntetéssel igazolt bűnözői tevékenységüket; őket később is megakadályoztuk romboló tevékenységük folytatásában, s valószínűleg életükben először hasznos foglalkozásra fogtuk őket. Nem tudom, öltött-e valaha egy forradalom olyan átfogó méreteket, mint a nemzetiszocialista; ennek ellenére számtalan korábbi politikai funkcionárius zavartalanul és békében folytathatta tevékenységét, sőt számos legádázabb ellensége gyakran magas állami pozícióban, zavartalanul élvezhette a neki járó nyugdíjat.

[...] Ha a németországi forradalom a spanyolországi demokratikus példa szerint ment volna végbe, akkor más országok sajátos benemavatkozási apostolai maradéktalanul kifejeznék aggodalmukat. A spanyol viszonyok ismerői állítják, hogy a bestiálisan lemészároltak 170 000-es száma inkább alacsonyan, mint magasan lett megadva. A spanyolországi derék demokratikus forradalmárok e teljesítménye alapján a nemzetiszocialista forradalomnak a mi országunk háromszor nagyobb lakosságára alapján 400 000–500 000 ember megöléséhez lenne joga! Hogy mi ezt nem tettük, a demokratikus világpolgárok részéről látszólag tényleg szinte mulasztásnak, barátságtalan megítélésnek tűnik.

Mi ezt tettük! [...] Csak a szív, és mondhatom: az ész tartott vissza bennünket az ilyen eljárástól. Így az egész nemzetiszocialista forradalom összességében kevesebb áldozatot követelt, mint az 1932-ben németországi bolsevik ellenfeleink által forradalom nélkül meggyilkolt nemzetiszocialisták száma.

Mindez csak egy olyan alapelv követésével volt lehetséges, amely nemcsak a múltban határozta meg cselekvésünket, hanem a jövőben sem akarjuk elfeledni: nem a káoszteremtés a forradalom – vagy egyáltalán valamely átalakulás – feladata, hanem csak valami rossz felváltása a jóval. Mindez azonban állandóan azt követeli, hogy a jó már valóban jelen legyen.

Amikor négy évvel ezelőtt, január 30-án a tiszteletre méltó birodalmi elnök úr magához hívott és megbízott egy új német birodalmi kormány alakításával és vezetésével, akkor már kemény harc állt mögöttünk az államhatalomért vívott harcban, amelyet mi az akkori szigorúan legális eszközökkel folytattunk. E harcot a Nemzetiszocialista Párt folytatta. Benne az új állam már régóta eszmei és formai alakzatot nyert, mielőtt még valóban kihirdethette volna. Az új birodalom valamennyi sarokköve és elve a Nemzetiszocialista Párt sarokköve, gondolata és alapelve volt. A párt a német néptársakért folytatott legális vitában többségi pozíciót szerzett ebben a Reichstagban, s amikor végül megkapta a vezetést, akkor ez a vezetés a parlamenti-demokratikus jogok alapján már több mint egy éve igényelt jogot szerzte meg. A nemzetiszocialista forradalom értelme abban rejlik, hogy e párt követelése a korábban érvényes felfogások és berendezkedések forradalmi megújítását jelentették. És csak néhány vak gondolta, hogy a birodalom vezetésére joggal hivatott mozgalom nép által jóváhagyott programját a vétkes engedelmesség javára felmondhatja; e törvénytelen rendbontást vasóköllel az új nemzetiszocialista birodalom és állam törvénye alá hajlította.

Ezzel, pártbeli elvtársaim és a Német Reichstag képviselői, a nemzetiszocialista forradalom mint olyan már lezárult. A párt által ettől a pillanattól biztosított hatalomátvételt én magától értetődőnek tartom, s ezzel a forradalom átlépett az evolúcióba.

Az elindított események eszmei és valódi áttörést tartalmaztak, amelyet még ma is elutasít néhány szellemi fogyatékos. De: a nemzetiszocialista tanok életünk számtalan területén forradalmasítóan hatnak és cselekszenek.

Alapvetően nemzetiszocialista programunk az egyén liberális fogalmának és az emberiség marxista fogalmának helyére a vérrel és röggel kapcsolatban álló népet teszi. Ez egy nagyon egyszerű és lapidáris mondat, de erőteljes kihatása van. Az emberiség történetében talán először ebben az országban arra irányult a felismerés, hogy az előttünk álló minden feladat közül az emberek számára a legszentebb az Isten által adott vérbeli kötöttség.

E birodalomban először lehetséges, hogy az ember a Mindenható által felruházott tehetséggel és belátással azon kérdések felé forduljon, amelyek létének megőrzésére nagyobb jelentőségűek, mint a győztes háborúk vagy a sikeres gazdasági csaták! A nemzetiszocializmus legnagyobb forradalma az, hogy felszakította az ismeretek kapuját, hogy az ember minden hibája és tévedése időfüggő és ezért ismét megjavítható, kivéve egy tévedést: a vérenek és jellegének Isten előtti megőrzéséről vallott felfogást. Mi, emberek, nem dönthetünk arról, miért teremtette a Gondviselés a fajokat, hanem csak elismerjük, hogy megbünteti azt, aki teremtését kétségbe vonja.”

AZ ÚJABB POLITOLÓGIAI IRODALOM A 20. SZÁZAD KÉT SZOCIALIZMUSÁT KÜLÖNBÖZTETI MEG:

	„VÖRÖS” SZOCIALIZMUS	„BARNA” SZOCIALIZMUS
Elnevezése	szocializmus, kommunizmus	nemzetiszocializmus, fasizmus
Irányultsága	nemzetközi	nemzeti
Orientáltsága	társadalmi osztály	faj
Kifejeződése	államszocializmus, a kommunista párt egypárti diktatúrája	az NSDAP egypárti diktatúrája
Vita	osztályharc	„népi harc”, fajhigiéna
Ellenségkép	kapitalista, nagybirtokos	zsidó, „némettelen”, „elfajzott”
Ellenséges osztály	burzsoázia, kapitalisták	(világ)zsidóság, „alsóbbrendű” fajok
Uralkodó osztály	munkásosztály, munkások és parasztok	úri faj, árnjak
Szövetségesek	idealisták, szociális ábrándozók, utópisták	nacionalisták, militaristák, darwinisták
Újraelosztás	a termelési eszközök államosítása, a gazdaság állami irányítása, szociális állam, betegség esetén bérfolyósítás	a zsidók és más „nem árnjak” kisajátítása, a gazdaság gleichsoltolása, munkaszolgálat, kényszermunka, szociális állam (anyasági segély, „Kraft durch Freude”)
Cselekvési formák	forradalmi osztályharc, az intézmények lerombolása	faji harc, a társadalmi intézmények gleichsoltolása, a családok lerombolása
Fejlődés	a munkás idealizálása, az önálló munka leértékelése	a munkás idealizálása, a katonák heroizálása, az „elfajzott” kultúra leértékelése
Koordináció	Politikai Bizottság, a KP Központi Bizottsága	Führer-elv
Hálózatok	politikai tisztek, pártkáderek lakótömbbizalmik	Hitlerjugend, Bund Deutscher Mädel
Ideológiai alap	Marx, Engels, Mao és Lenin írásai	Mein Kampf (Harcum), a 20. század mítosza
Cél	a munkás felszabadítása a kapitalista kizsákmányolás és az elidegenedett munka alól, a gazdaság államosítása	a német nép felszabadítása a versailles-i szerződés és a „világzsidóság” szolgáta alól, a zsidókérdés „végleges megoldása”
Az ellenség elhelyezése	Gulagra	koncentrációs táborba

Követelései ellenére az NSDAP „bal-szárnya” szigorúan antimarxista beállítottságú volt. Otto Strasser szerint a „szocializmus érzése” ugyan helyes volt, de mégis kapcsolódik a liberalizmus téves tanaihoz, s az internacionalizmus és materializmus kreatúrája. Otto Strasser szerint „mi a nemzetiszocializmust egész jellegetében úgy fogtuk fel és fogjuk fel, mint amely egyformán ellenséges a kapitalista polgársággal és a nemzetközi marxizmussal szemben”.

A „bal-” és „jobbszárny” nemzetiszocializmusa végül is két eltérő irányzat volt, amelyet nem lehetett összetartani,

mivel Európa újjárendezéséről vallott nézeteik gyökeresen eltértek egymástól. A „jobbszárny” egyre távolabbra került a párt eredeti 25 pontjától s ezzel a nemzetiszocializmus eredeti programjától. Hitlernek cselekednie kellett, s 1930. május végén beszélgetésre hívta Otto Strassert, hogy mélyülő konfliktusukat felszámolják. De megegyezés helyett végleges szakításra került sor kettejük között. Strasser előkészítette kilépését a pártból. 1930. július 4-én ezt lehetett olvasni a berlini nemzetiszocialista újságokban: „A szocialisták elhagyják az NSDAP-t.” A nyilatkozatot először kere-

ken 30 személy írta alá, akiknek száma néhány héten belül megtízszereződött.

„Hónapok óta mély aggodalommal követtük az NSDAP fejlődését, és növekvő aggodalommal kellett észlelnünk, hogy a párt egyre gyakrabban és egyre fontosabb kérdésekben a nemzetiszocializmus eszméi ellen cselekszik. A külpolitika, a belpolitika és főleg a gazdaságpolitika számos kérdésében a párt olyan álláspontot foglalt el, amely egyre nehezebben hozható összhangba a 25 ponttal.”

Otto Strasser terve, hogy Független Nemzetiszocialista Pártot alapít, meg-

hiúsult. A számára fontos személyek – Gregor Strasser, Ernst zu Reventlow, Koch keletporosz gauleiter – nem válták a szakítást Hitlerrel. Otto Strasser így Buchrucker őrnaggyal és Herbert Blankkal alapította meg a Forradalmi Nemzetiszocialisták Harci Közösségét és állította össze világnézeti programját *A német forradalom 14 tézise* címmel. Otto Strasser 1932-ben elkészítette, majd 1936-ban kiegészítette saját nemzetiszocialista programját, *A német szocializmus felépítése* címmel.

Szervezettsége és növekvő taglétszáma ellenére a sok kisebb, nemzeti-forradalmi csoport belépésével Fekete Fronttá nőtt mozgalom azonban nem tudott emléthető sikereket elérni. Meghiúsult Strasser azon reménye is, hogy a párt régi harcosait „*az NSDAP változatlan programjára*” hivatkozva kiszakíthatja a pártból és saját oldalára állíthatja. Végül az 1934. június 30-i véres akcióban Hitler parancsára a politikától már visszavonult Gregor Strasser mellett a baloldali nemzetiszocialisták élharcosait is meggyilkolták.

A FORRADALOM MÁRTÍRJA: HORST WESSEL

A kispolgári, konzervatív családból származó bielefeldi Horst Wessel (1907–1930) apja evangélikus lelkész volt, aki elutasította a weimari köztársaság politikai rendszerét és a versailles-i békeszerződést. A család Berlinbe költözése után

a fiú gimnáziumot végzett, majd 1926 áprilisától jogot tanult. Már korán csatlakozott olyan köztársaság-ellenes csoportokhoz, mint a Bismarck-rend és a Viking Szövetség. 1926-ban belépett az SA-ba és az NSDAP-be. Főleg a politikai radikalizmus és a hatalmi vágy vonzotta a nemzetiszocialistákhoz. Ugyanabban az évben lett Joseph Goebbels, a későbbi propagandaminiszter berlini gauleiter. Az NSDAP és az SA ekkor Berlinben még jelentéktelen csoportoska volt, melynek tagjai inkább egymással vitáztak. Wessel ezért főleg a működőképes SA-egységek felépítésére koncentrált.

1928-ban Wessel félbeszakította jogi tanulmányait, s teljesen az SA-munkának szentelte idejét. Szervezői ügyességének, retorikai tehetségének, valamint a nyílt erőszakhoz vonzódásának köszönhetően a náci mozgalomban rövidesen nevet szerzett magának. Feladatát főleg abban látta, hogy fiatalokat nyerjen meg a mozgalom számára. A Hitler-Jugendhez írt levelében így fogalmazott: „*Mi vagyunk Hitler barna tömege, s az elsők között akarjuk horogkeresztes zászlónkat rohamra vinni. Harcosok akarunk lenni, eszménk harcosai, katonák, akik titkos és sziklaszilárd kötelességteljesítéssel harcolnak.*”

1929. május 1-jétől Horst Wessel Truppführer lett és az SA-t Berlin-Friedrichshain városrészben szervezte, ahol különösen nagy volt a szociális nyomor. Itt politikailag a kommunisták domináltak. Wessel a munkáskerületben SA-felvonulásokkal és a baloldali gyűlések za-

varásával tudatosan provokálta a kommunistákat.

Wessel ismert és gyűlölt volt a berlini kommunisták körében, de a megölését nem tervezték. Az ellene elkövetett merénylet indoka sokkal inkább egy lakásbérleti vita volt Wessel és főbérletje között, aki az egyik szomszédos KPD-helyiségben Wesselre panaszkodott. Azt is híresztelte, hogy Wessel rendelkezik a Vörös Frontharcos Szövetség névsorával, s fegyvert tart a lakásában. 1930. január 14-én néhány ott lévő kommunista spontán akció keretében Wessel lakásához ment, élükön a többszörösen büntetett és pisztollyal rendelkező Albrecht Höhlerrel, aki a lakás ajtajának kinyitásakor azonnal fejbe lötte Wessel. Súlyos sérülésekkel kórházba szállították, ahol február 23-án meghalt.

A tettesek elmenekültek, de rövidesen elfogták őket. A bíróság az ügyet nem gyilkosságként, hanem „együttes emberölésként” kezelte s a résztvevőket jogtalan fegyverbirtoklásért marasztalta el, amiért részben felfüggesztett ítéletet kaptak. Albrecht Höhler hat év és egy hónap fegyházbüntetést kapott.

Horst Wesselből a náci propaganda azonnal mártírt csinált, s a „mozgalom vértanújának” nevezte. Az SA önzetlen harcosának kiáltották ki, aki a nemzeti-szocializmus eszméjéért halt meg. 1930. március 1-jei temetését náci rendez-

Hitler a Horst Wessel-emlékmű avatásán, 1933

Ernst Röhm mint az SA főparancsnoka

vénnyé változtatták és koporsóját horogkeresztes zászlóval fedték le. Az SA sorfalat állt, és sírjánál vezető náci búcsúztatták. Horst Wessel az NSDAP számára kettős szimbólum lett: a halálával a vétlenül üldözött párt képét sugallták a közvéleménynek, befelé azonban példaképül szolgált hívek számára, és „szellemét” a mozgalomban folyamatosan ébren tartották. Maga Hitler is támogatta Wessel mítoszának építését.

A Harmadik Birodalom propagandájában folyamatosan jelen volt az emléke: emlékműveket avattak, utcákat, tereket neveztek el és számos életrajzi írás jelent meg róla. Főleg az iskolásoknak és a fiataloknak igyekeztek példaképet mutatni, ezért gyakran neveztek el iskolákat róla. Az újszülöttnak adott Horst név a Harmadik Birodalomban az állam iránti elkötelezettséget jelentette.

Különös jelentőséget kapott az úgynevezett *Horst Wessel-induló*, amely rövidesen az SA hivatalos harci dala lett egész Németországban. „*Magasba a*

zászlót! A sorokat szorosan zárni” refrén rövidesen egyfajta állami himnusz lett, s minden nyilvános és pártrendezvényen másodikként ezt énekelték, sőt dallamát és szövegét postai levelezőlapokon is terjesztették.

ERNST RÖHM „MÁSODIK FORRADALMA”

Amikor Adolf Hitler 1933 kora nyarán befejezettnek nyilvánította a „nemzeti forradalmat”, megnőtt az elégedetlenség Ernst Röhm 4,5 millióra duzzadt „magánhadserege”, az SA soraiban. Elsősorban alsóbb rangfokozatú SA-vezetők követelték a nemzeti forradalom folytatását szociális és gazdasági területen is, mivel még nem érezték a beígért gazdasági fellendülést. Magasabb bért követeltek többéves utcai masírozásukért és szinte polgárháborús méretű erőszakos beavatkozásaikért.

Az SA-tagok többsége fiatal volt, friss energiától duzzadt, köreikben a munkáspártok számos korábbi híve talált új politikai otthonra. Proletár élethelyzetük forradalmi várakozással kapcsoló-

dott össze, a társadalom tényleges átalakításában reménykedtek. Röhm pedig az SA részvételét követelte a katonai hatalomban – egyenjogúan a 100 000 fős Reichswehr oldalán –, illetve az SA-vezetők erőteljesebb részesedését a hivatalok vezetésében, jöllehet nem kevesen foglalták el a korábbi szociáldemokrata hivatalnokok posztjait. Az SA ezzel olyan hatalmi tényezővé vált, amely már veszélyes lehetett Hitler számára.

Ernst Röhm, a „bajor géppuskakirály”, az SA vezérkari főnöke 1933 júniusában az NSDAP-n belüli elégedetlenek képviselőjeként még csak részsikerekről beszélt. Számára az SA és az SS jelentette a jövőndő nemzetiszocialista állam alapkövét. Az ő államuk, amelyért harcoltak és amelyet meg akartak tartani, „*az SA és SS a német forradalom harcosszellemi akarátának megvalósítója [...] Ezt a célt még messze nem érte el. [...] Ezért az SA és az SS nem fogja tűrni, hogy a német forradalom elaludjon vagy félúton elárulják a harctól visszahúzódnók!*” – hangzott Röhm 1933. júniusi felhívása. Hitler régi harcostársa azt is kijelentette, hogy a konzervatívok, reakciósk és az opportunisták hívek tiltakozása s az SA meggyengítésére és megszelídítésére irányuló erőfeszítéseik ellenére az SA szándéka folytatni a „német forradalmat”.

Gregor Strasser szerint a „második forradalom” követelése egyrészt „*a német nép mély antikapitalista vágyából*”, másrészt az SA többségének nyomására történt, de sohasem terveztek puccsot vagy államcsinyt Hitler ellen. Sőt ellenkezőleg: Röhm, Hitler régi barátja és bajtársa Führerével – és annak parancsa alapján – szándékozott végrehajtani a második forradalmat. Az SA állítólagos fegyvergyűjtése nem a Hitler elleni puccsot szolgálta, hanem a Reichswehrrel való esetleges összecsapást.

Miután Röhm a nyilvánosság előtt beszélt a „második forradalom” szükségességéről, Hitlernek szembe kellett fordulnia vele és nézeteivel, mivel nemzeti-konzervatív koalíciós partnerei – Papan, Hugenberg és a Reichswehr – is elleneztek a tervet és Röhm valamennyi katonai elképzelését. Utóbbiak ugyan diktatórikus rendszert óhajtottak, de félték a plebejus SA befolyásától, egyre ellenőrizhetetlenebb kilengéseitől és forradalmi erejétől.

De az ügyben a náci vezetés sem volt egységes. Goebbels 1933. július 3-i breslauer nyilvános beszédében a Hitler-Jugend találkozáján fenyegetően kijelentette, hogy a nemzetiszocialista forra-

Gregor (fent) és Otto (jobbra) Strasser

dalom „*csapásról csapásra*” halad tovább, „*s nem fog megállni, amíg az egész Német Birodalmat nem hódította meg*”. Röhmhöz hasonlóan az SA-t az SS-szel együtt – a Reichswehr és a rendőrség mellett – az állam harmadik hatalmi tényezőjének tartotta.

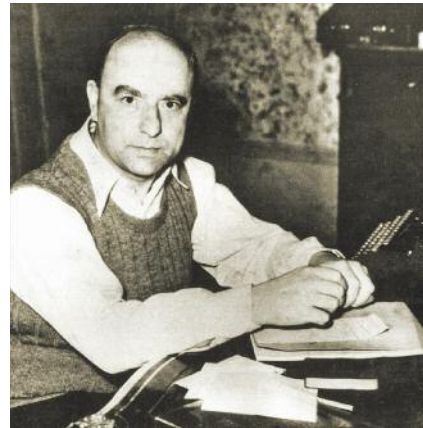
Hugenbergnek a koalíciós kormányból történt 1933. június 27-i kiválása után Hitlernek háromféle dologtól kellett tartania: 1. a második, „nemzetiszoz-

Náci felvonulás, 1936. november 9.

cialista forradalom” hívei esélyt kapnak a radikalizálódásra a „nemzeti forradalomra” irányuló terveikhez; 2. a kispolgárság és a középréteg szolidáris lesz az SA-követelésekkel; 3. az SA hagyományosan fegyelmetlen, mindennapi vad terrorja (különböző bosszúcselekmények, rablás, fosztogatás) a vállalkozók, a közigazgatás és a bíróságok funkcionáriusai ellen növelik az országon belüli félelmet és erősítik a náci rendszer elutasítását külföldön, esetleg gazdasági bojkotthoz is vezetnek.

1934. június–július fordulóján, a „hosszú kések éjszakája” akció keretében Hitler legtöbb ellenfelét meggyilkoltatta; nemcsak az SA vezetését, hanem más ellenzékiet is a politikusok között, az egyházakban, a hadseregben és az értelmiség köreiből. Az akciót maga Hitler vezette. Bad Wisseben letartóztatta Röhmöt és alvezéreit, s a stadlheimi igazságügyi börtönbe vitte őket. Itt és Dachauban az SS még aznap közel 200 magas rangú SA-vezetőt lőtt agyon eljárás nélkül. Röhmre július 1-jén került sor: Gregor Strassert a Gestapo főhadiszállásának pincéjében lőtték agyon. Testvére, Otto már 1930-ban kilépett a pártból, és 1934-ben külföldre emigrált.

Goebbels mindenhol törölte Ernst Röhm nevét és tetteit. Az NSDAP számára nem létezett többé. Goebbels korábbi „tévelygése” után véglegesen „megtért” Hitler környezetébe. Hitler

pedig kinevezte az SA vezetőjének Viktor Lutzét, a számára ártalmatlan oportunistát.

A Hitler négy évvel későbbi, kétórás Reichstag-beszédében emlegetett „vértelen forradalom” így több vonatkozásban hamis: megszépítően homályban hagyja a tényleges áldozatok számát, pedig az 1933. január 30-tól 1934. június 30-ig terjedő időszakban a meggyilkoltak száma 800–1200 főre tehető. A részletesebb cáfolatoktól eltekintve azon kijelentése sem állja meg a helyét, hogy „*ez volt talán az első forradalom, amelyben egy ablaküveg sem tört be*”: a Reichstag felgyújtása után rövidesen beszakadt az épület üvegcupolája... A párt gleichsáltolása után pedig a társadalom következett. ♦

ELLENFORRADALOM?

Lehet-e forradalomnak tekinteni a náci 1933-as hatalomátvételt? Sokan tagadó választ adnak e kérdésre, arra hivatkozva, hogy a forradalmak haladó, progresszív, humanista irányban változtatták meg egy vagy több ország történelmét. Már a nagy francia forradalom egyik résztvevője, Condorcet márkí, a liberális filozófus is megfogalmazta ezt a gondolatot *A forradalmi szó értelméről* (*Sur le sens du mot révolutionnaire*) című, 1793-ban írott tanulmányában. Szerinte a „forradalmi” jelzőt csak olyan eseményekkel kapcsolhatjuk össze, „melyeknek a szabadság a céljuk”.

De vajon még akkor is így vélekedett Condorcet, amikor a forradalmi kormányzat idején félmillió francia került börtönbe? Egészen bizonyos, hogy a francia forradalom, a maga 200-300 000 halálos áldozatával, a mintegy negyedszázadon át tomboló európai háborúval s a forradalomból származó konzuli és császári diktatúrával a szabadságot szilárdította meg Franciaországban? Márpedig az 1789 és 1799 közti évtized franciaországi eseményeit mégiscsak forradalomnak nevezzük, akárcsak az 1917 őszi oroszországi fordulatát, amelyről aligha állíthatjuk, hogy a szabadságot erősítette.

A 20. század közepének liberális filozófusai már nem osztották Condorcet véleményét. Raymond Aron 1939-ben fogalmazta meg s 1944-ben publikálta kételyeit: „*Elvileg egy forradalmat felszabadításként értelmezzünk. Csakhogy a 20. század forradalmi, ha nem a leigázás forradalmainak, akkor legalább a hatalom forradalmainak tűnnek. Sokkal erősebb és szigorúbb hatalmat alapítanak meg a forradalom előttiéknél. Megnövelik a technikai szervezetet, a bürokráciát. Ebben az értelemben ellentétesek a hagyományos elképzeléssel, amelyet egy forradalomról alkotunk.*” Természetesen akadnak kivételek e szabály alól. Az 1956-os magyar forradalom győzelme esetén minden bizonnyal felszabadította volna hazánkat a sztálinista párt(vezér) diktatúrája alól. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a 20. század legtöbb forradalma valóban elnyomó rendszereket hozott létre.

Mások nem a cél, hanem az eredet oldaláról közelítik meg a kérdést, s arra hivatkoznak, hogy a kommunizmus – bármilyen szörnyűségeket is követtek el a nevében – mégiscsak az európai humanizmus, tudományos forradalom és felvilágosodás ha-

gyományaira épült, a náciizmus viszont tudománytalan és antihumánus eszmékre, melyekben semmilyen forradalmi elem sem található. Csakhogy a náci ideológia gyökereit olyan 19. századi kutatási eredményekben találhatjuk meg, mint a darwinizmus és az eugenetika, amelyek a maguk korában távolról sem tűntek tudománytalanoknak. Richard J. Evans arra hívta fel a figyelmünket *A Harmadik Birodalom születése* című könyvében, hogy „*a faji higiénia elmélete alapvetően abból az igényből született, hogy a társadalmat minden más megfontolást félretéve, tudományos elméletek alapján lehessen irányítani. Nem tűnt valószínűnek, hogy a német nacionalizmus ezen új változatát valaha is magukévá tennék a reakciók.*”

Timothy Snyder is arra hívta fel a figyelmet, hogy „*az eszme, mely szerint egy nemzet nem az országban élő nép, hanem inkább azok, akik egy nyelven beszélnek, egy hagyománnyal azonosulnak vagy egy bizonyos templomban imádkoznak, közvetlenül a romantikusoktól származik, s már készen megtalálhatjuk a 19. századi nacionalizmusban. [...] Ma olvasva naivnak és ártalmatlannak tűnhet, de felvázolható a kontinuitás egyrészt Fichte és Hegel, másrészt a száz évvel későbbi fasiszták között.*” (Judt, Tony–Snyder, Timothy: *Thinking the Twentieth Century*. London, 2012, William Heinemann. 170–171. o.) Márpedig a romantikusok vagy Fichte és Hegel eszméit aligha tekinthetjük embertelennek. A 20. század bebizonyította, hogy tudományos és humánus eszmékre hivatkozva is lehet rettenetes zsarnokságokat működtetni.

A marxista-leninista ideológia hívei kifejezetten ellenforradalmi mozgalomnak tekintik a fasisztust és a náciizmust. Dimitrov híressé vált meghatározása szerint, amelyet a Komintern XIII., 1933-ban rendezett plenumán fogalmazott meg, „*a fasisztust a fináncok legreakciósbab, legsovínisztább, legagresszívabb csoportjainak nyílt, terrorista diktatúrája*”. Ha pedig célja egy reakciós osztály hatalmának megőrzése, „*amikor a forradalmi munkásosztály megnövekedett politikai befolyása és szervezeti ereje uralmukat veszélyezteti*”, akkor nyilvánvaló, hogy ellenforradalmi mozgalomról van szó.

Ez a meghatározás azonban abból a marxista-leninista ideológiából származott, amely a világtörténelem újabb fordulatai következtében egyre tarthatatlanabbá vált. A náciizmust pedig aligha magyarázhatjuk

meg a „fináncok” érdekeivel, hiszen – ahogy François Furet frappánsan megalapította – a zsidó népirtás nem szerepelt a német nagytőke programjában. Igaz, hogy Hitler 1931-ben közeledni kezdett a konzervatív jobboldalhoz, s csatlakozott a nacionalisták harzburgi frontjához, de az ipar irányítói ettől még nem támogatták a náci pártot, melynek lapjai tovább támadták a trösztöket, s a munkások bajnokainak tüntették fel a náci vezetőket.

Az NSDAP tagjainak befizetéseiből, gyűléseinek belépőjegyeiből, kiadványainak bevételeiből és a kisvállalkozók adományaiból működött. „*A fasisztust nem a polgári uralom terrorista változata volt, hanem egy ígéret, a nép reménye. [...] A fasisztust kommunista értelmezése, amely az utolsó fél évszázadot uralta, elfedte a jelenség igaz természetét és függetlenségét is, amely mind a polgári világgal való viszonyait, mind a bolsevizmussal kialakított konfliktusos cinkoságát jellemezte.*” (Furet, François: *Egy illúzió múltja*. Bp., 2000, Európa. 312. o.) Mint oly sokan, itt Furet is „fasisztust” névvel illeti az egymástól sokban különböző olasz fasisztust és német náciizmust.

Egyesek arra hivatkozva tagadnák meg Hitlertől a forradalmár nevet, hogy nem népfelkeléssel ragadta magához a kormányt, hanem a hagyományos uralkodó rétegek képviselői nevezték ki őt kancellárnak. Pártja azonban mind a hatalomátvétel előtt, mind a győzelem után jelentős népi támogatásban részesült, ami pedig az erőszakos akciókat illeti, ezekben sem 1933 januárja előtt, sem utána nem volt hiány.

FORRADALOM?

Az amerikai *Time* magazin 1938-ban Hitlert nyilvánította „az év emberének”, a választás indoklása során pedig kifejezetten forradalmárnak nevezte a német kancellárt: „*A Fasistern* (az amerikai újságírók a Komintern mintájára ezt a nevet adták a fasisztának nevezett kormányok szövetségének – H. P.) *Hitlerrel a vezetőülésen, Mussolinivel, Francóval és a japán katonai klikkel a háta mögött, 1938-ban nemzetközi, forradalmi mozgalomnak bizonyult. Akár a nemzetközi kommunizmus és a nemzetközi zsidóság machinációi ellen mennydörög, vagy arról fantáziál, hogy ő csak egy pángermán, aki minden németet egy nemzetben kíván egyesíteni, Hitler Führer maga vált a világ első számú nemzetközi forradalmárává – olyannyira, hogy ha a fasisztust és a kommunizmust közt, oly sokszor megjósolt harcra*

mégiscsak sor kerül, ez kizárólag azért fog bekövetkezni, mert a két forradalmi diktátor, Hitler és Sztálin túlságosan nagyok ahhoz, hogy ugyanabban a világban hagyják élni egymást.”

Nemcsak az újságírók, hanem a filozófusok is felfigyeltek a náciizmus forradalmi vonásaira. Raymond Aron így fogalmazott 1939-ben: „A politikai rend szempontjából ez egy új jelenség Németországban, s én fontosnak találom, hogy a népi környezetből toborzott vezetők fölébe tudtak kerekedni a régi uralkodó osztályok képviselőinek. A legitim hatalom érzetének és az öreg arisztokrácia tiszteletének felszámolását s az ember-i kapcsolatok átalakulását, melyek Németország bizonyos részein még feudális természetűek lehettek, azonosíthatjuk egy súlyos következményekkel járó forradalommal. Azt hiszem, hogy amire fél évszázad szociáldemokráciája nem volt képes – felszámolni a hagyományos tekintély tiszteletét –, azt a nemzetiszocialista rendszer hat év alatt végrehajtotta.” Köztudott, hogy mind Mussolini, mind Hitler mozgalmához radikális társadalmi reformokat követelő csoportok is csatlakoztak, amelyektől mindkét vezetőnek erőszakkal kellett megszabadulnia.

François Furet szerint sincs „okunk rá, hogy kizárjuk a fasizmust a forradalmi gondolat kiváltságaiból vagy átkaiból, azzal az ürüggyel, hogy a fasiszta a nemzet vagy a faj zászlaja alatt harcol. Éppen ellenkezőleg, a fasiszta doktrínák eredetisége abban áll, hogy ezek a maguk antiuniverzalista terveinek szolgálatában sajátítják ki a forradalmi szellemet [...] A fasizmus [...] betelepszik a forradalom táborába: neki sincs istene, sőt [...] az isteni tekintély helyébe maga is a történelmi fejlődés erejét állítja; maga is megveti a törvényeket a tömegek politikai akaratára nevében; maga is egyfolytában a jelen ellen harcol a megváltó jövő zászlaja alatt. [...] Nem egy forradalom által kiváltott reakció, hanem – mint hiszi és állítja – maga a forradalom [...] Önálló jövőmágiával rendelkezik.” (Egy illúzió múltja, 308. o.)

A modern állampolgárok társadalmának sokszínűségét, az eszmék, vélemények, ízlések, érdekek pluralitását a liberálisok és a demokraták elfogadták, a reakcióskok és a szélsőséges szocialisták viszont elutasították. A 19. század végén a néptömegek integrálódtak a politika világába, aminek a nacionalizmus felerősödése, a „demokratikus” antiszemizmus megjelenése és a tömegpártok növekedése lett az eredménye. „Ahogy a baloldal polgárelenes szenvedélye, a jobboldal polgárelenes szenvedélye is demokratizálódott [...] Az ellenforradalmi gondolat kiszabadult az arisztokratákkal és a szép hölgyekkel kötött házasságából. Magá-

ének ismeri el saját következményeit. Maga is forradalmat hordoz.” (Uo. 40. o.)

VÖRÖS ÉS BARNA

Az első világháború rettenetes szenvedéseiért és veszteségeiért mind a kommunista, mind a fasiszta és náci mozgalom a nemzetközi polgárságot tette felelőssé – az előbbi az egyetemes eszmék, a világforradalom, az utóbbiak a nemzeti eszmék, illetve egyetlen nép nevében. „A fasizmus [...] az egyedinek az egyetemessel szembeni reakciójaként születik meg; a nép reakciójaként az osztállyal szemben, a nemzeti reakciójaként a nemzetközivel szemben. Gyökereit tekintve elválaszthatatlan a kommunizmustól, amelynek céljaival harcba száll, miközben átveszi módszereit.” (Uo., 44. o.)

Mindkét mozgalom fő ellensége a demokratikus társadalom, melyet egyenlő és autonóm egének alkotnak, akik szabadon választják meg életmódjukat, hitüket és tevékenységüket. A kommunisták a liberális filozófia ígéreteire hivatkoznak, arra, hogy az ilyen rendszerekben nem valósul meg a szabadság és az egyenlőség, ezért a kommunista képes önmagát a történelmi haladás, a demokratikus fejlődés örökösének feltüntetni. A fasiszta és náci nem továbbfejleszteti, hanem megállítani akarja a demokratikus fejlődés menetét a nemzetre vagy fajra hivatkozva. A kommunista az emberiség egészének, a fasiszta és náci csak egy nemzetnek vagy fajnak az egységét kívánja megteremteni.

Az egyik egy osztály, a másik egy nemzet vagy faj támogatására számít. Az egyik

ellensége a polgár mint tulajdonos, a másik ellensége a polgár mint zsidó. „Hitler újítása [...], hogy a zsidón keresztül egyszerre nyílik mód a polgár és a bolsevik utálatára. [...] Mindkét ideológia hódításának titka a rájuk jellemző leegyszerűsítő és felnagyító hatásokban rejlik. Tulajdonképpen mindkettő a karikatúráig fokozza az együtt létezésről kialakított, nagy, kollektív képzeteket: az egyik betegesen egyetemes, a másik betegesen nemzeti. És mégis, mindkettő uralni fogja a század történetét [...] A hatalom próbatétele nem lecsiszolja az éleket, hanem megsokszorozza a gonosztetteket és bűnöket. [...]”

Ebből nem következik, hogy e rendszerek azonosak vagy akár csak minden szempontból összehasonlíthatók volnának. [...] Hitler Németországa és Sztálin Oroszországa eltérő világ. [...] De ez nem változtat azon, hogy a két rendszer – és csak ezek – közösek abban, hogy a civil rend megsemmisítésén dolgoztak, s az individuumokat abszolúte alárendelték az ideológiának és az állampárt terrorjának. Mindkét esetben a népi egység mitológiája, amely a tévedhetetlen Vezér által irányított állampártban és csak általa testesül meg, sokmilliónyi áldozatot szedett, és olyan tökéletes összeomláshoz vezetett, hogy az mindkét nemzet történelmét derékba törte.” (Uo., 45., 54., 317–318. o.)

Hitler maga is forradalom néven emlegette hatalomátvételt, bár az ő szemében a forradalom nem jelentett mást a hatalom átvételénél s a totalitárius állam megalapításánál. A náci „minden agresszív egalitárius retorikájuk ellenére végül is viszonylag közömbösnek bizonyultak a társadalmi egyenlőtlenségek iránt. Ami mindenekelőtt számított nekik, az a faj volt, a kultúra és az ideológia.” (Evans, R.: A Harmadik Birodalom születése, 454. o.)

Ugyanakkor Hitler egyik legmodernebb és legalaposabb életrajzának szerzője, Ian Kershaw sem tagadta meg a kancellártól a forradalmár tulajdonságait, amikor kétkötetes Hitler-életrajzának elkészítése előtt írt, rövidebb művét (Hitler. London, 1991, Longman) így fejezte be: „Megfosztva a konstruktív, teremtő energiától, kizárólag az egyre vadabb pusztítási vágyat hangoztatva, Hitler uralma csakis úgy zárulhatott le, ahogy végül is lezárult: egy golyóval a fejében a német népre hagyta, hogy fizesse meg annak az árát, hogy olyan személyt fogadott el vezetőjének, aki nem korlátozott politikai megoldásokat kínált számára, hanem a politikai megváltásnak bármennyire is kísértő, de illuzórikus és üres, millenarista vízióját.”

Ilyen víziókat pedig a forradalmárok szoktak felkínálni. ♦

HAHNER PÉTER

MI A FORRADALOM?

Egyes történészek szerint a forradalmak az újkori történelem jelenségei. Ha azonban felidézzük, mit is értünk a forradalom fogalmán, be kell látnunk, hogy a világtörténelemben számtalan népfelkeléssel, városi lázadásokkal, erőszakos politikai és ideológiai változásokkal járó hatalomátvitelre került sor, de az újkorig senki sem nevezte ezeket forradalmaknak. Ekkor azonban átalakult az a gondolkodásmód, amellyel az emberek ezeket az eseményeket értelmezték – és ezért egyre gyakrabban illették új névvel a régóta ismert jelenségeket.

A FOGALOM MEGSZÜLETÉSE

A több európai nyelvben is revolution formában ismert szó a latin revolvo kifejezésből származik, amely eredetileg „visszafordulást” jelentett, visszatérést egy korábbi állapothoz. A 17. század szótárai szerint a revolutio önmagába visszatérő mozgást jelent, vagy átmeneget az egyik állapotból a másikba.

A szakértők szerint 1662-ben bukant fel az angol nyelvben, amikor Clarendon earlje forradalomnak nevezte II. Károly visszatérését – azt az eseményt, amelyet ma éppen a forradalom megtagadásának tekintünk s restauráció néven emlegetünk. A kortársak szemében ugyanis II. Károly 1660-as trónra ültetése nem valamilyen régi rend helyreállítása volt, hanem visszatérés a dolgok természetes rendjéhez, amelyben a király a parlamenttel kormányoz.

Az 1688–89-es angol eseményeket ugyanilyen okból nevezték el a kortársak dicsőséges forradalomnak. Az angolok szerint az abszolutisztikus és katolikus törekvésekkel megvádolt II. Jakab volt az újító (akit ma forradalmárnak neveznénk!), és ellenfelei, a társuralkodókká nyilvánított (Orániai) III. Vilmos és II. Mária „forgatták vissza” az angol politikai rendszert a bevált hagyományoknak megfelelően.

Egy 1690-ben megjelent francia szótár még asztronómiai jelentést tulajdonított a szónak Kopernikus lengyel csillagász híres kötetének címe (*De Revolutionibus Orbium Coelestium* – *Az égi pályák körforgásairól*, 1543) alapján, de már hozzátette a következő megjegyzést: „Így nevezik a világban lejátszódó különleges változásokat is.” E jelentés erősödik fel a 18. század folyamán a különböző francia szótárakban. Előbb csak zűrzavart, felfordulást értettek rajta – majd lassacskán beszűkült a jelentésbe az „újítás” fogalma. Az *En-*

ciklopédiában már ezt olvashatjuk a forradalomról: „*Politikai értelemben egy állam kormányzatában bekövetkező jelentős változás.*” Vagyis a század közepén a kormányváltásokat már néha forradalomnak nevezték, s mind Nagy Katalin, mind a svéd III. Gusztáv államcsínyét e néven emlegették. Az amerikai függetlenségi háborút is forradalomnak nevezték – csakhogy a történetek úgy is lehetett értelmezni, hogy a célja az angolai „dicsőséges forradalomhoz” hasonlóan a régi szabadságjogok visszaállítása, egy korábbi állapothoz való visszatérés volt.

A Chicagói Egyetem és a Francia Nyelv Nemzeti Intézete közös kutatóprogramjának az 1980-as években közzétett eredményei szerint a 18. századi szövegekben rohamosan megnövekedett a „forradalom” szó előfordulásának gyakorisága. Jean Marie Goulemot francia professzor pedig megvizsgálta Machiavelli *Beszélgetések Titus Livius első könyvéről* című művének négy francia fordítását. Az 1571-ben kiadott fordításban nem szerepelt a „forradalom” szó, az 1664-ben kiadott fordításban egyszer, az 1691-ben megjelent fordításban kétszer, majd az 1782-ben kiadott fordításban huszonötször bukkan fel. Az eredeti szöveg nem változott, tehát a fordítást készítő személyek gondolkodásmódja, nyelvhasználata alakult át.

E különös fejlemények a felvilágosodás új látásmódját tükrözik: a kor írói és filozófusai már nem úgy gondoltak a történelmi változásokra, mint őseik, akik szerint valaha volt egy (mitikus, klasszikus vagy éppen keresztény) aranykor, s az emberiség azóta csak hanyatlik. Ők már abban hittek, hogy a változás, a megújulás, a radikális átalakulás nemcsak hanyatláshoz vezetethet, hanem fejlődéshez, haladáshoz is. Bízni kezdtek abban, hogy az államcsínyek, kormány-

váltások, felkelések, népmozgalmak, társadalmi és politikai válságok az emberiség fejlődését szolgálhatják, s ezért új szemmel néztek bizonyos régebben is előforduló jelenségekre, valamint új értelemben és egyre gyakrabban használták egy régebben is előforduló szót.

A forradalom tehát nem úgy létezik, mint a geológiai vagy biológiai jelenségek, amelyek létét az emberi értelmezéstől függetlenül sem tagadhatjuk. Inkább úgy létezik, mint bizonyos történelmi jelenségek (lázadások, felkelések, politikai összeomlások stb.) egyik lehetséges értelmezése. Ezeket a minden korban és minden kontinensen tapasztalható jelenségeket az európai írástudók egy adott történelmi pillanat optimista légkörében olyan értékekkel ruházták fel, amelyek a gyakran bekövetkező csatlódások dacára is sokáig lelkesítő és mozgósító erővel rendelkeznek.

A FOGALOM BŐVÜLŐ JELENTÉSE

A 18. század végén már csak egy nagyszabású, mindent megrázkódtató, új politikai fordulatra volt szükség, hogy a „forradalom” szó végleg új jelentésre tegyen szert. Immár jótékony hatású és ellenállhatatlan sodrású megújulást jelentett. 1789 nyarán került sor e jelentésváltozásra. Ennek egyik bizonyítéka XVI. Lajos francia király és La Rochefoucauld-Liancourt herceg párbeszéde volt, amelyre a hagyomány szerint 1789. július 15. reggelén került sor a király versailles-i hálószobájában. „*Micsoda lázadás [révolt]!*” – csóválta a fejét az uralgó, amikor ismertették vele az előző nap eseményeit. Mire a herceg udvariasan kijavította őt: „*Ó felség [...] Mondja így: forradalom [révolution]!*” Mások szerint Mirabeau gróf játszott vezető szerepet az új jelentés elterjesztésében, amikor 1789. október 3-án így szózkodott: „*Egy korábban képtelenségnek tűnő, nagy forradalom zajlott le pár hónap alatt előttünk [...], amely a régi rend hirtelen összeomlását vonta maga után.*” Vagyis a forradalom jelentésének megváltozása nyomán egy új kifejezés is megszületett: a „régí rend”, amelyet a forradalom felszámol.

A forradalom immár a teljesen új alapokon történő fejlődés eszméjével, a civilizáció haladásával kapcsolódott össze. Az 1789-ben meginduló átalakulás irányítóinak és híveinek szemében ez a szó immár radikális szakítást jelentett, szándékos politikai aktust, egy egész nép művét, dinamikus konfliktust a jó és a rossz, a haladás és a reakció között. A legtöbben azóta is a jelentős és tartós változást hozó, népi közreműködéssel végrehajtott, viszonylag erőszakos és gyors politikai átalakulást nevezik forradalomnak. Az erőszakmentes és las-

sabb átalakulást reformnak, a népi közreműködés nélkül lezajlott, gyors politikai átalakulást – mint például a Magyarországi Tanácsköztársaság 1919-es kikiáltását – pedig puccsnak, államcsínynek kell neveznünk.

A 19. század folyamán a szó jelentése fokozatosan tágulni kezdett. A francia forradalom emléke olyannyira uralta a politikai és történelmi gondolkodást, hogy hamarosan csaknem minden államcsínyt, fegyveres felkelést, összeesküvést, hatalomátvételt és radikális reformot forradalom néven emlegettek – legalábbis azok, akik kedvező színben, demokratikus, haladást képviselő eseményként kívánták feltüntetni. Akik viszont nem, azok lázadásnak, rebellióknak, pártütésnek és összeesküvésnek nevezték.

Mivel a 19. század a nacionalizmus felerősödésének kora volt, a forradalmak kirobbanásában egyre nagyobb szerepet játszottak a hazafias, nemzeti érzelmek. Egy-egy nemzeti forradalom híveinek szemében szinte mítikus erővé, a legitimitás forrásává vált. Kiváltságos történelmi korszaknak tekintették, amelyre a mindennapi élet és a hétköznapi erkölcs elvei nem érvényesek. François Furet *Egy illúzió múltja* című könyvében így foglalta össze, mit is jelentett a forradalom a 19. században: „A forradalom szakítás a hétköznapi rendjével, ugyanakkor a kollektív boldogság ígérete a történelemben és a történelem által. [...] A forradalom a példa és a garancia arra, hogy az emberek legküzdhetik a múltjukat, kitalálhatnak és megalkothatnak egy jobb társadalmat. A forradalom a szükségszerűség ellenéte.” Egyes forradalmárok ebből azt a veszedelmes következtetést is levonhatták, hogy ők egy kiváltságos csoporthoz tartoznak, s mindent elkövethetnek a forradalom nevében, amely olyannyira jótékony vívmányokat biztosít a társadalom számára, hogy ezzel minden áldozat igazolhatóvá válik.

A terjedő marxizmus „a történelem mozdonyainak” nyilvánította a forradalmakat, mintha a társadalmak efféle erőszakos megrázkódások nélkül képtelenek lennének a fejlődésre. A marxisták ugyanakkor minden forradalmat az osztályharccal, a társadalmi konfliktusokkal próbáltak magyarázni, s alábecsülték a nacionalizmus jelentőségét a forradalmak kirobbanásában. Pedig nagyon sok forradalom úgy él a köztudatban, mint egy nemzeti közösség öntudatra ébredésének, szabadságharcának emléke, s nem úgy, mint egy új osztály hatalomátvétele.

Egyes nemzetek történelmében forradalmak afféle „eredetmítoszokká” váltak, azok évfordulóit rendszeresen megünne-

pelték, s az állam vezetői ezekre hivatkozva erősítették meg legitimitásukat. Sokan úgy vélekedtek, ilyen dicsőséges események bemutatása során a történész szentségtörést követ el, ha tárgyilagosan, nem levett kalappal és nem mély tisztelettel közeledik vizsgálata tárgya felé. Egyes fanatikus vagy naiv rajongóknak a tisztelet sem volt elég. Több francia történész, mint például Alphonse Aulard vagy Michel Vovelle nyíltan hangoztatta: „Ahhoz, hogy megértsük a francia forradalmat, szeretni kell!”

Ha ez igaz lenne, sohasem érthetnénk meg a világtörténelem visszataszító jelenségeit, amelyek normális emberből csak ellenérzéseket váltanak ki. A tárgyilagosságot tovább nehezíti az a széles körben elterjedt meggyőződés is, mely szerint a forradalmakat oly szoros szálak fűzik össze egymással, hogy ha az egyiket dicsőségesnek vagy visszataszítónak tartjuk, akkor ezzel a másikat is mentegetjük vagy elítéljük. Pedig a forradalomként emlegetett események ugyanúgy különböznek egymástól, mint az emberi történelem más, közös névvel illetett eseményei, a népvándorlások, háborúk, békekötések, gazdasági fellendülések és válságok.

A 19. század végén a „forradalom” szó jelentése tovább tágult. 1884-ben Arnold Toynbee megjelentette *Lectures on the Industrial Revolution in England* (Előadások az angliai ipari forradalomról) című kötetét. Ő már nagy jelentőségű, de nem gyors és nem népi erőszak segítségével végrehajtott, több évtizeden át elhúzódó átalakulást értett forradalomnak. Majd a 20. században minden jelentősnek tartott változást forradalomnak neveztek, akár néhány nap, akár több évtized alatt zajlottak le. Ebben az értelemben beszélünk kulturális forradalomról, mezőgazdasági forradalomról, tudományos forradalomról, művészeti forradalmakról, digitális forradalomról és szexuális forradalomról. Napjainkban a „forradalom” a mindennapi nyelvhasználatban egyszerűen fontos változást jelent. A történetírásban azonban továbbra is használatos maradt szűkebb értelmezése: jelentős és tartós változást hozó, népi közreműködéssel végrehajtott, viszonylag erősza- kos és gyors politikai átalakulás.

BALJÓS FEJLEMÉNYEK

A „forradalom” szó a 20. századra oly szorosan összekapcsolódott a nemzeti függetlenség, a szabadságharc, a haladás, a társadalmi igazságosság fogalmival, hogy azok a csoportok, amelyek erőszakkal kívánták megszerezni a hatalmat, magukat forradalmárnak, fellépésüket pedig forradalomnak nyilváníthatták. Ezzel általában sikerült neme-

sebb színben feltüntetniük önmagukat, s rokonszenvet vagy éppen támogatást kivívniuk a régebbi forradalmak tisztelőitől. Akadtak, akik alaposan vissza is éltek ezzel a lehetőséggel. Egyes forradalmakkal megalapozott, 20. századi politikai rendszerek (az orosz és a kínai kommuniztáék vagy a kambodzsai vörös khmereké) oly rettenetes pusztítást végeztek saját népük körében, hogy a század végére a forradalom mítosza alaposan megkopott.

A forradalom és a demokrácia kapcsolata távolról sem egyszerű. A forradalmárok általában meg vannak győződve arról, hogy a társadalom többségének érdekében lépnek fel, tehát lényegileg demokraták. A forradalmak első győzelmeihez valóban arra van szükség, hogy a társadalom többsége legalább ideig-óráig támogassa vagy passzív módon elfogadja az aktív, forradalmár kisebbség tevékenységét. Csakhogy a forradalmárok ugyanolyan gyorsan elveszíthetik a szélesebb rétegek támogatását, mint bármelyik más politikai csoportosulás. Sőt, minden jel szerint sokkal gyorsabban. Hiszen bármilyen szívesen is fogadják az emberek a mérsékelt reformokat, életkörülményeik radikális felforgatását már rosszul viselik, s a régi világ összeomlása utáni zűrzavaros állapotok miatt gyorsan szembefordulhatnak a forradalmi kormányzatokkal.

A forradalmárok ilyenkor általában azzal indokolják hatalmuk fenntartását, hogy valamilyen ideológiára hivatkozva kijelentik: ők jobban tudják, mi a nép igazi érdeke, mint maga a nép. Bár nem részesülnek társadalmi támogatásban, mégis a társadalom javát szolgálják, s ha rövidlátó kortársaik ezt nem is ismerik fel, a jövő őket fogja igazolni. Ezt vallotta 1647-ben Cromwell: „Az a kérdés, hogy mi jó a népnek, nem az, hogy mi tetszik neki!” 1793-ban Saint-Just kijelentette, hogy a forradalom még csak a kormányzatban zajlott le, és nem hatolt be a társadalomba, vagyis a francia forradalmi kormányzat demokratikusabb, mint a francia nép. A 20. század elején pedig Lenin megállapította, hogy a munkásosztály csak a szakszervezeti tudatosság szintjére képes eljutni, ezért a forradalmi tudatosítást a pártjának kell képviselnie. Tehát a bolsevik párt értelmiségi forradalmárai a munkások igazi érdekeit képviselik – akár a munkásokkal szemben is.

A régi rendeket felszámoló forradalmak oly zűrzavaros állapotokat idézhetnek elő, hogy a társadalomban felmerülhet egy erős kezű „megmentő” iránti igény. A forradalmárok pedig, akik hisznek abban, hogy ők jobban ismerik a társadalom szükségleteit a társadalom

tagjainál, úgy érezhetik, kötelességük elvállalni ezt a szerepet. Egyes forradalmak során – mint például hazánkban 1848-ban – nem volt szükség ilyen megoldásra, máshol pedig olyan személyiségeket állítottak előtérbe (Washington, Garibaldi), akik mértéktartóan gyakorolták a rájuk ruházott teljhatalmat, s időben le is mondtak róla. De ahogy ezt Raymond Aron francia politológus már az 1930-as években megfogalmazta, a 20. században nagyon sok forradalom vezetett zsarnoksághoz. Stephen Kotkin, Sztálin egyik legújabb életrajzírója szerint „a társadalmi igazságra irányuló mély, őszinte törekvés a korszakokon átívelő eszméktől s a velük járó gyakorlatlától függően a legsúlyosabb igazságtalanságokat intézményesítheti”.

A jog felett álló, monopolizált és korlátozás nélkül gyakorolt hatalmat – vagyis a diktatúrát – azonban sokkal könnyebb létrehozni, mint felszámolni, s minél magasabb, távolibb és elérhetetlenebb célokat tűznek ki elé, annál tartósabbá válik. A legtávolabbi és legelérhetetlenebb cél pedig nem más, mint az emberi természet megváltoztatása, egy új embertípus létrehozása. Már Cromwell így írt egyik levelében: „Bár az Úr egész népe prófétákból állana! Kívánám, hogy mindenki alkalmas lenne az elhívásra és az elhívásra.” Robespierre ezt írta 1793-ban: „Megfontolva, hogy régi társadalmi rendszerünk gonoszsága milyen mélyre sülyesztette az emberi fajt, meg vagyok győződve egy teljes újjászületés végrehajtásának és, ha szabad így kifejeznem magam, egy új nép létrehozásának szükségességéről.” A leninisták és Mao követői pedig az új, kommunista embertípus kialakításán tevékenykedtek – tökéletes kudarcot vallva.

A 20. században egyes kizárólagosságra törekvő ideológiák alapján és a modern állam óriási erőforrásaira támaszkodva több forradalom után is létrejöttek a politikai, társadalmi és szellemi élet teljességének ellenőrzésére és uniformizálására törekvő, totális diktatúrák. A történészek és politológusok máig vitatkoznak azon, lehet-e az efféle rendszereket totalitarizmus névvel illetni. Ha a társadalmak totális ellenőrzését és irányítását teljes egészében nem is sikerült még megvalósítani, annyi bizonyos, hogy az erre irányuló törekvések megjelentek a történelemben, s rettető következményekkel jártak.

Természetesen a 20. században is kirobantak olyan forradalmak, amelyek gyorsabban megvalósítható, könnyebben elérhető célt tűztek ki maguk elé, s ezzel feleslegessé tették az erőszak tartósabb alkalmazását. Ilyen volt az 1956-os magyar forradalom, amely egy zsarnoki rendszer ellen robbant ki, az

emberi szabadság, a jogi egyenlőség és a nemzeti függetlenség helyreállításának céljával. Egyes tisztelői szerint 1956 hősei nemcsak Magyarország becsületét növelték meg a világ szemében, hanem a forradalmak becsületét is helyreállították, azt bizonyítva, hogy e században is sor kerülhet korlátozott és humánus célokat maga elé tűző forradalmi eseményekre.

A FORRADALMI ERŐSZAKRÓL

A forradalommal kapcsolatos kérdések szorosan kapcsolódnak az erőszak problémájához. Ahogy Simon Schama megállapította a francia forradalomról, „bizonyos lehangolóan elkerülhetetlen értelemben az erőszak maga volt a forradalom”. Ezért 1789 óta a forradalmárokat ellenfeleik gyakran véreskező, esztelen tömeggyilkosoknak tüntetik fel. Baloldali körökben viszont elterjedt az a mítosz, mely szerint az uralkodó osztályok kizárólag az erőszaknak engednek, amely ezért elkerülhetetlen velejárója minden forradalomnak. Történelmi tapasztalataink azonban arra utalnak, hogy bizonyos uralkodó csoportok némi politikai nyomás hatására erőszak nélkül is képesek voltak belátni a változások szükségességét és lemondani hatalmuk egy részéről. Az ókori római arisztokraták a néptribunusi hivattal korlátozták hatalmukat, a magyar nemesség 1848-ban és a brit felsőház tagjai 1911-ben pedig különösebb erőszak nélkül is lemondtak kiváltságaikról.

Több híres gondolkodó úgy vélekedett, hogy az erőszak nem más, mint a hatalom megnyilvánulása. Egyes marxisták szerint az állam nem más, mint elnyomógépezet az uralkodó osztályok kezében. Hannah Arendt német származású amerikai filozófus egy 1969-ben megjelent tanulmányában feltette a kérdést: Vajon miért ragaszkodnak annyira bizonyos politikai csoportosulások az erőszak dicsőítéséhez? Véleménye szerint ez a fejlődésbe, haladásba vetett hittel függ össze, melyben egyaránt osztoznak liberálisok, szocialisták és kommunisták. Az általában rossz dolognak tekintett erőszak ugyanis szerintük a jobb jövőt szolgálhatja, s ilyen esetekben nemcsak el kell fogadni, de még dicsőítésre is méltó.

Ami a forradalmárok által oly sokat emlegetett „jobb jövőbe” vetett hitet illeti, eziránt már több jelentős gondolkodó kifejezte kételyeit Kanttól Herzenen át Roger Scrutonig. Nyilvánvaló, hogy olykor áldozatokat kell hozni a jövő érdekében, és sokan merítették erőt abból a gondolatból, hogy az emberiség haladásáért tevékenykednek. Ha azonban túl nagy áldozatokat követelnek egy nemzedéktől a jövő nevében,

felmerülhet a gondolat, hogy a jobb jövőbe vetett hit semmit nem ad az egyéneknek, aki csak abban lehet biztos, hogy mire ez a jobb jövő bekövetkezik, ő már nem él. A forradalmárok pedig különösen hajlamosak Mózes szerepében tetszelegve úgy követelni áldozatot a néptől, hogy közben biztosítják róla: sohasem jut be az ígért földjére, ez csak a következő nemzedékeknek adatik meg.

De vajon megadatik-e? Lehet-e emberibb társadalmat teremteni embertelen eszközökkel? Ebben már Edmund Burke is kételkedett a francia forradalom idején: „Ha a bűnös eszközöket egyszer megtűrjük, akkor rövidesen ezek kerekednek felül. Rövidebb utat kínálnak a célhoz, mint amelyik az erkölcsi érények országútján vezet. Ha a közjó érdekében elkövetett hitszegést és gyilkosságot igazságosnak tartjuk, hamar lesz ürügy a közjóból, s cél a hitszegésből és gyilkosságból; míg nem a kapzsiság, a gyűlölködés, a bosszúszomj s a bosszúszomjnal is félelmetesebb rettenetes csillapítják csillapíthatatlan étvágyukat.”

Burke nemzedékét azonban Hegel nemzedéke követte a történelemben, s a 19. században sokan hittek abban, hogy a nemes cél és a nemtelen eszköz dialektikája magasabb rendű szintézisben olvadhat össze. A levert forradalmak különösen megszépültek a romantika nemzedékének szemében, s Madách így fogalmazta meg e nemzedék véleményét *Az ember tragédiájában*: „Vak, aki Isten szikráját nem érti, / Ha vérrel és sárral volt is befelve.” A 20. század első felének forradalmai azonban nem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket, s ezért a század filozófusai kénytelenek voltak felülvizsgálni elődeik nézeteit.

Hannah Arendt egyik legfontosabb megállapítása így hangzik: „Hegel és Marx nagy bizalma a tagadás hatalmának dialektikájában, mely szerint az ellentétek nem semmisítik meg egymást, hanem finoman összefonódnak, mert az ellentétek nem megbénítják, hanem előmozdítják a fejlődést – mindez egy sokkal régebbi filozófia előítéleten alapul, azon, hogy a rossz nem más, mint a jó titkos megjelenése, hogy a rossz jó dologhoz vezethet, vagyis röviden: a rossz nem más, mint egy még rejtett jó ideiglenes megjelenési módja. Az efféle ősi vélemények veszélyesek. Sokan osztják, akik sohasem hallották Hegel vagy Marx nevét, azon egyszerű okból, hogy ez a hit reményt kelt és elűzi a félelmet – de áruló reményt kelt, amelyet jogos félelem elűzésére használnak.”

Arendt szerint a hatalomnak semmi szüksége az igazolásra, mivel a politikai közösségek létezésének lényegéhez tar-

tozik: egyszerűen létrejön, ahol emberek összegyűlnek és együtt cselekednek. „Az erőszaknak van szüksége az igazolásra, és igazolható is, de igazolása egyre kevésbé elfogadható, minél távolabb tűzi ki céljait a jövőben. Senki sem kérdőjelezi meg az erőszak használatát önvédelem esetén, mert a veszély nemcsak nyilvánvaló, de jelenlegi is, és az esz- közt igazoló cél is közvetlen.” Mivel pedig „bizonyos lehangolóan elkerülhetetlen értelemben az erőszak maga volt a forradalom”, a forradalmakra is érvényes mindaz, amit az erőszakról elmondhatunk. Az elnyomás közvetlen felszámolására, a zsarnoki kormányzat megdöntésére törekvő forradalmak létjogosultságát aligha lehet megkérdőjelezni. Más a helyzet azokkal a forradalmi kormányzatokkal, amelyek távoli célok érdekében, tartósan alkalmaznak erőszakot.

A forradalom az erőszakhoz hasonlóan instrumentális természetű – pusztán politikai vagy ideológiai eszköz, amelyet egyaránt lehet nemes és nemtelen célokra felhasználni. Nem állíthatjuk, hogy soha nincs szükség rá, hiszen olykor az erőszak az egyetlen orvosság, amellyel fel lehet számolni az igazságtalanságot. A harag és az erőszak természetes emberi emóció, s az emberi természetből való eltávolítása azonos lenne az ember dehumanizálásával, impotenssé tételével. Ugyanígy a forradalmakat sem számúzhatjuk az emberi történelemből. Arendt fő üzenete óvatosságra int: „Az erőszak gyakorlása, még ha tudatosan nem szélsőséges kérétek között is zajlik, rövid távú célokért, mindig azzal fenyeget, hogy az eszköz felülkerekedik a célon. [...] Az erőszak gyakorlata, mint minden akció, megváltoztatja a világot, de a legvalószínűbb változás egy erőszakosabb világ lesz.”

A FORRADALMAK TÖRVÉNYSZERŰSÉGEIRŐL

Rendkívül nehéz általános megállapításokat tenni a forradalmakkal kapcsolatban. A forradalmakat csoportosítani próbáló Jacques Solé francia történész arra a következtetésre jutott közel 800 oldalas tanulmánykötetében, hogy „a 19. század európai forradalmi és forradalmárai között több különbség, mint hasonlóság található”. Más századok és más kontinensek forradalmainak vizsgálata minden bizonnyal csak megszi- lárdította volna e véleményét.

Valószínűleg ezért nem sikerült mind- máig általánosan elfogadott forradalom- elméletet alkotni. A liberális gondolkodók politikai jelenségnek tekintették, a politikai elnyomásra adott válasznak. A marxisták hosszú távú, kibékíthetetlen osztályellentéték által meghatározott

társadalmi mozgalomnak, osztályharc- nak, amelyben a fejlettebb termelési módot képviselő osztály száll szembe az elavult termelési módot védelmező, ré- gebbi kizsákmányoló osztályokkal. A funkcionalista elemzések szerint a for- radalom akkor robban ki, amikor a tár- sadalmi értékrend szembekerül a tár- sadalmi környezettel, a társadalmi vezető rétegek pedig mereven elutasítják a re- formokat. A pszichológiai megközelíté- sek szerint a „viszonylagos nélkülözés” (relatív depriváció) helyzete robbant- hatja ki, amikor nagy a szakadék a tár- sadalmi elvárások és a társadalmi lehe- tőségek között. Vagyis nem akkor tör- nek ki forradalmak, amikor nagyon nagy a szegénység, hanem akkor, ami- kor egy fejlődési szakaszt rövid vissza- esés követ. Az újabb forradalomelmé- tek inkább politikai-ideológiai jelenség- nek tekintik a forradalmakat, mint gaz- dasági-társadalmi folyamatoknak. Azt hangsúlyozzák, hogy a világtörténelem nagy forradalmainak mindig az állam- hatalom összeomlása volt az egyik leg- fontosabb előfeltétele, ami hatalmi úrt teremtve lehetővé tette, hogy megindul- jon a harc a hatalomért.

Ha azonban valamelyik olvasóm úgy érzi, hogy egy forradalmakat bemutató cikkben mégiscsak szükség lenne vala- milyen elfogadható forradalomdefini- ciónak, akkor Martin Malia amerikai törté- néész meghatározását tudom felajánlani számára: „Egy nagy forradalom alapjai- ban nem társadalmi-gazdasági jelenség, hanem politikai-alkotmányos és kultu- rális-ideológiai. Más szavakkal: egy ilyen forradalom nem az átmenetet jelzi az egyik termelési módból a másikba (mint például a »feudálisból« a »burzso- ába«) vagy az ország egyik gazdasági fejlettségi szintjéről a másikba (mint pél- dául a merkantilistából a kapitalistába vagy a »tradicionálisból« a »mo- dernbe«), bár több-kevesebb efféle át- alakulásra nyilvánvalóan sor kerülhet a forradalom során. Egy nagy forrada- lom azonban lényegét tekintve nem más, mint egy totális nemzeti rendszer általános válsága.” Mindezzel Malia nem a gazdasági fejlődés jelentőségét vagy forradalmasító hatását kívánja ta- gadni, csak annyit állapít meg, hogy a nagyobb forradalom a gazdasági fej- lettség legkülönbözőbb szintjein is ki- törhettek, s számtalan példa van arra, hogy e forradalmak inkább ártottak, mint használtak a gazdaság további fej- lődésének.

Meg lehet-e jósolni a forradalmak ki- törését? Meg lehet-e határozni a forra- dalmi helyzet sajátosságait? Az utólag olyannyira bölcs történetírók szeretnek gúnyolódni a kortársakon, akik egyálta- lán nem érezték meg, hogy „rohannak

a forradalomba”, s a régi világ hamarosan össze fog omlani körülöttük. Csak- hogy a forradalom – Yuval Noah Harari megfogalmazása szerint – „definíciójá- nál fogva megjósolhatatlan. A megjósol- ható forradalom ki sem tör.” Ha ugyanis egy csoport zseniális politológus – Ha- rari szellemes példázata szerint – pon- tosan megjósolná egy forradalom kitö- rését, akkor az állam vezetői pénzt és fáradságot nem kímélve mindent elkö- vethetnének annak megelőzésére. Siker esetén pedig alaposan megbüntethet- nék a tudósokat, akik olyasmit jósoltak meg, ami nem következett be...

Erdemes felidézni Alexis de Tocque- ville francia gondolkodó megállapítását, aki szerint „nem mindig a helyzet rom- lása robbantja ki a forradalmat. Gyak- ran megesik, hogy egy nép, amely pa- nasz nélkül eltűrte a legnyomasztóbb törvényeket, mintha súlyukat sem éreznék, éppen akkor lázad fel, amikor terhei csökkennek. A forradalom által megdöntött rendszer csaknem mindig jobb annál, amely közvetlenül megelőzte, és a tapasztalat arra tanít, hogy egy rossz kormányzat számára általában az a legveszélyesebb pillanat, amikor refor- mokra szánja el magát.”

Több történész és politológus ezt a gondolatot úgy fejlesztette tovább, hogy a hatalom visszalépése, a hatalmi vákuum kialakulása tűnik olyan helyzet- nek, melyben lehetségessé válnak a for- radalmak. Akkor törhetnek ki, amikor megindul a harc a hatalmi vákuum be- töltéséért. A történelemben akadt több forradalmi helyzet is, amely nem vált forradalommá, mert senki sem állt ké- szen megragadni a hatalmat s vállalni a vele járó felelősséget.

A forradalmak menetét vizsgálva azonban már hiába keressük a hasonlósá- gokat. Ugyanígy nem lehet hasonlósá- gokat találni a forradalmak eredmé- nyeinek összehasonlítása során sem. A történelmi körülmények ehhez túlságo- san különböznek egymástól. Akad köz- tük sikeres és sikertelen, humánus és embertelen, egyes forradalmakat nagy- lelki és önzetlen gesztusok, másokat kegyetlen tömeggyilkosságok jellemez- nek. Sőt, nemcsak a forradalmak külön- böznek egymástól, de még egyetlen forradalom különböző szakaszai is. Georges Clemenceau-nak nem volt igaza, amikor 1891-ben a francia képviselőházban kijelentette, hogy a nagy francia forradalom egységes „blokk”, amelyet teljes egészében kell elfogad- nunk vagy elvetnünk.

A forradalmak hívei egyetértenek vele, s az egész örökség elfogadására ösztökélnek bennünket, amikor az ért eredményekre hivatkozva jelentékte- lenné szeretnék nyilvánítani a véres

népiertásokat. A forradalmak jobboldali ellenfelei is egyetértenek vele, azzal a különbséggel, hogy ők az egész örökség megtagadását követelik, amikor az eredményekkel nem törődve kizárólag az áldozatokra figyelmeztetnek. A francia forradalom azonban olyannyira ellentmondásos örökséget hagyott ránk, hogy nem lehet valamennyi elemét nyugodt lelkiismerettel elfogadni. Nem ünnepehetjük egyszerre az emberi jogok 1789-es kiterjesztését és azok 1793-as megtagadását. Nem ünnepehetjük egyszerre az alkotmányos jogrend bevezetését és az erőszak univerzális célokra hivatkozó kultuszát. Választanunk kell, ahogy választaniuk kellett valamennyi európai forradalom vezetőinek: melyik örökséget valljuk magunkénak?

KETTÓS ÖRÖKSÉG

Az európai baloldal egy része attól tartott, hogy nem tagadhatja meg a forradalmi örökség egyik oldalát anélkül, hogy a másik oldalát el ne vetné. Nem kritizálhatja a leninista és sztálinista politikát, mert ezzel 1789 és 1848 szellemét is meg kellene tagadnia. Hiszen forradalmárok voltak a guillotine működtetői és a Gulag-szigetvilág létrehozói is. Fel kell tennünk a kérdést: vajon meg igazoljuk-e önkéntelenül is az ő tetteiket, ha megünnepeljük egy másik forradalom évfordulóját? Nem vetül-e némi fény, némi dicsőség rájuk is, ha például

az 1848-as vagy 1956-os magyar forradalmak hőseit ünnepejük?

A forradalmak és azok különböző szakaszai azonban olyannyira különböznek egymástól, hogy nyugodtan adhatunk tagadó választ erre a kérdésre. 1848-ban a magyar és más hazafiak egyaránt 1789 eszméit választották és nem 1793 gyakorlatát. Törvény előtti egyenlőséget hoztak létre és képviseleti rendszert állítottak fel. Az 1917-es bolsevik forradalom vezetői is választottak: ők az 1793-as, jakobinusok által képviselt hatalmi formákhoz maradtak hűek, a terrorhoz és a diktatúrához – radikálisan megtagadva 1789 eszméit, az emberi jogokat, az egyéni szabadságot, a képviseleti rendszert, a törvényt és az alkotmány uralmát. 1956-ban pedig a magyar forradalmárok az emberi jogok kiterjesztésének nevében szálltak szembe a szovjet típusú rendszerrel, amely a legjobban ragaszkodott a forradalmi diktatúra és a terror örökségéhez.

Ezért semmi okunk rá, hogy a magyar forradalmak ünnepén zavarba jöjjünk. Mind az 1848-as, mind az 1956-os forradalom olyan közvetlenül megvalósítható politikai célok érdekében (a hazánkra erőltetett hatalmi formák felszámolásáért, a képviseleti rendszer bevezetéséért, az emberi jogok kiterjesztéséért) robbant ki, amelyek megvalósításához nem lett volna szükség tartós erőszakra, mert

a társadalom túlnyomó többsége valamennyit elfogadta.

A forradalmakkal kapcsolatban kerülnünk kell a sommás, leegyszerűsített, szélsőséges álláspontokat. Bibó István arra figyelmeztetett, hogy óvakodjunk a „két, korábban lényegében ismeretlen, teljességgel steril és végsőleg hiábavaló emberfajtától”, a megrögzött reakciótól és a hivatásos forradalmártól. „Az egyik minden helyzetben minden forradalomnak és minden radikális haladásnak ellensége lett, a másik pedig minden helyzetben és mindenkoron forradalmat akar és csinál. [...] Európa, majd a világ 19. században kezdődött és korunkra vésszes arányokban kibontakozott nagy politikai skizofréniájának ők a hordozói.”

Ne feledjük, hogy még az olyannyira konzervatívnak tekintett Edmund Burke sem ítélte el minden lázadást egy zsarnoki rendszer ellen. „A forradalom a jók és a megfontoltak számára a legeslegutolsó mentsvár” – jelentette ki, vagyis elfogadta, ha bizonyos helyzetben e „mentsvárhoz” folyamodnak. Ugyanakkor veszedelmesnek tartotta a forradalmi eszközök gyakori felhasználását, azt, „hogy az alkotmány legvégső orvosságát mindennapi kenyérévé teszik meg [...] A megszkottá vált orvosság betegséget okoz, hiszen mindennapos, közönségessé vált alkalmazása meglazítja és elnyúvni annak a szellemnek a rugóit, amelyet nagy alkalmakkor kellene csak segítségül hívni.” ♦

KIÁLLÍTÁS A VÁRKERT BAZÁRBAN

ÚJ VILÁG SZÜLETETT

Az I. világháború, ahogy még sosem láttad...

1914-1918
MAGYAR ÉRTEKTÖRVÉNYALKOTÓ BIZOTTSÁG

VÁRKERT BAZÁR

Habsburg Történelmi Intézet

MESTERKURZUS

A „Nagy Háború” kérdőjelei

2017. NOVEMBER 11. | VÁRKERT BAZÁR

A RÉSZTVETEL INGYENES, DE REGISZTRÁCIÓHOZ KÖTÖTT

9.00–10.00

REGISZTRÁCIÓ

Lehetőség a Várkert Bazár *Új világ* született.

Az *I. világháború, ahogy sosem láttad...* című kiállításának megtekintésére

10.00–10.45

POLLMANN FERENC: **A NYUGATI FRONT
A HÁBORÚ ELSŐ FELÉBEN**

Altémák: Ki a felelős a háború kirobbantásáért?

– Haditervek – Az állásháború – Mi legyen az ellenséggel?
Megsemmisítés kontra felörlés – A hadijog megsértése –
A verduni „vérszivattyú”

10.45–11.30

RÉVÉSZ TAMÁS: **MIÉRT GYŐZÖTT AZ ANTANT?**

Altémák: Az első világháború mint globális konfliktus –
Nemzetközi háttér: az USA felemelkedése, a brit-
francia gyarmati versengés vége és a német-angol
tengeri fegyverkezési verseny – Háború a tengeren.
Miért volt szükségük a németeknek totális tengeralatt-
járó-háborúra, és miért szenvedtek vereséget? –
Mennyire volt döntő az amerikai csapatok megjelenése?

11.30–11.45 | SZÜNET

11.45–13.15

BARTÓK BÉLA – PINTÉR TAMÁS – STENCINGER
NORBERT – TAKÁCS RÓBERT: **CAPORETTO, ISONZÓ,
DOBERDÓ. MI TÖRTÉNT AZ OLASZ FRONTON?**

Altémák: Olaszország belépése a háborúba – Erő-
viszonyok – Az izonzói csaták – A caporettoi áttörés –
Doberdó jelentősége – Bertalan Árpád haditette –
Mi a poszttraumatikus stressz szindróma? –
Fegyverszünet

13.15–14.00 | EBÉDSZÜNET

14.00–14.30

SZAKÁLY SÁNDOR: **MAGYAR TISZTEK A KÖZÖS
HADERŐBEN ÉS A M. KIR. HONVÉDSÉGBEN**

14.30–15.00

NÁNAY MIHÁLY: **HABSBURG FŐHERCEGEK
A MONARCHIA KATONAI VEZETÉSÉBEN
(KÁROLY TRÓNÖRÖKÖS, FRIGYES FŐHERCEG,
JENŐ FŐHERCEG, JÓZSEF ÁGOST FŐHERCEG)**

15.00–15.30

KABA ESZTER: **MAGYAR HADIFOGLYOK
OROSZORSZÁGBAN, OROSZ HADIFOGLYOK
MAGYARORSZÁGON**

15.30–15.45 | SZÜNET

15.45–17.00

BÁLINT FERENC – GONDOS LÁSZLÓ:

MILYEN HATÁSA VOLT A TECHNIKAI FEJLŐDÉSNEK A HADVISELÉSRE?

Altémák: A gépi háború kora – A géppuska – Gyorstüzelő ágyúk – Harci gázok – Az álcázás –
Harci repülőgépek alkalmazása – A „légi ászok” – Tankok és a páncélhárítás

RUBICON | TÖRTÉNELEMOKTATÓK SZAKMAI EGYESÜLETE

JELENTKEZNI LEHET HONLAPUNKON | www.rubicon.hu

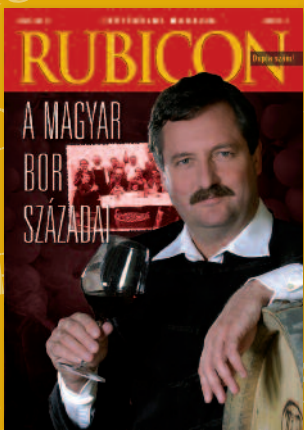
LEVÉLBEN | RUBICON szerkesztősége, 1161 Budapest, Sándor u. 60.

TÖRTÉNELEMOKTATÓK
SZAKMAI EGYESÜLETE

2017/1-2.

2007/6-7.

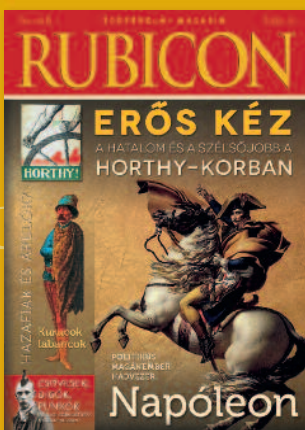

2014/1.

2012/4-5

Sikerész?

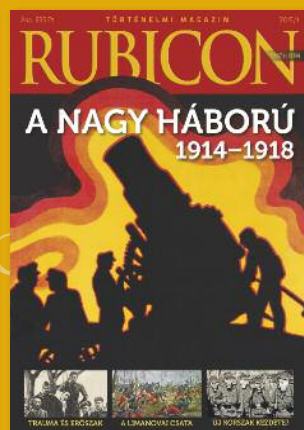
2013/9-10.

2015/3.

2014/9.

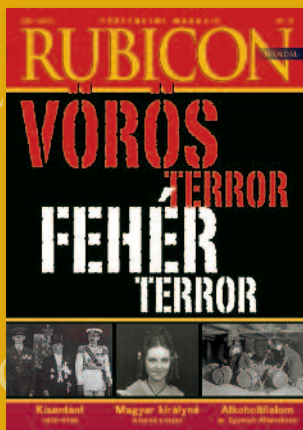
2015/1.

2006/8

2016/3.

2011/2...

2016/10-11

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu